پسي ڳاڙها گل

رسول بخش پليجو

11

ن.ف 152

Gul Hayat Institute

پسي ڳاڙها گل

(ڪهاڻين جو مجموعو)

رسول بخش پليجو

Gul Hayat Institute

سنڌي ادبي پبلشنگ ايجنسي
حيدرآباد سنڌ
جنوري ١٩٨٥ع

ڪتاب: پسي ڳاڙها گل
(ڪهاڻين جو مجموعو)

ڇپائيندڙ: بلاول لطيف

ڇپيندڙ: سردار پرنٽنگ پريس، گاڏي کاتو،
حيدرآباد - سنڌ

ڇاپو: پهريون

سال: جنوري ١٩٨٥ع

تعداد: ٻه هزار

قيمت: 15-00
پندرهن رپيا

Gul Hayat Institute

PASI GARHA GUL (A Colleotion of short stories)
By RASOOL BUX PALIJO
Printed at Sardar Printing Press, Hyd.
Published by Sindhi Adabi Publishing Agency,
Gadi Khato, Hyderabad - Sindh.

نالي

محروم ۽ مظلوم سجاڳ سنڌياڻين جي،
جيڪي سهڻي لطيف جي سورمين جي نقش قدم تي هلندي،
پنهنجي ۽ پنهنجي قوم جي تقدير بدلائڻ لاءِ،
همت ۽ سورهيائيءَ سان جاکوڙ پيون ڪن.

— رسول بخش پليجو

Gul Hayat Institute

فهرست

	عنوان	صفحو
٠١	مختصر تعارف	١-٨
٠٢	جتي ياھ بري	٩-٣٨
٠٣	پسي ڳاڙها گل	٣٩-٧٥
٠٤	سچ جو ڏينهن	٧٦-٨٩
٠٥	اڄ آکڙيا آئيا	٩٠-١٠٨
٠٦	وڃيو هئين تہ ويھ	١٠٩-١١٥
٠٧	بختاور	١١٦-١٥٢

(برسات ۾ ڇپيل)

آگسٽ ١٩٨٤ع

Gul Hayat Institute

مختصر تعارف

رڳو گذريل پنجن سالن جي عرصي ۾ لکيل سنڌي ادب جو ڪو جائزو وٺبو ته به معلوم ٿيندو ته اسان ادب ۾ صحتمند ۽ صالح قدرن جو اضافو ڪندا رهيا آهيون. سنڌي اديب سنڌ ۾ لکندو رهيو هجي يا دنيا جي ڪنهن به ٻئي حصي ۾، هو هر حالت ۾ جديد ترين معلومات جي تلاش ۾ رهي ٿو، پڙهي ٿو، خيال ۽ حوصلي سان لکي ٿو، پاڻ کي ذميوار ۽ فرض شناس سمجهي لکي ٿو، بهترين تحريرون پڙهي ٿو، ڪوشش ڪري ٿو ته هو هڪ اديب جي زندگي گذاري ۽ انساني سماج ۾ جيڪو ڪم ڪيس ڪرڻ گهرجي سو ڪندو هلي. مخالف به انهيءَ ڳالهه جي اقرار ڪرڻ کان رهي نه سگهندا ته سنڌ جي اديبن جي اڪثريت فڪري طرز عمل رکي ٿي. سنڌ جا اديب نظرياتي وفاداريءَ جو ثبوت ڏين ٿا ۽ هر اهڙي سوال تي جيڪو ڪائنات نظرياتي سنگت ۽ سات جي تقاضا ڪري ٿو، هو پاڻ ۾ ملي اهڙي سنگت ۽ اهڙو سات ٺاهين ٿا ۽ هڪٻئي سان سهمت رهڻ ۽ سهڪاري رهڻ جو عهدنامو ورجائين ٿا. اهڙا ئي دوست اسان کي سنڌي ادبي سنگت ۾ ملن ٿا ۽ ٻيءَ هر ادبيءَ سنگت ۾ به ملن ٿا جيڪا سڌريل ذهن جا نوجوان هلائين ٿا يا تجربيڪار اهڙا بزرگ هلائين ٿا جن جو ادبي تجربو اڌ صديءَ جي ادبي تجربي جيترو آهي.

اهڙي ئي پس منظر ۾ رسول بخش پليجو به لکندو رهيو آهي. اسان گذريل ٿورڙي عرصي ۾ عصري تحريڪن، هر عصر قدرن، تاريخ جي ڪردار، نظرين جي متحرڪ قوت، ۽ جدا جدا

طريقن جي ڦرمار ۽ انساني سماج ۾ سرمائي جي آڌار تي هٽرادو تصورن جي حمايتي بنيادن ۽ جدا جدا طريقن جي آزارن، عذابن، ڏکن ۽ ڏاکڙن جو ذڪر ڪندا رهيا آهيون. اسان ورجائي ورجائي پڇي چڪا آهيون ته اسان (يا انساني سماج) ڪيترين ئي نمونن جي غربتن ۽ مايوسين جو شڪار آهيون پر اسان زنده آهيون، ”آهيون“ ۽ لڳاتار جدوجهد ۾ آهيون ۽ اسين اڳين ئي رهنداسون. هنن سوالن تي اسان دنيا جي ٻين زبانن ۾ موجود ادب جي مدد به ورتي آهي، مثال طور اسان ”فلسفي جو ابتدائي ڪورس“ ۽ ”علم تدريس مظلومن لاءِ“ جهڙا ڪتاب ترجمو ڪري پڌرا ڪيا آهن. انهيءَ ئي پس منظر ۾ اسان ادبي تنقيد جي موضوع تي به لکيو آهي ۽ پليجي صاحب هن سوالن تي ”سنڌي ذات هنجن“ جي عنوان هيٺ لکي، هن سوال تي به پنهنجو ڪردار ادا ڪيو آهي.

محترم پليجو اڄ به ڪاٺ ۾ آهي، ڪالهه به ڪاٺ ۾ هو ۽ ان کان اڳيون ڏينهن به هُن ڪاٽ ۾ گذاريو هو ۽ شايد سياڻي جيڪو سچ اپرندو آهو به پليجو پاڻ ڪنهن آزاد زمين تي ڪاٺ کان ٻاهر ڏسي نه سگهندو: پر اڳين ٿيندو آهي، ۽ سنڌ جو اديب انهيءَ سچيءَ ۽ سربستيءَ ڳالهه کان واقف آهي، ۽ اهو ئي سبب آهي جو هو لکي ٿو ۽ سندس ڪتاب بازار ۾ وڪامن ٿا، ماڻهو آهي پڙهن ٿا ۽ پوءِ چون ٿا ته ”دوستو! توهان کي مبارڪ هجي جو اهو ڏينهن پري نه آهي جڏهن اسان هڪٻئي کي ڳري لڳائي پوءِ هڪ وڏي قطار ٺاهي بيهنداسون ـــ تمام وڏي قطار جيڪا هڪ طرف وڃي آفق سان لڳندي ۽ ٻئي طرف آفق وٽان نڪرندي نظر ايندي، ۽ ان وقت ماڻهو قطارون ٺاهي ان قطار ۾ شامل ٿي رهيا هوندا ۽ ان وقت ڪوبه ڪنهن جو غلام نه هوندو.“

پليجي جو ويساهه به ايڏو ئي وڏو ويساهه آهي ۽ هن جو اتساهه به ايڏو ئي وڏو آهي.

Gul Hayat Institute

۽ پليجو تمام ستو لکي سگهي ٿو، لکي ٿو ۽ تمام گهڻو به لکي سگهي ٿو، پر ڳالهه رڳو ايتري نه آهي: جنهن دور ۾ عام ماڻهو ڪار جي ڊرائيور تي رڳو انهيءَ ڪري اعتماد ڪن ٿا جو اهو ڊرائيور آهي يا ڊاڪٽر تي انهيءَ ڪري اعتماد ڪن ٿا جو اهو ڊاڪٽر آهي توڙي جو زياده حياتيون انهن ئي ”ڊرائيور“ نما ۽ ”ڊاڪٽر“ نما ماهرن جي غفلتن ۽ جهالتن جي ڪري تلف ٿين ٿيون، پليجو جاڳي ٿو، لکي ٿو ۽ پنهنجو پاڻ کي پڌرو ڪري ٿو، سمجهائي ٿو، سڃاڻائي ٿو ۽ قبول ڪرائي ٿو. ان ڪري پليجي جو ادبي ڪردار به ڪافي نمايان ۽ نرالو ٻي رهيو آهي. هن کي معلوم آهي ته ڊاڪٽرن ۽ ڊرائيورن جهڙا ”انڌا اونڌا ويڄ“ رڳو جسمن جي لاءِ ئي نه پر تحريڪن جي لاءِ به نقصانڪار ثابت ٿي سگهن ٿا، هاڃيڪار ثابت ٿي سگهن ٿا. ان ڪري اسين نه سمجهون ٿا ته هن طرح جو به ڪو تعارف پليجي جي پنهنجيءَ اديبائيءَ سوچ جي عين پٺاندر ثابت ٿي نه سگهندو .... پر ’مٺان چوي پروچ ته هن هيٺيءَ مان ڪين ٿيوا‘ بس ڳالهه ئي ايتري آهي. نه ته جناب پليجو سنڌ جي انهن اديبن جي باري ۾ به اختلافي راءِ رکي ٿو جن جو ذڪر مون مٿي منڍ ۾ ئي ڪيو آهي. جناب پليجو صاحب جيڪو تقرير توڙي تحرير جو صاحب هئڻ جي ناتي سان جڳ ملوڪ اديب به آهي سو پاڻ ڪيترن ئي اديبن جي باري ۾ چاهي ٿو ته ”خبر ناهي ته هي ’صاحب‘ يا هو ’صاحب‘ چوڻ ڇا ٿو گهري.“ يا، جيئن هُن ”سنڌي ذات هنجن ۾“ چاڙهيو آهي، ”ڪي ماڻهو اجائيءَ ڊيگهه، بيڪار بحث، چٽڪي ضد ۽ جهالت ۾ ورتل آهن. پر سندس انهيءَ تصنيف کي به عام طور تي پڙهيو ويو، سمجهيو ويو ۽ اديبن عام طور تي ائين چيو ته ”جيڪي لکي ٿو سو سون آهي ۽ اسان کي پڙهڻ گهرجي.“ ڇو جو سنڌ جي اديب جي ادب سان هڪڙي ”ڳانڍاپي جي ڳالهه“ ٿيل آهي ۽ هن کي ڳالهين تي قائم رهڻو آهي.

Gul Hayat Institute

پليجي صاحب شاهہ جي ڪلام جي باري ۾ تقريرن جي مدد سان جيڪو سمجهائڻ گهريو، ان کي به عام ماڻهوءَ توڙي اديب گهڻو پسند ڪيو ۽ سندس هڪڙو ڪتابڙو ”وڳ ڪيئن وسرياهہ“ گهڻو پڙهيو ويو. جو ان ۾ ادبي تنقيد جي باري ۾ به وضاحتون ملن ٿيون ۽ اميد آهي تہ پليجي محترم جو هي ڪتاب به تمام گهڻو پڙهيو ويندو، جو هن ڪتاب ۾ به صاحبِ ڪتاب جو آهو ذهن ڪم ڪري رهيو آهي جيڪو انقلابي قوتن کان متاثر آهي ۽ جيڪو پاڻ هڪ انقلابي قوت جو مظهر آهي: پر سڀ کان وڌ ڳالهہ تہ سندس زبان تصوراتي ادب (فڪشن Fiction)، ڪلچري ادب توڙي زراعتي ڪلچر جي زبان جي مثالي نثر کان سواءِ دل ڏوڙيندڙ خيالن جو هڪ بهترين مثال آهي. مثال طور پليجو صفحي ۴۲ تي لکي ٿو ـــ

”۽ پوءِ ڳوٺ جا نوجوان هوندا هئا ۽ سندن اکيون هونديون هيون ـــ شوخ اکيون، گهوريندڙ اکيون، ٽڙيا کلندڙ اکيون، حيرت ڀريل وائڙيون اکيون، هيسيل اکيون، سوالي اکيون، واجهائيندڙ اکيون، عبادت ڪندڙ اکيون، پيرن هيٺان وڇائجندڙ اکيون، چريون ۽ مست اکيون، ڏيڄاريندڙ، منجهائيندڙ، دل جي تار تار کي ڇيڙيندڙ ۽ خوابن جي دنيا ڏانهن سڏيندڙ اکيون. اُهي اکيون ڪيس ڪنهن ان ڄاتل ٻوليءَ ۾ چونديون هيون: ملوڪان، تون هن ڳوٺ ۾، هن ڌرتيءَ تي، هن آسمان هيٺ اڪيلي ۽ نرالي آهين. تنهنجو ڪوبہ ثاني شريڪ ڪونهي. تون سونهن آهين“.

ملوڪان جي باري ۾ هنن اکين ۽ سونهن جو پس منظر تہ شايد تحقيق گهرندو پر جيڪو موجود آهي آهو به پليجي صاحب جي پنهنجي اهميت جي خيال کان انتهائي اهم آهي ۽ آهو به وڏي غور جي دعوت ڏئي ٿو. پليجي جي ”ملوڪان“ ڪٿي رهي، ان جو ڇا ٿيو، سا خبر ناهي يا آها ملوڪان سندس ڪهاڻيءَ ”پسي ڳاڙها گل“ جي هڪ ڪردار ملوڪان ۾ به ڪا آهي، پر

Gul Hayat Institute

پاڻ پاڻيجو جيڪو جڳ ملوڪ سنڌي ۽ سنڌ دوست آهي ان جي اکين جو الميو اڄ وڏيڪ اهم بڻجي ويو آهي.

جيئن اسان عرض ڪيو پليجو ڪاڻ ۾ آهي. هو هڪ خطرناڪ اهڙيءَ بيماريءَ جي ور چڙهي ويو آهي جنهن ان جي عجب جهڙين اکين تي برو اثر ڪيو آهي ۽ پليجي جهڙو شير مڙس بينائيءَ کان محروم ٿي رهيو آهي. خطرو اهو آهي ته دنيا جو هڪ انقلابي انسان، خلوص، بهادريءَ ۽ انقلابي قوت جو هڪڙو پيڪر، جڳ جهان جي اکين جهڙين اکين کان ويهي ويندو. ڇا، اهڙيءَ حالت ۾ مظلوم دنيا اهو ”تماشو“ اکين سان ڏسي سگهندي! ’حيف هجئي ڙي آسمان، توکي حيف هجي!‘

پليجو هڪ دنيا جي لاءِ ”سهڻو ماڻهو“ آهي پر هو اڪيلو نه آهي. سياڻي جڏهن ويندا لڙ لهي ۽ ٿينديون اکيون اکين جهڙيون، تڏهن پليجي جون اکيون به انهن ڳالهين جيئن حضرت شمعون * جون ڳايون ويون آهن. اسان ڇٽون ٿا ته پراميٿس ** کي آزاد ڪيو. هن پهريون دفعو نه سهي پر هزارن سالن کان پوءِ به وري هڪ دفعو سنڌ کي ۽ ساز ۽ سوز سان آباد هن ڌرتيءَ کي ملوڪان جي اکين جهڙيون اکيون ڏنيون آهن. توهان به ڏسو پر پليجي کي به ڏسڻ ڏيو. ” Prometheus chained “ and Prometheus unbound” ”پراميٿس ڪاڻ ۾ ۽ پراميٿس آزاد“، ٻنهي جي وچ ۾ ڪو وڏو عرصو ڪونه لڳندو آهي پر تاريخ جو اهو دور ناعاقبت انديش انسانن جي لاءِ عبرت جو سبب بڻجندو آهي. سياڻا ماڻهو پنهنجن محسنن تي مهربان هوندا آهن ۽ اياڻا انسان رڳو پنهنجي هٿ جي ترِيءَ کي به ڏسي نه سگهندا آهن.

---

* مشهور فلم ”سئمسن ۽ ڊلائلا“ ۾ سئمسن جي اکين ڪڍڻ واري واقعي ڏانهن اشارو آهي.

** يوناني ڪٿائي هيرو (Prometheus) جنهن انسان کي باهه کان واقف ڪيو هو.

Gul Hayat Institute

جيئن اسان چيو آهي پليجو هر قسم جو سنڌي نثر لکي سگهي ٿو پر انهيءَ ڪمال ۽ طرز جو نثر به لکي ٿو جيڪو شايد هُن کان اڳي نه لکيو ويو آهي. پنهنجي هن ڪتاب ۾ عوَن جو نثر سندس علائقي جي زبان جو بهترين مثال آهي. عورت جي زبان ۾ سنڌي زبان جو نثر جيڪو پليجو هن ڪتاب ۾ آڻي ٿو آهو پڙهي وري پڙهڻ جهڙو آهي.

پليجي جو هيءُ ڪتاب ڪهاڻين تي ٻڌل هڪ ڪتاب آهي. هي ڪهاڻيون ته اڳي به شايع ٿيون آهن پر انهن جو وري وري شايع ڪرڻ هر طرح کان ضروري آهي. ڪي ڪهاڻيون جيئن "سچ جو ڏينهن" واري ڪهاڻي ٿوريءَ ڦيرڦار سان وري شايع ڪيون پيون وڃن.

مصنف ڳالهه ٻولهه جي هنر جو وڏو ماهر ٿو ڏسڻ ۾ اچي. هرڪا ڪهاڻي هو گفتگوءَ جي فن جي مدد سان اڀاري ٿو. هُن جا ڪردار سڌي سنواٽي ۽ عام فهم آها زبان ڪم آڻين ٿا جيڪا سندن اوسي پاسي هر ماڻهو ڳالهائي ٿو. هن طرح مصنف پنهنجين ڪهاڻين جي مدد سان به پنهنجن ڪردارن جي باري ۾ باريڪ ترين معلومات به مهيا ڪري ٿو سگهي. پهريون ٻه ڪهاڻيون ته زرعي ڪلچر جي زبان تي ٻڌل انساني معاملات جي باري ۾ مهارت سان لکيل ڪهاڻيون آهن. باقي ڪهاڻيون سماجي گهرو شعور ڏيندڙ ڪهاڻيون آهن ۽ تمام وڏيءَ حد تائين سڌريل ۽ سمجهه پريون ڪهاڻيون آهن. انهن ڪهاڻين جا موضوع عام ۽ محنت ڪش عوام جي بهادريءَ، محبت، سچ، حوصلي، همت ۽ برداشت جي انهن تصورن تي ٻڌل آهن جيڪي خالي ۽ تصوراتي وٿن جي بجاءِ عملي ۽ واقعي تصور ۽ حالتون ٻڌائين ٿا ۽ سمجهائين ٿا. هنن حالتن ۾ پليجو ائين لکي ٿو جيئن ڪو گورڪي لکندو هجي، جو هُن جي اڳيان شاعرائيءَ دنيا جي جاءِ تي عملي جدوجهد ۽ چڪتاڻ جي دنيا موجود آهي.

Gul Hayat Institute

هنن ڪهاڻين ۾ پليجو سنڌ جي عوام ۽ محنت ڪش مزدور ۽ هاريءَ جي سماجي حالتن ۾ انهيءَ جوهر جو متلاشي رهيو آهي جيڪو سنڌ ۾ تمام وڏي درجي ۽ معيار سان موجود ته آهي پر سنڌ جي اديب ڪي ٻه گهٽي پاڳي ڏسڻ ۾ ڪونه آيو آهي. مصنف چاڪاڻ ته پنهنجي سياسي نظريي جو مبلغ به آهي جيئن هر نظرياتي اديب کي هئڻ گهرجي، هو اهڙي سماج مان پنهنجي سماجيات جا اصول ٺاهي ٿو، سمجهائي ٿو ۽ پکيڙڻ گهري ٿو. پر هر ڪهاڻيءَ جي حالت ۾ هو سنڌ جي ذهن، ريت، حوصلي، همت ۽ برداشت جو راوي آهي- ۽ اها ئي آها روايت آهي جنهن کي "جيئڻ جي همت" (Courage to live) ٿو چئجي.

هنن حالتن ۾ پليجو پاڻ کي به هڪ ڪردار جيان پيش ڪري ٿو — گهڻو ڪري هرهڪ سياسي ڪهاڻيءَ ۾. ڪٿي هو وڪيل آهي، ڪٿي قيدي ته ڪٿي هو پنهنجيءَ تحريڪ جو باني ۽ پرچارڪ. پر هر حالت ۾ هو سچو راوي آهي. هُن جو هر ڪردار سچو، حقيقي، جيئرو جاڳندو ۽ عوامي قسم جو ڪردار آهي. ڪردار عورتن جي باري ۾ به پليجي جو رويو اهڙو ئي آهي. ملوڪان ڪان وٺي بختاور ٿائين، جيئن پڙهندڙ پاڻ ڏسي سگهندا، هر عورت رڳو بهادر ۽ همت ڀري نه آهي پر حوصلي واري به آهي ۽ حسين ۽ جميل عورت به.

بيشڪ اها ڳالهه ممڪن آهي، ممڪن ڇا بلڪ سچي آهي ته پليجي سان ۽ ان جي سياسي فڪر ۽ طريقي سان ڪن پڙهندڙن کي اختلاف به هجي، پر اها ڳالهه به سچي آهي ته اديب پليجي سان اختلاف جي گنجائش تمام گهٽ آهي.

پر تنهن هوندي به اسان کي انديشو آهي ته پليجي جي پيڙيءَ تي سفر ڪرڻ وارن ڪان سواءِ باقي هر شخص، ويندي هنن لفظن جي لکڻ واري جي لاءِ به، وڏيءَ صراحت سان ائين چئي ٿو سگهجي ته "ڪسي ڪہ ڪشتہ نہ شد از قبيلہ ما نيست" (ترجمو: "جيڪو ڪٺو نه ويو آهي سو اسان جي قبيلي مان نه

آهي.) ان ڪري آءٌ ذاتي طور تي هنن لفظن لکڻ جي لاءِ پاڻ اڳ ۾ ته پليجي کان معذرت گهرندي اِهو لکڻ ٿو گهران ته، ڪٿي به توهان مون سان اتفاق نه ڪريو ته، مون کي افسوس ڪونه ٿيندو، جو آئي آءٌ سمجهندس ته مون توهان سان انصاف نه ڪيو هوندو.

هونئن اِها آهي به هڪ حقيقت ته هن ڪتاب جي رکو مهاڳ لکڻ لاءِ به آءٌ نه ٿو سمجهان ته آءٌ موزون قابليت وارو ماڻهو آهيان. پليجو به چوي ٿو ته ”ويڙهو هئين ته، ويهه نه ته وڃيو واٽ ونءُ تون!“ پر هڪ اديب جو ادبي فرض؟

خير! خدا حافظ!

حيدرآباد، سنڌ

٢٠ ڊسمبر، ١٩٨٤ع — م. ح. عارباڻي

Gul Hayat Institute

جتي ٻاهه ٻري

ڪتي جي ٻاٽ تي، سونا چرڪ پري، رلي منهن تان لاٿي. آهستي ڪري نغيڙي موسي جي ٽنگ پنهنجي ٽنگ تان لاهي، ان تي رلي وجهي، اونداهيءَ ۾ سنڀالي سنڀالي پير رکندي، در وٽ اچي نهار ڪيائين. ٻاهر ماڻهن جو ڊنب بيٺو هو. ماسي رحمت واري ڳالهه سچي هئي. سندس دل ٻڏي ويئي.

”خميسا، خميسا ـــ ابا آهي ڪو مڙس ماڻهو؟“

هن آواز سڃاتو. حاجي جمعي جو ڳرو، دهشت ڀريو آواز ڪير نه سڃاڻي!

”ابا، ابا،“ هن ڀڪو ڪري پٽس کي سڏيو. هلندي ديگڙي تان ٿاپو اچي ويس، ’اَلّي الله‘.

”چوري ڪٿاڙو آ؟“ خميسو ننڊ مان ٻاهوڙو ڪري اٿيو. جوٽس آمي چرڪ پري اٿي ويئي، ”هان، ڪنهن سڏ ڪيو؟“

”ٻاهر ماڙهو بيٺا آهن.“ سونا هنڌ تي ويهي رلي مٿان ڪندي چيو. سندس لڱ ساهه ڇڏيندا ويا. دل تي هٿ رکي ڏنائين، ڌڙ، ڌڙ! جهڙي ريل گاڏي.

”ڪير آن؟“

”حاجي جمو آ، پيا ته الائجي ڪير آن!“

”ڪٿاڙو ويو آهين؟ آڌين جو رُلي مٺا آهن!“

خميسي ٻڙ ٻڙ ڪري قميص وجهندي چيو ۽ پرچ هيٺان هٿوراڙيون ڏيئي پيڙيون ماچيس نهارڻ لڳو. ”پائين ڪر ڳل چاڙهيو آهي، پيو ڪٿاڙو آ!“ آميءَ چيو.

”پائم جو کهڙو ڏاڙو هيو آم؟“

Gul Hayat Institute

”ڏاڙهو هتي آني تڏهن ته ڦوج چاڙهي آيو آ.“

”ته ويندو به ڦوج سوڌو گس وٺيو پيو.“

”تون هير پتري پوندين. هير ٽا ڦلي پڌيو گڏه تي چاڙهيني.“

”گڏه تي ٽا چاڙهيئم جو آهيان پاڳل!“

”پاڳل ناهين ته کهڙو جونت ۾ آهين؟ هير ڏاڏر ٻڌندي ته نچي ٻيهي رهندين. نالي الله جي، اسين کونه ٽا ياٺين لا ڪريو پاڻ کي ڪوري ڪاري ناحق ۾ وجهون. اسان کي چريا گهچ ٻولي کونه کنيا آهن. تنهن کان ماڳهي ڏڪ هٿي ماري وجهينس ته هيڪڙو سور ته ٿيندو. باقي پاڻ مان ڏني وائٺي دوزڪ ۾ ڪونه ويندو.“

”ڙي هاڻ تون وات ته جهل!“

”ڙي لڏي ويا، ڪ آهيو؟“ حاجي جمعي واڪو ڪري چيو.

”آيو، آيو.“ خميسي باڪس جي تيلي هڻندي چيو.

”ڪميس پيو وجهي پانيان!“ عارب چيو.

”پيٽيان جا پٽ ڪاڏاسين!“ جانوءَ وٺي ٽپ ڏنو. ڪتي پٽ ڏيٺي سٺو جو ٻهل ڪيڏي ورتس.

”ڪتو، ڪتو.“ خميسي ڊوڙي ڪتي کي لت ٺڪاءُ ڪرائي. ڪتو ’ڪئون، ڪئون‘ ڪندو وٺي ڀڳو.

”راڄ، پيلي ڪري آيا، ڙي، هڪو پڙڇ ٻڙڇ ته ڪٽي آ.“

”ها، نهاريان پيئي.“ اونداهي گهر منجهان آميءَ جو آواز آيو.

”اڇا پيئي آئينءَ؟ هي ته ٻيهي ٻيهي سڪي ويا.“

”اي، هاڻ اني ٿي ٽا ويهون. اڇو پٽ لڳو پيو آهي.“

”نه ڙي نه.... پڙڇ ته آٽينءَ؟ هن جوٽس کي سڏ ڪيو.

”چوزا ته ڪٽان.“ جوٽس پڙڇ گهليندي چيو. هٽ گنديءَ جي پلاند سان ڍڪي، سيٺي کي ڏنائين.

”ماما وريام آهينءَ ڪ؟“

"نظر نٿو پوني ڪ؟ پيٺيان آهين ته جڙد مڙد!" عارب ڪيلي چيو.

"بس هاڻ اچي اجهيا آهيون. جڙديون مڙديون ويئون." هوءَ گهرا سوڻي ويئي.

"خميسا، راڄ ڪان خبرون وٺ." حاجي جمعي ڇڪانب ڪڍي، وهاڻي کي ٽيڪ ڏيئي چيو.

"ادا پڙاڻو."

"عارب ڀڙاءِ خبرون." حاجي جمعي دستور موجب اول ٻين کي آڇ ڪئي.

"نه، تون ڀڙاءِ."

"هارون ملان ڀڙاءِ خبرون. ڀڙاءِ، ڀڙاءِ."

"وريام، موسا، جانو؟"

ڀڙاءِ، ڀڙاءِ. پاڻيءَ هوندي تيم ڪونه ٿيندو."؟

"ادا، اسان جون مڙيئي خير، چاٿين سجاڻين تو ...."

هئو."

"پارن جا غلام...."

"مائٽ، چڱا مڙس!"

"اها پهر، الله ۽ الله جي رسول جي پاڙي ۾، آن يارن جي پاڙي ۾ پيا سات گذاريون. اڄ ويو هوس ٻني تي ور ڪرڻ. ٻني ٻه ماڻهن جي مالن کائي چٽ ڪري ڇڏي آهي، ڪو ٿم، ٿم وچي ڇڏڻون آهي...."

"مون ڏٺي هئي تڏهن ته پلي هئي...."

"ويئي چٽ ٿي! صفا هٿ جي تري...."

"ها، هي سمن جو مال ڪنهن کي سگهو ساهه ڪڻڻ ڪونه ڏيندو. ڇوڻ وارو ماڙهو ڪونهي...." سومار ملين چيو.

"ابا وڃ ڪنڌي ڪيري تي. انين جو ٽڙ ڏاڍو آهي. چوڌري زبردست ماڻهو آهي. ڪنهن جي ڪانه ٿي هلي." حاجي سڪئي چيو.

Gul Hayat Institute

”اڙي ڇڏيو انهن خبرن کي، وٺو ڪم جي ڳالهه کي. سڄي رات ويٺا ڪونه هونداسين.“ عارب چيو.

”سو ڳالهه تي ڪيم ته رات جو رُلي آيس گهر. هير گهر ستو پيو هوس ته ياڙهن ياقب آيو ته مون سان ميڙ تي هلو پاڻ خميسو مون سان ڪاوڙيل آهي، تنهن کي هلي پرچائي ڏيو. اسان چوس ادا حاضر. اهڙي سٺي مت شل خدا سڀني کي ڏي. تنهن لاءِ ڪاهي اچي توجا پير ورتاسون پيو مڙيئي خير....“

”گهرجي خير. حاجي خوش آهيو؟“

”شڪر آ.“

”جوڙ پڙ؟“

”الحمدالله.“

”دين ايمان؟“

”رب جو فضل!“

”شال خوش هجو!“

”پانجي مهرباني.“

”اسان جو سارو خير، سچاڏو ٺا، پارن جا غلام، اها پهر، کير لپ وڪٽيو، آن پارن جي اجهي ۾ پيا سات گذاريون....“

”الله جو اجهو آ.“

”اتي ويٺا الله الله ڪريون. بازار ۾ کير لپ ڏيئي، ٽڪي ٽني، اچي ڪريس ته مٿان سڏ ٿيو. آن کي الله آندو، گڏياسين، پير ورتاسين، پيو مڙوئي خير.“

”گهرجي به خير. خميسا خوش آهين؟“

”شڪر آ.“

وري ساڳي خوش-جوڙ نئين سر شروع ٿي ويئي.

آمي ٽوٽي دڪاني پنيپ وٽ، سونا ۽ موسي جي پرچ جي ڪنڌ-تي ويهي رهي. ميڙ گهر کان ڪُجھ پنڌ تي ويئي هئي. فقط ڪنهن ڪنهن مهل ڪو آواز چيٽو تي پڌڻ ۾ آيو. هوءَ سوچڻ لڳي. ’خميسي جو ساڏو منهن ٿيو! ويٺو پانجن بابن سان رهائيون

Gul Hayat Institute

ڪري. اتڻ شرط ڪڙو منهن نٿو ڏين ته جيڏانهن جا آهن تيڏانهن هليا وڃن. ڀاڻس منهن ڪاري ڪي وڏپڻ ۾ اڇي عشق لڳو آهي. هڪڙي رن ڪي ڏيئي ڇڏيئين جا يا عمر جانبگ لوڏي، ڳوٺن جا ڳيسمارا ڪري مري ويئي. هاڻ آمي پانجي ڏي ٻڌو ڏيئي سڦوزان ڦيڄجي جي ٻوٽ-ٽوري ترمل سان شادي ڪرائيس. سڦوران جي ڇرٽي گهچ پٽ ڪي ڪير ڪتيءَ جو ٻچو ٻه نٿو ڏي، تنهڻ ڪي وري آمي ڏيءَ بدو ڏي ته ياقب خان سيج چڙهي. ٻيو سڄو راج چڪي ويو، باقي آمي نڌڪي سيني ڪي سولي تي هٿ آئي آ. سڀڪو ڏاڙهه ڏڪائيندو اچي. حاجي جمي پانجي ڏيءَ لا تپيداريءَ جو ڪتيو هٿ ڪيو. عارب ڏڪر جون ڪار منهنيون ڏيون تخت ڏجائيون ٽين؛ باقي آميءَ جي ڏيءَ ڪي چريون بلائون متي ۾ هٽن لاءِ ٽورا ٽي اچي ٻيٺا آن. خدا ڪا مٺن جي ٻچن ۾ رڻ وجهي، پانجي چاڊن ۾ لهن. مون غريب ٻي واهيءَ جي پٺيان اچي پيا آهن.' سندس اکين ۾ پاڻي اچي ويو. 'سڄي عمر درد ڏنم. امان مرهاتي تنجڻ ۾ ڇڏي ويئي.

ابا سدائين مهاڻين جي پٺيان مياڻين تي ٻيو هوندو هو. سڄي عمر ماڻن جي درن تي ڏڪا جهليم، چڙٻون سٺيم، گولپا ڪيم. زال ٿي ڪانه ٿيس ته خميسي ڪي ڏئي ڇڏيونم. گهوٽ ٻيا ٻه هئا، پر زتيمين لاءِ ڪنهن ڪي ڪسڪات ويندو؟ هجي ماءُ پيڻ جنهن ڪي قياس پوئي. نه ته سومار ٻه ته ابا جي سوٽ جو پٽ هو. ان ڪي ڪين ڏنئون.' سومار جو خيال ايندي سندس گهنج گهنج تيل منهن تي هڪ شرميلي لڄاڙي مرڪ تري آئي. 'ڳورو ڳورو جهڙو پناڻ. ماڻهو پانئين ته بيٺو ڏسانس. دهشت جهلڻ جي ڪانه هوندي هيس. ڏاڍو نياڳو هو. پاسي مان متيندو هو ته ڊگهو شوڪارو پري چوندو هو — 'الله! توجي آهيان.' پيا پائيندا هئا ته وڏو ملئون آ، الله ڪي ٻيو ياد ڪري! تنهن ڏينهن وچينءَ مهل ڦڙ ڦڙ ٻي پئي. تن ڏينهن وڏيري جمعي جي ٻني تي ڪالڪان ۾ ويٺا هئاسين. سسٽم ويٺي متوائي ۾ ڦاتا ڪرڻ. خميسو مال سان هو. گهر ۾

Gul Hayat Institute

پکي ٻہ ڪونہ هو. مون ويٺي گهر ماندان گج پردو. ڪنهن مهل ڏسان تہ سومار پيو اچي. آءٌ ڪٽس ڏسي اٿي وچي گهر جي ڪنڊ ۾ ويٺيس، تہ منهن جي پڪائي ڪري، منجهہ گهڙي اچي هٿ ڏنئينم. چي، 'سوٽ خوش تہ آهين.' 'هائو آءٌ چا ڪريان! ڪٽي هٿ ڏنوميئس. ممٽي اهڙو وٺي زور ڏنو جو مون کان ڪيهہ نڪري ويئي. اکين ۾ پاڻي اچي ويم. مونجي رڙ ٻڌي منهن جو پنو لهي ويس. نديڙي پيار گا منهن پلڪڙو ڪري چيائين، 'سوٽ، بشڪ ڪرينم، مون کي پينسان خبر ئي ڪانہ پيئي. برانچ تي لاباري لا تي ويس. چوم تہ مومل سوٽ کان موڪلائي وڃان. حياتيءَ تي ڀروسو ڪونهي، وري يا نصيب، ميلئون يا تہ ملئون.' مونجا لڱ ڪانڊارجي ويا. پر رڳو ايترو چوم 'ادا، وائي تہ سولي ڪر.' پوءِ ڪي ڪيترا ڏينهن پانجي منهن پٺي رنم، الاجي ڪو؟ لکئي جا ليک آن. ڪنهن جو ڏوهہ ڪونهي. انگ لکيل ڪونہ هو. جنهن سان لکيل هو تنهن سان ٿيو.

'خدا جو ڏينهن رکيو آ، خميسي ٻہ مون سان وچائي ڪونہ. غربت شاهوڪاري تہ آهي الله جي وس، ٻندي جي وس ڪانهي. ٻاقي مون کي ڏک ڪونہ ڏنئين. تکر آهي. اچي ودس رچڪڙي تہ هٽي ٻڙي رکندم. وري ذري سات کان پوءِ اهڙي جو اهڙو. سو ٻہ ماند. هاڻ گاريون ڏيءَ تي ڏيندو، ڍاڍ اهڙي ڪندو جو ماڻهو ڀانئيندو تہ ٻس هاڻ تو پورو ڪريم، پر ڏک ڪ ڪونہ هڻندو.' مڙس جي پل پر جي ڪاوڙ جو تصور ايندي سندس دل ۾ پيار جي لهر اچي ويئي. 'سونا تي تہ ساهہ تو ڇڏي. مڙس ماڻس جو نالو رکئين آ، سو اما کان سواءِ سڏ ئي ڪونہ ڪريس— اما جي ڳٽون، اما جو گابو، اما جا چوڙا، اما جي هيءَ ڳالهہ، اما جي هوءَ ڳالهہ، گهورجان گهورجان پيو ٿيندو. تينيان سونا ڳري تان پاند لاهيو، مست ٿيو، ٻي افعالي نموني ٻانهون هڻندي گهڙا کنيو پئي آئي. تنهن تي اڇم جا ٻخيلي تہ ٻجن ۾ جهلي اڇيو ٿي ڏونگري کٽيو وٺانس، تہ مڙس اڇيو تو ڪاوڙجي. ڦٽ ماريم

Gul Hayat Institute

ٻي ڳالهه ڪانهي. چي — ’مهڙي تهڙي نڪر مونجي گهر مان.
اما سونا ڪي روز ٿي مارينءَ.‘ ماڻس سونا ٻه وڏي رقم آهي، هن
مرڪي، لوڏو هڻي، پيار وچان سونا ڏانهن ڏٺو، جا چپ چاپ
سٽي پئي هئي. ’ماڻ ڪريو پيئي آهي. حرام جو ڪٽي ڇُري.
چو ته ڪر سٽن نندن ۾ سٽي پيئي آهي. ناتر ڪنهن جاءِ جي.
مون کي ڪو خبر ئي ڪانهي. اسان ٻه ماڻهو چاريا آن. رڳو
ڍور ڪونه چاريا آئون. ڪچان ڪانہ ٿي ته پٽي ڪانهي. سمجهان
سپ ويئي. سڱوران جي پٽ جو نالو ٻڌي، ڇوريءَ جو اندر
سڙي ويو آهي. اڄ رحمت سڱس ڪنيس ته — سانجهيءَ چاچهين
ميڙ ڪريو تو اڇي. توکي چاچهين جي ٻڌي ۾ سڱوران جي پٽ
کي ٿا ڏين. ته جهڙي هئي تهڙي هارجي ويئي. مٿي تاڻ جهڙو
گهڙو لاٿئين تهڙو هٿن مان ڪري پيس. نئون نڪورو گهڙو ڦش
ڦش ٿي ويو. اڃا ٽيو ڏينهن وني آئي آهيان. مٿي تي هٿ رکي
پٽ تي ويهي رهي. دل کي چوم ته گهڙو ته قلبان ٽيو ۾
ڇوريءَ کي چا ٽيو! ٻوڙي وجي اٿاريومينس. چوميئس — ڏيئڙي
توجون ڪو اچي مٿيون منجهيون آن؟ دشمنين ماڻهين ته ڪانہ
مٿي آهي جو مٿي کي هٿ ڏيو ويٺي آهينءَ؟ تون ويٺي رنگ
ڏس! آئون آهيان مٿي جو سڱوران جو اهو مٿو چريو چرپٽ
مونجي لٽڻ ڏيءَ سان لائون لهندو. دلداري ڏني آمينس تڏهن
مس مس وڃي منهن ۾ پاڻي پيس. هيڪڙي ڏينهن ۾ ڇوري ڇڇي
لڙهي ويئي آ!‘ ڪانئس تڏو شوڪارو نڪري ويو. سٽ پنڇ ڪينهم،
هڪڙي ڏيءَ آهيم. ٻه ننجڻ ۾ موتي ويون. ٻوٽيتريءَ جو پٽ ٻن
سان جو وري ويو. سسٽم چوئي — هن نياڳيءَ جو اولاد ٻچندو ئي
ڪونہ. خميسا ٻي شادي ڪر. سڄي چمار نانگو نپنو ته ڪونہ
ويٺو هوندين. خميسي کي ٻه جهڙو ڪر ماڻس جي ڳالهه وٽي،
سو مون کي منهن ئي نه ڏئي. سڄو ڏينهن پيو ماڻس سان ڪچهريون
ڪري. نيث الله پلو ڪريس، رحمت وڃي ٻيبي آمنت ڳاديءَ
ڏيچائيءَ کان سڳو وٺائي آٽي ڏنئيم، سٽين تي پڙ جدا ٻاسارائيم،

Gul Hayat Institute

تڏهن مس مس وچي سونا پيٽ ۾ ٿيو، سڀ چون ته ڪانءِ ٻچندي. آءٌ به لهرين وڃ ۾ هيس. پر رحمت کي آفرين آهي. چوئين ـــ چري! ٻيبي امنت جو سڳو نه لڳو ته مونجي سينڌ ڪوڙي ڇڏج، مون چئين اِکين آزمودا ڏٺا آهن. تون الله، الله جي رسول تي، مرشيد تي رکيو ويٺي هج. ڏس ته ڪيئن ٿا دشمن جا ڪارا منهن ٿين. ٿيو به ائين سونا کي ڪوسو واءُ به ڪونه لڳو. اج سونا سونا آهي. جيڪو ٿو ڏسي سو چوي ته ـــ پيٽيان آهي، هيءَ ڏي ڪٿان چائي اني؟ آءٌ ڪليو چئان جهنگ مان ڪٽي آئي آهيان. چون ـــ پيٽيان، تو ۾ خميسي جو منجهس آرڪاٿو ڏي ڪونهي. ڇوري جهڙي مندر آ ٻي ڳالهه ڪانهي! هن سڦوران ڦنجيءَ جو ته مڪو مڇي ويو. سڄي ڳوٺ ۾ خواري اٿاريئن. آميءَ، سونا سومار مان چائي آ. ڦتج ڳالهه ڪئي ته چوئي تي ته رنون، انڌيون ته ڪونه ٿيون آهيو؟ ڇوريءَ جون اکيون، نڪ، مهاندو نٿيون ڏسو؟ سومار مان ڪو تر گهٽايئن آهي؟ ڇوري اڇي اڇي جهڙي ڪپاهه. نڙيءَ مان پاڻي پيو ٻکيس. جهڙي يورپين جي ڏيءَ! اهو اما سومار جو ٻج آهي، ٻئي جي جاءِ ڪانهي. ڪوڙي ڪار-منهين! پانجو ته سومار ڏينهن محشر جو پاءُ ٿئي. پانلاهه اهڙو هوندو جهڙو ابا ڏٺو! پين تان ڪئين آهي تيتري اجري ويٺي آهي. ڏيٽس ڪار منهين جو ٻوٽ سوئل ته ٻٽس چريو گهچ سڄائي سگ ملپيا اٿس.'

اِتي حافظي جي سمنڊ تي ٻي لهر تري آيس. 'سونا پنجن سالن جي هئي. رحمت جن سان گڏ شيخ جني جي ڪليءَ تي وني ويٺي سيس. سرهي صابڻ سان وهنجاري سهنجاري ڳاڙهي سٽيءَ جو پرت سان پريل چولو ۽ ساڻي مونڙي جي سٿڻ وڌاميئس. اڇي وائلي جي زريءَ پريل پوتي مٿان ڪرائي ميئس. ڪنن ۾ اڌ توري جا ڏُر، نڪ ۾ ٻولو، ڪنڌ ۾ رحمت جي ڏيءَ واري ڪنمال، پيرن ۾ ڇير ۽ اکين ۾ سوئيري جي ڪاني وجهي، جهڙائي جهالرائي جڏهن ڇوري در مان ٻاهر ڪيديئر تڏهن رنن جا

وات ڦاٽي ويا. ماسي رحيمان مرهاٽيءَ ڏسندي شرط پوياڻ هڪل
ڪري ڇوم — گڏهه، گڏهه! هي ڇا ٿي ڪرين؟ متان ڇوري
ٻاهر ڪڍين. هٽي ڪا دشمنين نظري وجهنديس.... مرهاٽي ٽڪون
سڪيس ته ڇوري اڳيو ڇڏي ته هٽيس ٿي آهستي ڪري مُٺ.
ڇي — مٺي، هيءَ ماڻهين دشمن هٽي نظرائي ماري وجهنديئي.
آءُ پيٽي ڪيلان ته ٿي ڇوئي — ائي ٽورو ڏند ڪي، ڪنوار ڏيءَ
ٻه ڇائي آ سلوڪ، جو ڏند ڪڍيو پٽي ڪلي. ڇوري جهڙي شيدين
جو منگرمانو. مون ڇوس: هل مائي هل، مونجي ڏيءَ آ ڪونج.
اهڙي ڇٽي ته ڏيکار! ته اڪين ۾ ڳوڙها ٿري آيس — اڄ جي
ڏيٺم مرهاٽي هجي ها ته خبر پوني ها. سونا سڄي مونجي مريان
تي ويٺي آ. ڪلي ٿي ته جيڪا ڳل ۾ ڪڏ ٿي پوئيس سا ٻه ساڳي
ان مرهاٽيءَ واري.

ڪنيءَ تي ڪن دسين جا زالون مڙد مڙي اچي گڏ ٿيا.
خليفا خاڪ ڏيئي ٽڪي پيا. پر خلق پوري نه ٿئي. آءُ
ڇوري وٺي سائينءَ وڏي وٽ ويس. هٿ ٻڌي ڳڇيءَ ۾ ڦاهو
وجهي ڇوميس — مرشد ستن پُٽن ڪان توجي در جي گولي
آهيان. بي اولادي آهيان، ڏيو وريو وٺيو لاهي. ڏاڍهين ڪان پني
مون ڪي هي هڪڙو ڦنگ ڇوريءَ جو مڱيو وٺي ڏي. عمر سڄي
ماءُ ڏيءُ مرشد جي در جي ٻهاري ڏينديونسين ۽ پاڻي ڀرينديونسين.
سائين مرهاٽي ويٺي وظيفو پڙهيو. سو ڪڇيو ڪين. آءُ ٻه ٻيٺي
هيس. گهڻي دير پڙهي پڙهي نيٺ آگر سان اشارو ڏنئينم ته ڏيڙي
اورتي ڪر. مون سونا ڪٽي ماندان ٻهاريس. سندس منهن ۾ نهاري
ڇوڪارو هنئين. ڇئين — ابا الله ۽ مرشد ڪان پني اسان توکي
هيءَ بشڪ ڪرائي ڏني. سوَ ورهين جي ٿيندي. درگاه جو در
جهليو اڇجا. پولو ڪونه ٿيندس. مونجي اکين ۾ پاڻي اچي ويو.
ٻه رپيا پلاند مان ڇوڙي پيرن تي رکميئس ته ان مان ٻه اٺ آنا
ڪيڍي ڪٽي سونا کي ڏنئين. ڇوري وٺي ٿي نه. مون هوش تڪ
ته مٺي ٿي نصيب کي پٺ ڏي. سائينءَ مشڪي ڇيو — ابا،

Gul Hayat Institute

ميشومن تي ڪهڙي ميار. هنين کي ڪهڙي خبر.‘

هن ماڇيءَ جي تيلي هٿي اجهاڙل ٻيڙي وري دڪائي ۽ هٿي پٽ کي ٽيڪ ڏيئي ستولي تي ويٺي.

’هن مُئي الله ماري ياقب جي مون سان عمر ڪانه پيئي. ڪوڙه نڪريس سڄي چمار جوڙس جي چور تي مون کي لٿيون ڏنيون. جوڙس دادلي سڄو ڏينهن جهنگ پيئي ڦريندي، تنهن کي الفان بي به ڪونه چوندو هو. اها پل پيئي مونجون اڇيون بڇيون، ٻيون جيئريون ڪيي باقي مون ٿورو چپ چوريو ته ٿا لٺ مغز ۾ — هيڙي تهڙي وات تي هٿين! ڪتا به رت ڪونه چٽيندا هئا. اهو رت ٽيو مڙسم ويٺو هوندو هو ته رڳو هٿ وجهي به ڪونه ڇڏائيندو هو — ڙي شل ڪا ٻاهه لڳنين تون هٿ وجهي ڇڏائي ته سهي. چي — آءٌ ڪو هن ڀڙوي سان لڳي ڀڙوو ٿيندس ڪ؟! چوندا رن جو ٻدلو ٿو ڪٿي. هن کي ته هوئين شرم ڪونهي، آءٌ به ان جهڙو ٿي جهڙ- به- جهڙ ڏاڙهي ۽- ڏٿي ۽ پياءُ جي ڏاڙهي پٽيان. بس ڪري ويهه، بس ڪري ڪانه ڦتجي پيئي آهين. جوڙس کي اڄ سيان اهڙي ڪريز ڏيئي ڇڏيندس جو پلي ويٺو پها رکيس.

’هاڻ مٺو بي نڪو ڪهڙو نڪ ڪٿي آيو آ. مڱ مليس مليس ٻن جهانن نه مليس. مونجي آڱوٺي سور. مون سان ڪئين آ چڱايون، جو هن لاڪري ٻانجي ڏيءَ جنجل ۾ وجهان. هن دشمن تي اکيون ٿيون ٻونم ته رت تي ٿيون ٻونم.

’ٻر هي سڀ رنگ، سڦوران جا آن، جنهن ڏيرم کي ڏيرو ڏيئي ٻاڙهي سيڪاريو آ. سندس ٻوٽ سوٽل ڪير ڪونه ٿو قبولي، تنهن کي به تي سيچ چاوهي، ٻٽس به ٿو لاڏو ٿئي ۽ آميءَ جا وار به ٿي ٻيرن هيٺان ڪري. هيڪڙي ڏڪ سان سڀ مطلب تي پورا ڪري. الله، الله جو رسول مطلب پورا ڪونه ڪندس. آءٌ سندس پٽ جي چم مان جتي به ڪونه گهڙايان! ٻوٽ به ٿو ڏهس جو مونجي ٻريءَ جهڙي ڏيءَ تي ڏيانس.‘

اوچتو خيال آيس: ’جي ائين ٿي پوي ته!‘ سندس لڳ ٿي ڪاندارجي ويا. ’پوءِ مونجي ڌيءَ سڱوران جي نمهن ٿيندي. سڱوران جي موچڙي هيٺ ٿيندي. سچو ڏينهن ميهڻا ڏينديس، ٺوڪون هڻنديس. پيٽ جي لولي لاءِ سڪائي مارينديس. سچو ڏينهن گلائينديس. اچو ڦلن جهڙو منهن ڪڙهي ڪارو ٿي ويندس، هيءَ آ مائٽن جي دادلي، سڄي سات جي ڏڃائي. جنهن کي مون ڪان سواءِ ڪو هٿ جو ٻجو به ڪونه ڏئي، سا هن رن جي رڪ-رڪائي ڪندي ڪانه، هٽي پاڻ کي مارائي وجهندي. نه مڙس جو سک، نه گهر جو. جيئري قبر ۾ پورجي ويندي. دشمنيون رنون مڙي چونديون ـــ آميءَ وڏيون ڪيون هيون سي منهن ۾ پيئون آنس. ڏيٺس جا حال هلي ڏسو. اک جي پوچڙ مان ٻيٺي نهاري. سڱوران ٿڪ مان ور ڪڏي چڙيو آس. جيڪي ويچاريون سوڪيائيون هونديون سي چونديون: ان رن کان ته مٽي هٽي ته هيڪڙو سور ٿئي ها. آمي نپٽي، الله ماري، تنهن کان نڙيءَ تي گهٽو نٿي ڏنيس ڪو؟ نه نه، اندو ته ڪونهي. پانجو ٻچو آهيس. آنڊن تان ٻيٺي آهيس. مري ويندو، ائين ڪونه ڪندو.... پر مڙد جي ذات آ، جهجهن جو منهن جهلڻ ڏکيو آ. الله ڏاڍو، راڄ ڏاڍو. خدا خير ڪري.‘ سندس روح تي خوف جو جبل ڪڙڪي پيو. دل مروڙجي ويس. بي اختيار سندس چپ چرڻ لڳا. ’درس وريا لاڪائي، الله، الله جا رسول، مرشد سچا، خميسي کي سنڌين من ۾ وجهه، دشمن دفع ڪر، سڄڻ ساهون ڪر، مونجي ٻچڙيءَ کي هن آفت کان بچاءِ. باتشاهه پير، تون ٻڌن جا ٻيڙا اڪارين، هيڻن جو حامي ٿئين، هن سير مان اڪارينم. سونا کي سوليءَ ڪنڌيءَ ڪر، هن ڪڻي ۾ متان ڪرڻ چڙڏينس.‘ گرم گرم لڙڪ سندس ڳلن تان وهندا، نارو ڪري، تهي اچي سندس وات ۾ پيا. هن ٿڪ اڇلائي، گنديءَ جي پلاند سان منهن ۽ نڪ اگهيو.

انساني دماغ جي مشينري به ڪيڏي نه عجيب آهي. ڌار ڌار وقتن، وقفن ۽ حالتن ۾ ٿيل، گذريل ۽ وسريل واقعا، ڪنهن

Gul Hayat Institute

اڻلکي ٻڻ ڏيڍ سان ٻجليءَ جي تيزيءَ سان حافظي جي پردي تي ائين ڦرڻ لڳيون ٿيا چڻ ته ڪنهن ڪاريگر فلمي ڊائريڪٽر لکن تصويرن مان چونڊي چونڊي ڪم جون تصويرون گڏ ڪري ڪا فلم ٺاهي آهي. جن واقعن جي ٿيڻ ۾ ڪي سال لڳا هوندا، سي سيڪنڊن ۾ اکين اڳيان ڦريو وڃن. جن خيالن کي زبان سان ظاهر ڪرڻ ۾ ڏينهن لڳي وڃن، سي دماغ مٿان ۾ سوچيو وٺي. هيءَ آها اڏند ڪٿولي آهي، جا نه رکو لمبن فاصلن کي لحظي ۾ اورانگهيو وڃي پر وقت جي ميرانجهڙين، ڏنڊ ۽ ڪوهيڙي ۾ لڪل واٽن، ختم نه ٿيندڙ سڙڪن، ماضي، حال ۽ مستقبل جي منزلن تان وچ جي تيزيءَ سان پيٺي اچ وڃ ڪري. دماغ سچ پچ ته اها نئيڙي Time Machine (زماني جو سفر ڪندڙ مشين) آهي، جنهن جا ايچ. جي. ويلس خواب لهندو هو.

خميسي جي گهر ۾ ان وقت هڪ پيو به نئيڙو پر تيز دماغ، هڪ ٻي به ذهني ڪل، ماضي، حال ۽ مستقبل جي سير ۾ محو هئي. ماڻس جو انومان صحيح هو. سوٽا ستل ڪانه هئي. ان وقت سڄي ڳوٺ ۾ سچ پچ هڪو سجاڳ هو ته سوٽا. هوءَ گنديءَ مٿان ڪريو، هڪڙي ٻانهن موسي جي سسيءَ هيٺان ڏيو، ٻي مٿان رکيو، چپ چاپ گنگ ٻوڙ ڪريو، پاسيري ليٽي ته برابر پيئي هئي پر سندس خيالن جي دنيا ۾ هاچل متل هئي. هن سوچيو پئي:

"هيءَ ميڙ مون لاءِ آئي آهي. هيڏو سڄو راج مونجي سڱ وٺڻ لاءِ گڏ ٿيو آ. سومار ملئون به آيو آ. هوٺئن سندن گهر ڪٺي وچ ته منهن ۾ شور وجهيو ويٺو هوندو. رڻ تي، چوري تي ڳهي پيئي پونديس — "اڙي اچا ڳوين مان ڦڙي ڪانه نڪتي آ! فلاڻي ڪيڏانهن ويئي؟ هي ته پنج وٽ! ڪرهر تي ويئون مارڪا ڪريو. پنيان چورا روئي روئي ساٺا تي پيا آهن." تنهن ڏينهن ڏنهنٿس جليءَ ڪان لڪائي ٻوڙ ڦري ورتيم ته ڏسي ورتائين. رڙ ڪري، جوٿس کي گار ڏيئي، چيائين — "تون ايڏهين ويئي

Gul Hayat Institute

ٿيل ڪر، پٺيان ننهڙين سيل ڪوليو ويٺي آهي. نهار ڪر ته ميڇيءَ جي هيڪڙي ڊيڊي رڏي آ، تنهن تي سڄو ڳوٺ اڇي مڙيو آ. هيڏو عيال ويٺو آ، هيءَ ڪنوار ويٺي شڪاوتون ڪري. رنن کي موچڙي هڻڻ وارو ڪونهي، مغز خراب ٿي ويو اٿن."
منهن ٿي ڦري ويس. آءٌ ڦڪي ٿي، ٻوڙ جي وٽي اتي ڇڏي، روڱهارڪي ٿي وري آيس. اڄ وڏو معتبر ٿي آيو آ سڱاوتيون ڪرڻ.

'سگ به سڦوران جي پٽ لاءِ ڪرڻ آيو آ! ٽيڻيان سڦوران جو پٽ ڪاوڙ ڪٺي آيو پاڻي پرڻ، ته رنن کي مشڪري اچي لڳي. جليءَ چوس — ڇورا رمون، ماڻهين مري ويئي آ ڪ جو تون پيو پاڻي پرينءَ. مٺا، پاڻي ته ماديون پرين! تنهن تي عارب جي ڌيءَ حرمت آهي وڏي حرامزادي چرچائڻ، تنهن پانجي منهن آهستي چيو — آهي به ماديانو پيو وري ڪهڙو مڙس آ، ويل ٿي ڦري پيئي آس. رمونءَ کو ٻڌي ورتو سو ڪاوڙجي ويو. منهن ٻچڙو ڪري، ڪنواتي آلاري چئيس — وات بند ڪل نه ته هٿين تو موتڙو. رنون نه هجن ها ته حرمت کي ماري وجهي. حرمت چيس — موتڙو وجي ماڻهين ڦڏيءَ جي ٻوٽ تي هڻ، جيڪا پاڻي تي پرائيني. مُکي کو هٽندين! سيني رنن اچي ورايس، سو ڦٽ ڦٽ ڪندو ڪاوڙ ڪاهي تي رکي، ڦڏڪ ڦڏڪ ڪندو هليو ويو. جنان مُلڻينءَ چيو — سڦوران هي املهه ماڻڪ الاجي ڪٿان آندو! ڪارو دانگيءَ جهڙو ٻوٽ ٿو سنهيس. اکيون ٿي ڦريون پيئون انس. وري وات جو جهڙو ڪتو. سڄو ڏينهن ٿو ماڻس کي گاريون ڏئي، ٿوري گهڻي تي موچڙو کڻيو بيٺو آ. هن مروءَ کي الاجي ڪير ڏيندا؟ سڦوران جي ماسيءَ هاجر وڏڙيءَ چيو — اما، سڀ الله جي جوڙ آهي. چريا ڪريا به ڪڏي ته ڪين ڇڏبا؟ ان چرئي کي به قسمت ۾ لکيل هوندو ته ڪٿان نه ڪٿان ملي پونديس. سڄو راج پيو آ. سڦوران به ڏکي ٻکي ڪانهي. ڌڻ مال جو آهيس. ڪن سچا سون مان ڳاڙها آهينس. الله جي وات ڪانهي.

جنهن کي ڏيندي تنهن کان وٺندي. اٽي تي آلو، ڪارو نڪي ڪتو.

’اما ڇيو — اٺي ماسي، ناني الله جي هن ڇرٽي گهچ کي ڏيڻ کان ماڻهو ڏيءَ کي کپ جي ٽوٽي ۾ وجهي ٻاهه ڏيٺي نه ڇڏي؟ اهڙي سون کي ٻاهه ڏجي. ڪنهن جي ڦٽي آ جيڪا هن ڇريءَ بلا کي ڏيءَ ڏيندي! هاجر وڏڙيءَ نڪ کي موڙو ڏيندي ڇيو — ماٺي ٽوپان ٽوپان ڪر، جيڪي وڏيون ڪن، تن کي وڏيون ڪنڌ ۾ پون. تون به هيءَ ڏيٺي ٻجڪو وهاريو ويٺي آهين، سا رڌي ڪيندينءَ ڪ˜؟ هڏ هڏ جهڙو، ڇم ڇم جهڙو. ڪا سيراز مان ڪانه آڏي آهينءَ. ضرور ڪنهن نه ڪنهن کي ڏيندينءَ تڏهن پٽين موسو پرڻائيندينءَ. اما، سٽ ڏيٺي، گهڙو مٿي تي ڪٽي، ڇيو — ها ماسي ڏيڻ لاءِ پيو سڄو راڄ ڇڪي ويو آ، باقي وڃي رمون خان ٻچيو آ. ماسي هاجر توکي به شابس هجي! وڏي آهينءَ، واٺي تــه سولي ڪيندي وڃ. هاجر وڏڙي پنيان لڪاءَ ڪري ڇيو — ماٺيءَ کي مگروڙي ته ڪيڏي آهي!

’ها، سچي! وري مٿو ڳڏبو ڪين هوم ڳس ۾! آءٌ ابا کي ڪيٽ تي ماني ڏيو پيٺي اچان ته وڏي نم وٽ ڏسان ته پريان ڪا شيءِ پيٺي اچي. نه پانٺي مال نه پانٺي ماڻهو. ويجهو آيو ته ڏکي ويس. اهو رمون چنبا آڏويل، نڪ جا ڇوننا ڦاٽل، ور ڪنبيل، سڄو بدن ڳپ سان پيوت، منهن ٻچڙو، پنواڙون، ڀهڪندو ماندو ٿيندو اچي ويجهو پيم. ڏپ ۾ سڪڙ پنجي ويم. پيرن ۾ ڇو ته ڪنهن نبهر وجهي ڇڏم! سچي پيٺي رڦان! ڇوم ته هاڻ الاجي ڇا ٿو ٿئي. پر هو ٻبهي رهيو. وڏو وات اپٽي، وري بند ڪري ڇڏيائين. اکيون مون ڏانهن ڪري وري هيٺ ڪري ڇڏيائين. هڪڙي به ڳيت ڏيٺي نيٺ ڇيائين — ٿونا.... ٿونا.... موندي ڪنوار ٿيندينءَ؟ ڇوندي ڇوندي پگهر اچي پيس. پوءِ ور مان هڪڙي پٽڙي ڪڍي، هٿ وڏائي ڇيائين — پان ڪيندينءَ؟ مون کي به ڪا اچي ويٺي مت، وٺيو ٽي ڊوڙ وجهان. پڪو پڙ. پنيان هن جي سڏوسڏ — ٿونا، ٿونا، پان وٺيو وڃ! پر آءٌ

Gul Hayat Institute

ڪٿي ٿي ٻيهان؟ اُگهي سگهي اٿي پڳيس. ڪنهن مهل وڃي ٿو
پير ڏُنڙ ۾ ترڪيو، تا وڃي هيٺ ڪريس. پريان ڪمون، عوٺو
۾ حيات ڇورا حرامي ٻيئا هئا، سي اچي ڪِلَ ۾ ڇيٽيا. ڇگو ٿيو
جو رمون پويان ڪونه ٻڙيو. نه ته ڪر خوار ٿي مران. عوٺوءَ
مستي ڪري، ڪنگهڪار ڪري ڇيو — ڪمون، ٻُربل! ڪمونءَ وري
البيلو ٿي پڇيو — ڪٿي؟ -- اندا، ڏسين ڪونه ٿو؟ هوءَ ڪانهه
واڍوڙ جي ڪري پيئي آ؟ -- اڙي ها، اها ڦلپٽائين، ملوڪڙي ٻربل
ٿو ڇئين؟ پڪي لاجواب آهي. الاڻي ڪيئن ڪريو؟ -- بس قسمت!
عوٺوءَ ڏاڍي حرامڙائيءَ سان ڇيو.

مون کي هڪڙي ڦڪائي، پيو ڏڪ جو سور ۾ مٿان هنن
حرامين جون کِلون. ڪپڙا ڇنڊي، ڪٽن گارين جا دس ڏيئي
وڃي گهر نڪتيس. وڏا حرامزادا آهن. ٽيئي ڇٽا پاڻ ۾ صلحي
آهن. سڄو ڏينهن وانجهڻ لٺيون هٿن ۾، ڇيڇاتي بوٽ چرچر
ڪرائيندا مڇون وٽيندا، آڏيون پٽڪيون ٻڌيو، سينڍيون هٿندا پوٽن.
ٽينيان ڪوهر تان پاڻي ڀريو پيئي اچان ته ٽيئي منهن ۾ گڏجي ويم. آءٌ
گِرِي تان پلاند وجهي، ڪنڌ هيٺ ڪري، وات ۾ گنديءَ پاند
وجهي، پاسي تان مٿيس ته انهيءَ ساڳي عوٺو وٺي داڻهن ڪئي —
نانگ! آءٌ سڄي ڏڪي ويس. گهڙا ٻنهه ڪرڻ تي هئا. حيات
پڇيو — اڙي ڇا ٿئي؟ -- نانگ ڪاٿي ويس! ڪمون ٻوڙي آيو.
پٺي ڇٽا پيا نانگ نهارين. ته ٿو عوٺو رڙ ڪري ڇئي — زي
هو ڪونه تا واسينگ نانگ ڏسو؟ اتي وڃي خبر پيم ته مٺئي
مون تان ٿي رونشو ڪيو. آءٌ منهن ۾ سوندي وجهي ويس هلي.
گهر اچي ڪِلي ڪِلي پيٽ ۾ سور پئجي ويم. حرام ڪو مُٺن
کي منهن تي سر هو. آءٌ سڄي پڇي وسهي ويس ته ويچاري کي
نانگ ڪاڏو آهي. ڪيندو ڪنهن ڏينهن مٿن ڪي نانگ، جي اهڙا
افعال هوندن ته. پر آهين نياڳا ٽيئي ملوڪ. عوٺوءَ جي اکين
۾ ته الائي ڇا آهي، جو نهاري ٿو ته ماڻهوءَ جي دل کي الاجي
ڇا ٿيو وڃي. وري ڪلندو ته سنهڙا موتين جهڙا ڏند اهڙا ڏهندس،

Gul Hayat Institute

جو ڳالهه ڪانهي. امان چئي ٿي ته ڪاڪا ياقب واري ڏڳي جو ٻه انهن لئهي ۾ شڪ آهي. هوندا اهي، پيو ڪير هوندو؟ چون ٿا ته آڏيءَ تائين مسيت ۾ ويٺا مولود پڙهن. پوئينءَ رات جنهن جو ڏڳو ڊور ڏسن، سو ڪٺيو ٿين پٺيرا. ٻچار ڪوسو ڪڏو سڄي ٿو تنهن کي ڏيو اچن. مٽن کي ڊپ ٿي ڪونهي. راتين جو پيا ٽڪا جهلين. ٻرن پٽن ۾ ٻگهاڙ پيا هلن. هٽي ڪنهن ڏينهن ڪو ٻگهاڙ ڦاڙي رکين ته! سندس تصور جي اکين اڳيان سچ ۾ ٻيل تي لاشا اچي ويا، جن کي ڪارن، ٻچر ٻگهاڙن پٺي رانبوٽا هٽيو چيريو ڦاڙيو. سندس بدن ۾ سيالٽرا پئي ويا. يڪدم چپن ۾ ڪلمو پڙهيائين، ۽ دل ئي دل ۾، اهڙن موقعن تي پين واتان ٻڌل اکر اچارڻ لڳي — ’خدا شل جڳ جهان جو خير ڪري.‘

ايتري ۾ ٻاهران ميڙ مان وڏي ڳالهائڻ جا آواز سندس ڪنن تي پيا. ڪو ڪهري، ڪاوڙيل ۽ ڌمڪائيندڙ آواز ۾ چئي رهيو هو، ”ڙي خميسا خان هيٺ تي ويهه، هيٺ! گهٽو گهٽو ڪندين ته ٻه ڪٺي راڄ کي مان ڪونه ڏيندين. گس ته ڪونه جهليندين؟ ايڏو تڪو ڪو پيو ٿئين!“

سونا سڃاتو ته آواز عارب جو هو. کيس ياد آيو ته پٽس چوندو هو ته ’عارب ڳالهائڻ ۾ جهڙو ٻگهاڙ. ماڻهوءَ کي ڳالهائڻ ۾ ٻڌي ڇوڙ ڪري ڇڏيندو. چرڻ ئي ڪونه ڏيندو. عارب جنهن جو پاسو ورتو تنهن سمجهه ته آ پڇيو ميل ماريو. جو عارب سان اٽڪيو، تنهن سمجهه ته ٻه منهين بلا تي پير رکيو. پينسان آهي بکيو پانگ، پر راڄ ڳوٺ جي ڳالهين ۾ چو ته ڪر شينهن پيو گجي.‘

”تڪو تون ٿو ٿئين ڪ آءٌ ٿو ٿيان.“ خميسي هيٺ پرو ٿي چيو.

”توکي چڱائي جو ٿو چئجي ته سڪ ٿيو وڃين! ميان، ويهي سمهندين، بيهي ڪونه سمهندين. الله ڏاڍو آ راڄ ڏاڍو آ. هيڪڙو چٽو مور تي ڪونه ٽلندين.“

Gul Hayat Institute

”بي جوڻس جا آهي!“ اهو ياقب جو آواز هو. عارب هڪل ڪري چيس، ”ڙي ياقب، وات بند نٿو ڪرين!“

”پڙوا، پڙوا ڪرين ٿو موچڙن لاءِ.“ خميسي ٽپي ڳاڙهو ٿي چيو، ۽ ٽپ ڏيئي ياڻس تي آيو. جانوءَ چڪي ياڻهن کان جهلي وهاريس، ”ميان فقير ماڻهو ٿيو ماڻهو. خواري ڪٿي ٻڌي آ نا! ملڪ نه پاڻ تان ڪيلايو. دنيا ۾ ٻيا به يار آهن ڪ رڳو آئين آهيو؟“

”اي پر هن کي به ڪو چوڻ وارو آهي؟ سڄي راڄ کي گهٽ ڪري جوڻس جي پٺيان پيو نچي.“

”جوڻس ماڻهو ڪانهي ڪ؟ اها به اسان جي پلي پيئي آ. لچ پولڙي کي به مٽي آهي. ضرور گهر جو پاتي آهي. ان جي ڳالهه به ٻڌي ته ڪو ڏوهه تي پيو ڪ؟“

”پر ميان فقير ڏسين ٿو ته....“

”ياقب خان، اسين ڪي توجا ٽڪن ورتل ڪين آهيون. جي پاڻين سان پڙتو وجهڻو هوءِ ته اسان کي ڪو ٿي آنديئي؟ اسين هلون ٿا. هاڻ تون ڄاڻين، پاڻين ڄاڻي. وڃي جنڊ ڳچيءَ ۾ وجهي ٻڌي مروا“ عارب ڪاوڙجي، پٽڪو ڪٽي، ٽپ ڏيئي اٿڻ لڳو. حاجي جمعو جو هيستائين مات ۾ هو، تنهن پانهن ۾ جهلي چيس، ”قسم اٿئي جو اٿيو آهين.“ عارب گهڻيون ستون ڏنيون پر حاجي جمعو ڪانئس زوراٿو هو، سو لوهه ڪري ڇڏيائينس. عارب لاچار ٿي، وري وهندي چيو، ”پيڻيان ڏچرپو ڪٽي ٻڌئون آ. هن کي پٽڪو لاهيو، هُن کي لاهيون، هُن کي لاهيو، هِن کي لاهيون. هڪڙو وڏو ماڻهو ٿيئي ته پيو ڪٽي گهٽ ٿئي. هي ٻئي زمين ڪان متي! اسان به عمر فيصلن ۾ آندي پر ههڙو رنگ ڪٿي ڪونه ڏٺوسين.“

حاجي جمعي کِلي چيو، ”عارب، هيءَ پڄري ڳري آهي. ابا مرهاتو ڳالهه ڪندو هو ته سومرا ۽ ساند وڙهيا پاڻ ۾. شاديءَ

۾ لٺ لڳي، ٻنهي پاسي مڙس ڦٿجي پيا. تڏهن راڄ هئا، مڙس به هئا. هيڙي سڄ ڪانه هئي. فرياد ۽ ڦڏي جي ڳالهه به ڪانه هئي. فيصلو رکيئون. وڏيرا ۽ نڌيرا آيا. ڳالهيون ٿيون. ٻنهين ڌرين تي رکيئون ڏنڊ. پنج پنج سو رپيا. جيڪي پاڻ ۾ وڙهيا هئا، تن کي اچي ٿي پُوتاڙي، سي لنيون ڪٺي وڏيرن تي ٻيهي ويا. چي 'آن جي هتان گهڙي هتان اڪتي. مئاسين به اسين، ڏنڊ به ڏيون اسين.' ڦٽ مارئون ٿي. راڄ اٿيا تن وڏيرن ٻيهي کي ڇڏايو!" حاجي جمعي جي گهاٽي، ڊگهي، اڇي سونهاريءَ تي هڪ ڪشادي مرڪ ڦهلجي ويئي ۽ سڀ کلڻ لڳا. "سو پاڻ ۾ جي گهٽي گهٽي ڪنداسين ته مٿان اهو حال نه ٿينون!" هن هلڪو خوشطبعيءَ وارو ٿهڪڙو ڏيئي چيو. هو کلڻ مهل ڏاڍو وڻندڙ لڳندو هو. هڪڙو ڏند اُچو هوس پر اهو ان مهل پاڻ کيس وڌيڪ دلڪش بڻائيندو هو. ڪن ڪان پوءِ سندس چهري تي پرخلوص ۽ بزرگانه گنڀيرتا ڇانئجي ويئي. هو ڪاني ڇڪي ٻڌي، سڌو ٿي ويٺو: "ابا خميسا، ياقب، اسين آ.جا دشمن ڪونه آهيون. هي جي هيترا يار مڙي گڏ ٿيا آهن، سي اوهان جي ٺاهڻ لاءِ آيا آهن، ڦٽائڻ لاءِ ڪونه آيا آهن. راڄ جي مرضي آهي ته آنجي گهر مان گدڙ ڪيي، آنکي کيرکنڊ ڪري ڇڏيون. هيڪڙي ابي جا پٽ آهيو. لٺ هٽي پاڻي جدا ڪونه ٿيندو. صبح جو آن مان ڪنهن کي ڪنڊو لڳندو ته جهڙو آنکي سور ٿيندو تهڙو ٻئي ڪنهن کي ڪونه ٿيندو. رت دانگيءَ تي به وري پوندو. اسان جو آن ۾ نڪي اچي نڪي وڃي. سيڪو پانجي گر پيو ڪنهي. پر ڏسون ٿا ته هو هيڏانهن ٻوٿ ويڙهيو پيو هلي، هو هوڏانهن پٺ ڏيو هلي. هي هُن جي گلا پيو ڪري، هو هِن جي. اها ڳالهه اسان کي نٿي وڻي. ڦٽائڻ وارا گهڻيئي آهن، ٺاهڻ وارو ڪو هيڪڙو هوندو.... اسان تي جو ڇگمڙسيءَ جو بار راڄن رکيو آ تنهن جو خيال ٿيون. سيڪو اسان کي چوندو ته 'ڙي فلاڻا، تون ويٺو هوئين، توکان ايتري به ڪانه پُني، جو رکو هي

ابي اما جا پٽ ناهي ڇڏين!' تڏهن هلي آن وٽ آيا آهيون، نه ته گهر کان واندو ڪير ڪونهي!"

سچي ميڙ تي سنجيده خاموشي ڇانئجي ويئي. سڀني جون تحسين ڀريل ۽ تاڪيد ڪندڙ نگاهون وڏيري ۾ هيون. عارب جي چالاڪيءَ جي هاڪ هئي، پر وڏيري جمعي جي ڳالهه ۾ جو تاثير هو، جيڪو خلوص، پنهنجائپ، همدردي ۽ دکهي نظر هئي، سو ويٺلن جون دليون ڀڳهرائي ڇڏيندو هو.

"خميسا، ادا تون وڏو آهين، سرهال آهين. سڀڪو توکي چوندو. توجي جيئري ياقب کي ڪير به ڪونه چوندو. راڄ پنهي جون ڳالهيون ٻڌيون. ياقبَ توجون ڇوريون ڪرايون، توکي ڇڏي وڃي ڪانديري جو ڪاچ ڪاڏائين، اُها چڱي ڪانه ڪيئن. ڪير ڪٽس شابس ڪانه ڏيندو. ٻچڙي کي سڀڪو ٻچڙو چوندو، چڱو ڪير ڪونه چوندو!"

"ها، ياقب ته ڏاڙهل آهي!" ياقب پڻ پڻ ڪري، پنهنجي منهن ڇيو.

موسي ٺونٺ هٿي آهستي چيس، "هاڻ جهل وات."

"اي ڪنهن وچ ۾ ڳالهائي ڪيو؟" عارب ڪرڙي نظر سان ياقب ڏانهن نهاري پڇيو.

"ڪير ڪونهي، ها، حاجي تون ڳالهه ڪرا!" موسي چيو.

"مون تي چيو ته ياقب کي چڱ مڙسيون ڪونه ڪيون آهن. سڀڪو پيو ڏسي، انڌو ڪير ڪونهي. پر آءِ به ابا خميسا توجو، موجو ڪونهي. ٻچڙو آ ڪ چڱو. جهڙو آهي تهڙو، اڄ به توجو، سيان به توجو. صبح جو شل هيٺري ڇهنبڙي نه پويس، سڀني کان اڳ تون لٺ ڪٽي بيهي رهندين. اسان کي چوندين، 'پيڻ .... پڇي پري ٿيو. مونجي ابي جي پٽ جو ڇو ٽا نالو وڌو.'"

هن هلڪو ٿهڪ ڏنو. سچي ميڙ ۾ پنيرائيءَ جي پڻ پڻ ٿي ويئي.

"ها سچي ٿو ڪري"، عارب ٽيڪو ڏنو.

Gul Hayat Institute

وڏيرو وري گنڀير ٿي ويو: ”هيڏو ملڪ خدا جو آهي، سڀ چڱا مڙس به ڪونه هوندا. سڀ ٻڇڙا به ڪونه هوندا، پنج چڱا ته پنج ٻڇڙا به هوندا. ٻڇڙا به ڪڏي ڪنهن ڪونه ڇڏيا آن. انهين کي به سڌاربو، سيڪت ڏبي، ماري مڃائي وري به پاڻجو ڪبو، تڏهن ٽيم پاس ٿيندو. ياقب به گهڻو ٽڙيو ڦٽڙيو، ٻڇڙايون ڪيئن، توسان وڙهيو، پر راڄ مان ڪنهن به پاسو ڪونه ورتس. سيني چيو ’ٻڇڙي تو ڪري‘. نيٺ هاڻ ٽڪ پٽ سان لڳو آس. ڏٺيين ته ابي جي پٽ کان سواءِ نيٺ ڪين سرندي. تڏهن يار وني پالو گڏي، تو وٽ اڇي پيش پيو آهي. هاڻ وٺنين ته مٿي ۾ مٿي وجهينس، موڇڙن جي ڪنڍي ڪنڌ ۾ وجهينس، گڏهه تي چاڙهينس. وٺين ته يارن جو آيو سڄائي، معافي ڏيئنس. جيئن وڻئي تيئن ڪر. اسان کان يار ايتري پڇي، پريان توجي آ خوشي.“ عارب ٺهه ٺپ هڪل ڪري چيو، ”اڙي ياقب، اڇا معتبر ٿيو ويٺو آهين؟ اٿي پاڻي کي پٽڪو لاهي ڳراٽڙي وجهه.“ ياقب ڪجهه دير ڪئي، ته جانوءَ پنيان ٽڪو ڏيئي آهستي چيس، ”ٿوي اٿي.“ ياقب ٿڪو ٿڪو ٿي اٿيو: ”ادا مونجو پيءُ آهي، هونئين اڇي ماڻهن جي چوڻ تي لڳي ايئن ٿيو آهي.“ ائين چئي پٽڪو لاهي ڪٽي خميسي جي پيرن تي رکيائين.

”ماڻهن جي چوڻ تي آءٌ لڳو آهيان جان تو حيا ڇڏي آ؟“ خميسي پٽڪو پيرن تان ڪٽي مٿي ۾ وجهندي چيو. هڪ لحظي لاءِ ٻنهي جون ٻانهون هڪٻئي جي ڳلي ۾ هيون. خميسي ڪاڀي هٿ جي تريءَ سان پنهنجي آلين اکين کي مهٽيو. ٻنهي ايئن ڏيکارڻ جي ناڪام ڪوشش ڪئي ڄڻ سندن دلين ۾ هڪٻئي لاءِ اجهل ڇڪ ڪانه پيدا ٿي آهي، ڄڻ هڪ لحظي لاءِ هو وري ننڍڙي هوندي وارا سدائين وڙهندڙ، سدائين پرچندڙ، ڪمون ۽ ياقو ڪونه بڻجي ويا هئا، ڄڻ ڪين پنهنجي انهيءَ احساس تي ڦڪائي ڪانه پئي ٿي، ڄڻ پنهنجي آوازن جي سختيءَ، کهرائيءَ ۽ بي پرواهيءَ ذريعي درحقيقت هُن پنهنجي دلين جي نرمائيءَ

Gul Hayat Institute

کمزوريءَ تي پردو نه پئي وڌو. ڇڻ ڪجهه به نه ٿيو هو. پنهي هڪبئي جي دل جي ڳالهه سمجهي ۽ پيئي جسماني توڙي ذهني طور جدا ٿي هڪدم پنهنجي پنهنجي مقرر ڪيل جاءِ تي وڃي ويٺا.

خميسو سوچڻ لڳو: ”هن بيشرمي، بيحيا، يا عمر سنئين اوڙ ڪانهِ ڏني. مون کي پاڻ ڪري ڪونه سمجهيئين. دشمن ڪري سمجهيئين. ابا مري ويو ته مون اولاد کا ڪري سانديس. ابا مرهاتو مرڻ وقت چئي ويو ـــ ’ڪمون، پاڻي ياقو پرتو آني. اونرو، اوڏو آهن، تنهز ڏانهن متان نهارينءَ. پاڻ ڏانهن نهارج، مون ڏانهن ۽ ماڻهين جي مڙهه ڏانهن نهارج، هن نياڳي جو هيڏو سارو سور آم: ابا، مائٽ کي آهي لعنت، اولاد جيئن ڪريل، تيئن مائٽ کي مليو. بي-متهو سدائين جڏا ڪم ڪري. الله ساڃاهه ڏيندس. ابا، وڏا، توکي آن مون عيبدار جون دعائون. الله الله جو رسول ڪندو ڪنهن جو موتاج ڪونه ٿيندين، پيا موتاج ٿيندي. دنيا جي ڇوڻ تي متان لڳين. پيو ڪٿي ستر سون تي پوئي پر پاڻ ڪونه ٿيندو. ابا، يار، يار آهن. اهڙو بي-ڪمون تو ڏسيئس، پر جتي اهو ڪم ايندي اتي پيو ڪونه ايندي. هن جو وار وار پرتو آني.‘ ويچارو ابا!“ ڪيس پڻس جو سانورو، گهنج گهنج پيل پر ڏيادار چهرو اکين اڳيان تري آيو. ڪيس ياد آيو ته مرڻ وقت جڏهن هن چيو هو ـــ ’ابا هاڻ پرتا ڏٿيءَ کي.‘ تڏهن سندس ڏرا ڏنل اکين ۾ پاڻي ايئن ڏکيائيءَ سان تري، آهستي آهستي، اڻ-لکي نموني سنجري آيو هو، جيئن ڪنهن قتل کوهه ۾ پاڻي ڊڪ ڊڪ تي، آهستي آهستي گڏ ٿيندو آهي. ڪيس اڄ به چٽيءَ طرح ياد هو ته انهن گهڙين، سمجهو ۽ باوقار اکين کي لڙڪن ڳاڙڻ کان به محروم ڏسي، ڪيس زندگيءَ ۾ پهريون ڀيرو پڻس تي، جنهن کان هو سڄي عمر ڪڇ ڪائيندو هو، قياس آيو هو. اهڙو قياس، جنهن ۾ شرم گڏيل هو. پڻس جهڙو مڙس جنهن حياتيءَ ڪنهن کي ڪند ڪونه ڏنو، سو هيئن نتدن پارن وانگر بيحال، سڪل ڏوت ۽ لاچار ڏسي، ڪيس ائين لڳو ڇڻ هو ڪا اڳهاڙي،

Gul Hayat Institute

نه ڏسڻ جهڙي شيءِ ڏسي رهيو هو. کيس ياد آيو ته پٽس جڏهن سندس ڪمن تي گهڻو خوش ٿيندو هو، تڏهن سونهاريءَ تي هٿ ڦيري چوندو هو ــــ ’سونا، شيشا پاشا آهن، ڪير مرن، ڪير جيئن؟ پر ڏسج ويٺي، جڏهن تڏهن هي خميسو پينسان مڙس ٿيندو. باقي اهو چوٽيم ياقو، جنهن کي سچو ڏينهن پئي پڏايئنه، سو ڏلو رڳو پرايون دانگيون چٽيندو. گندي ڪلهي تي ماني راڇن تي، الوڙي واهي. هن کي رڳي گهوم ڪپي، ڪرچي ڪپي، بازار جي چانهه ڪپي. باقي ڪمُ جو چونديس ته چوُ ته ڪر ٽيڙ ٽپ وني وينديس.‘ ماڻس بناوتي ناراضگيءَ سان چوندي هئي ــــ ’نالي الله جي، هاڻ خميسو خميسو ڪري، ڇوري جو آياري متو نه ڪيو. خميسو بہ پڙهيو پيو اني. ٿيو ڏينهن چوآمس ــــ ابا، مال آٽائو آ، وڃي ڀنڊ مان ڇڪ هٽائي اچين، ته لٽ ڪنيو ٿي بنهه ڪٽيئمُ. ڏاڍو تنگ پريو آ.‘ ائين چوندي هوءَ گهڻو سنجيده ٿيڻ جي ڪوشش ڪندي هئي. پر، پٽ جي هن واجبي تعريف تي هوءَ پنهنجي خوشي لڪائي ڪانه سگهندي هئي. کيس ياد آيو ته ننڍي هوندي پاڻ مال چاريندو هو. شام جو موٽندي ڪاٺين جي ڀري ڪريو، ڪنيو ايندو هو. رات جو مال جي ڊونهين وجهي، ڏهائي ڪري، ڪير وڪڻڻ ويندو هو. ٻاقو رڳو ڳابا چارڻ ويندو هو. پر اتي ڳابا ڇڏي ملهون پيو وڙهندو هو ۽ اٺيءَ راند پيو ڪندو هو. ڳابا موقعو ڏسي پڇيو اڇيو ڳيئن ۾ پوندا هئا ۽ هو جيسين ٻوڙايو ٻوڙايو، هڪڙي کي جهليندو هو تيسين ٻيا ڏاڏي وڃندا هئا. شام جو پٽس جي ٻپ ڪان ٽڙڪڙ ۾ لڪائي ڳئون ڏهي، ڪٽل ڪير جيترو پاڻي بخاريءَ جي مٽيءَ مان وجهي، پتلي ڀري گوپال جي هوٽل تي ڏيندو هو. گوپال ڪير چکي چوندو هو ــــ ’پروا، پرهين جي بادشاهي ڏني اٿيئي، جو روز روز هي پاڻيءَ جو گهرو ڀريو اچين. وڃي رستي تي هاري ڇڏ.‘ ڪڏهن چوندو هو ــــ ’اڙي شرڪاري ٻگلي، ڪٿي اچو ته ڪير ٿپاسيون. ڀلي پروو جيل ڪائي؟‘ اهڙي ڏينهن تي گوپال هميشه کيس پئسا ڪونه ڏيندو هو ۽ چوندو

Gul Hayat Institute

هو، — ’پچ پچ! وڃي پرهين کي موڪل.‘ پوءِ پٽس ڪيس پوندا، لعنتون ڏيندو هو، موچڙا آلاريندو هو. ماڻس وچ ۾ پوندي هئي ته اها گاريون ۽ ڪڌيون لتون کائيندي هئي. هوءَ ياقوءَ کي الائي ڪٿي لڪائي ڇڏيندي هئي. هو پاڻ آڌين تائين منهن تاري گهوٽ ۾ پيو ڦرندو هو. ان رات ڪوبہ پيٽ جي پچار ڪانہ ڪندو هو. ماڻس، ماسي فتح وٽان وٺي آن جي آڌاري آٽي لڪائي چاڙهيندي هئي ۽ سيڻي کي ماٺ ـ منيءَ اڌ اڌ پاٿ رُکيءَ پيٽ جي ڏيندي هئي.

پٽس هر هر چوندو هو، ’هي ماءُ ... ياقو ڪيڏانهن لڪي ويو؟ ڪيڏانس باهر ته اوجهہ ڪيانس.‘

وڏو ٿيو ته ڪنهن جي گابي جو مائينڊ ڪولڻ، ته ڪنهن جي ڳئون جو ڇڙو ڪولڻ. رات جو پيڻ ڇورن سان گڏجيو ڪڪڙيون چورائيو، ٻڃي ڪاٺي جي گهر ۾ رڌيو پيو کيندو هو. پوءِ اڇي ٻڪرين ۽ رڍن جي ڦرن ڪٽڻ تي پيو. پٽس پرتيون پري پري ٽڪو، سو هڪڙي ڏينهن گهر ۾ در بند ڪريو اڇيو ٿو وٺيس. اهو ڏينهن، اهو شينهن، وري ياقوءَ ڪنهن جو سڳو بہ ڪونہ ڪنيو. خميسي کي اڄ بہ چٽيءَ طرح ياد هو ته ان ڏينهن ياقوءَ جون دل ڏاريندڙ رڙيون پڌي هن جو رت ڦري ويو هو ۽ مارڻ وارو جي پٽس کان سواءِ ڪو پيو هجي ها ته خميسو اڦٽ ماري ڇڏيس ها.

Gul Hayat Institute

پوءِ خميسي شادي ڪئي. ياقوءَ شادي ڪئي. پوءِ ڪيئن ياقو پاڻس کان ڌار ٿيو، راڄ ۽ مولوي ميڙي، ڪاڻس اباڻي مڏي ورهائي ورتائين، ساهرن جو پاسو وٺي خميسي کي ڇڏي وڃي پيٽ کاڌائين، سندس چوريون ڪرايائين. اهي سڀ ڳالهيون خميسي جي دل تي لکيون پيون هيون. جڏهن بہ ياقوءَ جي ڳالهہ نڪرندي هئي، تڏهن هو چوندو هو، ’ان خنزير جي مون وٽ ڳالهہ نہ ڪر!‘

پر اڄ جنهن مهل ياقوءَ لاچار، ڦڪائيءَ سان، هڪندي، پٽڪو لاهي سندس پيرن تي رکيو هو ۽ چيو هو، ’مونجو ته

پي آهي....' ان وقت حافظي جي اسٽيج تي هڪ ٻيو، نرالو، پنهنجو، پيارو، اصلي ياقو نمودار ٿيو هو. هي اهو ياقو هو، جيڪو ننڍي هوندي ڇورن سان وڙهندي جڏهن نه ڦٻندو هو تڏهن روئندي چوندو هو، 'آءٌ وڃيو ٿو ادا کي ٻڌائڻ ـــ ادا، ادا! مون کي عارب پٽ هنيا آن.' جيڪو ڇورن کي چوندو هو ـــ 'ڇورا ڀڄو نه ڪيئن ۾ هلي. ڪڏون. هٿي ادا ڏسندو ته ماريندو.' کيس گهڻو زمانو اڳ جي هڪ شام ياد آئي. اکين اڳيان هڪ مڇن جي ساوڪ وارو، ڀريل، مضبوط ۽ آڪڙباز نوجوان آيس، جنهن کي ان شام جو ڪوهر تي ڪاوڙجي، سيني جي اڳيان، منهن تي مڪ هڻي ڪيڏي هڻائين، نوجوان جو منهن ڪاوڙ وچان ڳاڙهيءَ جهڙو ٿي ويو هو. سندس اکين مان ڇيمون ڀڙڪي اٿيون، منهن وٽجي سنڌجي پيمانڪ تي پيو. اڻين تي لڳو ته اجهو ٿو ڇيتي وارو چال هڻي پاڻ ڪان ڪمزور خميسي کي ڳچيءَ ۾ جهلي زمين تي ڦهڪو ڪرائي. هن جا هٿ، ٻانهون ۽ بدن ڌاڙجي، سيڙجي، چال مارڻ لاءِ تيار ٿيا. خميسو پاڻ بچائڻ لاءِ هٽڻ تي هو. اوچتو، اک ڇنڀ ۾، الائي ڪيئن، الائي ڇو، نوجوان جا هٿ، ٻانهون، سڄو جسم ساهه ڇڏڻ لڳو. سندس اکيون هيٺ تي ويون، ڇپ ٿڙڪڻ لڳا ۽ اکين تي آهستي آهستي آلاڻ جي چادر پئجي ويئي. هو پٺ تي ڦهڪو ڪري ويٺو ۽ ڪنڌ مونن ۾ هڻي سڏڪا ڀرڻ لڳو. پٺ تي گرڙي هاريائين، رڳو رت. ڏڪ مهارن ۾ لڳو هوس. جڏهن خميسي وڃي ڀاڪر پائي اٿاريس ته روئي ڇهو هڻائين ـــ 'ڇڏ مون کي.' پٺي ڏينهن خميسي کيس هڪجيڏن کي چوندي ٻڌي ورتو ـــ 'ادا هو، جي ٻيو ڪير هجي ها ته....' 'ادا ـــ ادا ـــ ادا!' ڪيڏو نه پيارو لڳندو هو اهو لفظ خميسي کي! هي اکر اهي ماکيءَ ڦڙا هئا، جي سندس خشڪ زندگيءَ جي ڪڙاڻ کي دور ڪندا هئا. پڻس ٻيلي کيس دٻائي، گوپال ٻيلي کيس ڏگليءَ جا دڙڪا ڏئي، وڏيرو جمعو ٻيلي کيس 'ڙي ڇورا خميسا.' ڪري سڏ ڪري، پر هو ته ڪنهن جو ادا هو، وڏو هو، ادب جي جاءِ

Gul Hayat Institute

هو. ڪنهن کي مٿس فخر هو، سندس واسطي عزت هئي، ادب هو، احترام هو. ڪيس به ڪي خاص حق هئا. هو ڪڙي ڏاڙهيءَ ڏٺي جوان کي، جنهن کان دنيا ڪن هڻندي هئي، بي پرواهيءَ سان 'ڇورا' چئي سڏي سگهيو ٿي. 'ادا — ادا — ادا —' مياڪيءَ کان به مٺا لفظ. هيترن سالن ۾ ياقوءَ ٻيون سڀ نالائقيون ڪيون هيون، ڪيس نقصان رسايا هئا، سندس راڄ ۾ گهٽتائي ڪرائي هئي، پر ڪيس ساڻهون ڪونه ٿيو هو. هيئر وڏپڻ ۾ به جڏهن خميسو ڪاوڙجي ڇوٽ ۾ گار ڏيئي، مٿس اُلر ڪري ايندو هو تڏهن ياقو رڳو ايترو چوندو هو، 'اي، هاڻ ٺهيو، ٺهيو. منجهين آهي ڪيڇاڙو؟ ٻين کي رونشو ٿي ايندو هو. ڪي خميسي کي جهليندا هئا. ڪي ياقوءَ کي اک هڻي مٿس ڪوڙو رعب رکندا هئا. ڪي پريان ٿي پيا چوندا هئا، 'وٺ پيٺيان جا پٽ! چاچا خميسو ڪاوڙيو آهي. اڄ ماما ياقب جو خير ڪونهي.' وڏا، هڪجهڙا چوندا، 'پلي پيو... ڪي سڌاري. رڏي سڀ ياقب ۾ آهي.' پوءِ سڀ کلي وجهندا هئا، سواءِ خميسي جي. هو کلي، ياقب تي پنهنجو رعب گهٽ ڪيئن ڪري؟

اڄ، هيڏيءَ دشمنيءَ هوندي به خميسي ڪيس پريءَ ڪچهريءَ ۾ گار ڏني هئي، 'ڀڙوا'. ڪيڏيءَ نه حجت سان، ڪيڏي نه لٽڪل پيار سان، ڪيڏي نه فخر سان هن اها گار ڏني هئي ۽ ڄڻ ته ياقوءَ به ان جو مطلب سمجهيو هو ۽ ائين سهي ويو هو ڄڻ ته ڪيس ڪو انعام مليو هو!

هيئر جڏهن سندس دل ۾ هڪ گهرو روح تي ڇانئجي ويندڙ سڪون ۽ اطمينان هو ۽ جڏهن هن ڪلهه چاهيو ٿي تڏهن به گنيير هو... هو وڏو ڀاڳ هو... ۽ پوءِ راڄ اٿي ويو ۽ هو گهر آيو.

هن ٻاڪس جي تيلي هڻي ڏٺو. آمي هنڌ ۾ ستي پئي هئي. هن کي خبر هئي ته هو جاڳي پيئي ۽ ان انتظار ۾ آهي ته خميسو ڪيس جاڳائي خبرون ٻڌائي ۽ اڄا هو يعقوب سان پرچاءَ جي ڳالهه ڪري، مس ته هوءَ ڏاڪا ٻڌي مٿس چڙهي وڃي. ڪيس

Gul Hayat Institute

اها به خبر هئي ته جي نه اٿاريندوسانس ته پاڻيهي ڪو نه ڪو بهانو ڪري اٿندي ۽ سوالن جو وسڪارو لائي ڏيندي. هو آهستي اوندهه ۾ سنڀاليندو، آميءَ کي اورانگهي، پنهنجي پاسي اچي ليٽيو. هن ٻي ڀيري ڪيڏي دڪائي. هتي پهچي کيس محسوس ٿيو ته هو هميشه جيان ڪمزور ٿي ويو هو. کيس شايد نه پرچڻ گهربو هو. هن ويچاريو ـــــ 'ڀاقوءَ کي هينئر معافي وٺڻ جي ڪابه ضرورت ڪانه هئي. کيس سڦوران جي ڏيءَ جو سڳ ڪپي، تنهن لاءِ متهنجي ڏيءَ جو بدو ڪپيس. وڏيرو جمعو ۽ عارب کيس پڙهائي وٺي آيا آهن ته هينئر سنئين سڌي سڱاوتيءَ جي ڳالهه ڪبي ته ڪم ڪونه ٿيندو. تنهنڪري ڀهرين هلي پيش پئو ته پوءِ خيسو راڄ کان ٻاهر وڃي ڪونه سگهندو.

'وڏا ٽپڻائي آهن!' هن ٽڪ اچليندي دل ۾ چيو، 'چڱو، ڏسان ته ڪيئن ٿا مون کان سڱ وٺن.' هن پاڻ کي تسلي ڏيڻ ۽ پنهنجي نظر ۾ پنهنجي عزت برقرار رکڻ لاءِ چيو، پر اهو احساس دل تان لاهي ڪين سگهيو ته کيس بيوقوف بنائي ويا آهن.

ٽي مهينا ماٺ ٿي ويئي ـــــ پوءِ نيٺ هڪڙي ڏينهن ياقب پاڻ ٿي ميڙ ڪئي. "ڪاڪا جوسب ڳالهه ڪندو هو،" عارب خطاب ۾ گڏيل راڄ جي وچ ۾ ڳالهائيندي چيو، "هيڪڙو شخص هو، سو قسمت سانگي پنهنجو پٽ ۽ ننڍو ڀاءُ وٺيو ٻيڙيءَ ۾ چڙهيو پئي ويو، واٽ ۾ قضا الاهيءَ سان اچيو ٿو طوفان لڳي. ٻيڙي اچي ٻڏڻ لڳي، ناکئي چيس ـــــ "'پنهنجي ٻاتين مان هڪڙو سمنڊ ۾ اڇلاءِ ته ٻيڙي هلڪي ٿئي، نه ته سڀ ٻڏي مري ويندا سون.'" اها ڳالهه ٻڌي هو ٽٻيءَ ۾ پئجي ويو ته ڪنهن کي سمنڊ ۾ اڇلايان، آنڊن جائي پٽ کي يا ابي جي پٽ کي؟ پهرين چيئن ته ڀاءُ ٿو اڇلايان، پر پوءِ دل ۾ ويچار ڪيئين ته جي اهو پٽ ويو ته مڙس آهيان، زال ٻيو پٽ ڄڻي وجهنديءَ پر امان ابا ته ڪونه ويٺا آهن، جو ٻيو ڀاءُ ڄڻي ڏيندم. سو

Gul Hayat Institute

هنيون ڪارو ڪري، اڪيون ٻوٽي، آنڊن-ڇانو پٽ اڇلائي وڌئين سمونڊ ۾ ۽ پاڻ کي وڏي وڇي ڪناري پيڙو ڪيئين.“ هن اٿاهه داد جي جذبي ۾ ٻڏل آواز ۾ چيو. ”هلا پيٺان مڙس،“ جانوءَ ساڳيءَ عقيدت ۽ ساراهه ۾ ٻڏل آواز ۾ چيو، ”پيو ڪو اسان جهڙو هجي ته ڇوئي پانجو پٽ بچايون، پاڻ وڇي ڪڏ جي تري ۾ پوئي.“ ڪامل پوڙهي چيو: ”اڄ مڙس آهن ڪٿي؟ مڙس ويچارا ويا مري. اڄ سڀ وڇي رهيا آهيون نالي جا مڙس. اڄ جتي ڪٿي بادشاهي آهي رنن جي. مڙس ويچارا ٻيا اک جي پوچڙ بان نهارين ته زال نه مٿان ڪاوڙجي پئي. ابا ڳالهه ڪندو هو ته ’موسي متوائي جي ڏاڏي سليمت ڪا ننڍي هوندي حد سوهڻي هوندي هئي. ڇو ته ڪر ڪو پريءَ جو ٻچو آهي پي ڳالهه ڪانهي. نڙيءَ مان پاڻي پيو بڪندو هوس‘....“

”آن مائيءَ جون ڇوُن تا ته ملڪ ۾ پوڪارون هيون،“ جانوءَ چيو. ”مون وڏين ۾ ڏٺي هئي. تڏهن به مائيءَ جي حشمت جهلڻ جي ڪانه هئي.“ حاجي جمعي اقرار ڪيو.

”ننڍي هوندي ڇوُن تا اهڙي هئي جهڙو هي ماندان گولو رکيو آهينان. جڏهن مائي لائق ٿي تڏهن وڏا وڏا امير خاندان سندس سنگ لاءِ ميڙيون ڪري آيا. سائين عليءَ ڏنو شاهه، هن سائينءَ جو ڏاڏو ته ماڳهين ڇوُن تا ته ڇريو ٿي پيو ۽ سچو ڏينهن ’سليمت، سليمت،‘ پيو ڪندو هو. سليمت جي پي ياقب کي دين دنيا ۾ اولاد ئي اها هيڪڙي ڌيءَ هئي، تنهن تي ساهه ڇڏيندو هو. ياقب جي وڏي پاڻ سلوءَ کي به هيڪڙو پٽ هو.“

”سيلو نه پلئو. سلو ته ننڍي هوندي ڇوُن تا ته مري ويو،“ حاجي جمعي چيو. ”ها، پلو، سچي پلو. پلوءَ جو پٽ هو پريو. قدرت خدا جي ويچاري کي ننڍي هوندي-ڪان ڪا گهٽ هئي، سو ٻنهي ڏمگن کان صفا چٽ ٿي ويو. ٻڍيءَ جي ٻڍي. رڳو ويٺو نهاريندو هو. مغز ۾ بہ پورو ڪونه هوندو هو. ڪڏهين ڪڏهين ويٺي پوتاڙي ايندي هيس ته جيڪا شيءِ پاسي ۾ ڏسندو

Gul Hayat Institute

هو سا ناءَ ڪري هلندو هو ڪنهن نہ ڪنهن جي ٻنيءَ ۾. آن مان ڪن ڏنو بہ هوندو.“ ”مون ڏٺو هو،“ ڪنهن چيو. ”ها، سو پلو مري ويو. باقي وچي پريو رهيو. سو چئي، ’آءُ شادي ڪريان.‘ ماڻهن چيو تہ ’تون ٻڍڙي حال ڄڻو، تون زال کي ڇا ڪندين؟ توکي ڏيندو ڪير؟‘ تہ چوئين، ’مونجي ڪنوار جا ويٺي آهي.‘ پڇيونس تہ ’ڪهڙي؟‘ تہ سليمت ڏانهن اشارو ڪري چيئين، ’اها جا ويٺي آهي.‘ ماڻهن دل ۾ چيو تہ ياقب ٿو ڀن جهڙي مڙس کي ڪهڙي ڪونج جهڙي ڌيءَ ڏئي. ياقب جي زال جو پڌو ٿيهن مڙس کي چيو تہ ’پائيتين جا ننگ ڏسءُ ڇٽي ٿو تہ سليمت سان پرڻبس. ٽنگون بہ ٽيون ڀڃنس، جو ٿو مونجي ڌيءَ جو نالو وٺي.‘ ابا، هن جو ايترو چوڻ ۽ ياقب جو لٺ کڻي ڪيس وٺڻ! چوڻينس، ’بس ڪر پڙوي! مونجي موئي پاءُ جي نشانيءَ تان تي چٽرون ڪرينءَ. آءُ ڏيندس ٿي ان کي.‘ پوءِ ابا، نيٺ اها شادي ٿي. راڳ گڏ ٿيا. پٽ ڪاڄ ٿيا. جڏهن نڪاح ٿي پڙهيو تڏهن ياقب ڪان اڄنگار نڪري ويٺي. ڪرڙيءَ وانگر پٽي لڇيو. نيٺ پلا مائٽ...“ ”ها سائين مائٽ پينسان نيٺ مائٽ!“ ڪنهن چيو. ”روئي ڏيئس کي چوئين، ’ابا اڄ نڙي وڍي ڇڏي آهين. مون جي پائي اڄ مري وئينءَ. جي حلاليائي هوندينءَ تہ مرڻ مري ويندينءَ پر وات مان پڙڪ ٻاهر ڪانہ ڪڍندينءَ....‘ پوءِ پريو هنيو متا ڦاڙيو رکندو هوس. ڪيتا بہ رت چٽي ڪونہ ڇنيندا هئا. ياقب اکين ويٺي ڏسندو هو پر ڪڏهن بہ پائيتي کي ڪونہ چيئن تہ ’توجي منهن ۾ ڪچاڙو آهي.‘ روئي چوندو هو، ’مونجي ڌيءَ مون گهڻا ڏينهن کهي ڇڏي، جيڏري هجي ها تہ آءُ بہ ڪچان.‘ هوءَ بہ اشراف جي ڌيءَ مرندي مري ويٺي پر ابتو پير ڪونہ ڪنئين. اهڙيون بہ ماڻهن جون ڌيون هيون ۽ اهڙا بہ يار مڙس پيا هئا.“ ”ها ادا، ويچارا مڙس!“ ”سو ادا، حاجران جو چورو نڪو آهي منبو نڪو آ ٽنيو. مڙسن جهڙو مڙس آهي. باقي هاڻ ڪٿي اهڙو اڄايو چالاڪ ۽ هشيار ڪونهي

Gul Hayat Institute

تہ تنھن ۾ ڪا وڏي ڳالھہ ڪانہ ٿي پيئي. پاڻجيءَ ڳالھہ وارو آھي. مال رزق آھيس. ڪمڪار جو مڙس ماڻھو آھي. چور بدمعاش ڪونھي. ٻيو ھاڻ ڇا کپي؟" "تہ سائين ڪم جوڳ اھڙو مڙس ماڻھو آھي، جو ڳالھيون ڇڏي ڏي. ڏينھان مون سان آبت وھيو تہ اسين سڀ پوڻتي، ھي سڀئي ڪان اڳتي. ڇو تہ ڪري جھڙي مشين!" ھارون مُلين چيو، "ھا، ھي پاڻ وارا ڇوڙا جيڪي سڄو ڏينھن آڏيون پٽڪيون ٻڌيو، سينڌون ھڻندا، بازاريون پيا گھمن، سي ھن جي جتيءَ برابر بہ ڪونھن. ھو پينسان آھي ست دفعا مڙس!"

"ادا ھاڻ خبرون خير، رات گھڻي ٿي ويئي آھي. ھاڻ وٺو خميسي ڪان جواب." — "ادا خميسو ويچارو ھاڻ جواب وري ڪھڙو ڏيندو، اڪ ڪاڏيءَ ڏيءَ لاڪر آن ھيترن پارن ۽ ابي جي پٽ ڪي بيماتو ڪونہ ڪندو. اڄا بہ پڇوس، متان آءٌ ٻليل ھجان." ھارون مُلين چيو. خميسي ڪي جيڪي ڳالھائڻو ھو سو اڳي ئي ڳالھايو ھئائين. جيڪي جوڻس چيو ھوس سو چيائين ۽ جيڪي ڪيس چوڻو ھو سو بہ چيائين. پر ھاڻ خود ڪيس بہ پنھنجا دليل ان لوڻ جي چپتيءَ جھڙا لڳا جيڪا پاڻيءَ سان ڀريل وٽي ۾ پوڻ شرط ڳري ويندي آھي. راڄوٽي رسم ۽ ريت جي ڪيس خبر ھئي. سندس دل ئي شاهدي ڏني ٿي تہ سندس حجتون ۽ اعتراض ڪيڏا نہ ڪمزور، بي‌معنيٰ بلڪ ڪل جھڙا ھئا.

'راڄ ڪي چوان تہ مونجي ڌيءَ ۽ زال اھو گھوٽ ڪونہ ٿيون قبولين! ڳالھہ خواري! ڏاڙھي ڪوڙجي وڃيم! ٻئي ڪنھن جي ڌيءَ گھوٽ ڌُٽي ڪنيو آھي جو مونجي ڌيءَ ڪي ڌُٽڪ گھوٽ ملندو! آءٌ بہ آھيان وڏو بيوقوف! رنن جي چوڻ تي لڳي راڄ ڪي منھن ڏيو ويٺو آھيان. سڀ دل ۾ مون تي کلندا ھوندا. ماڻھو اڳي ئي پيا خواريون ڪن تہ خميسو زال جي چوڻ تي آھي.' پر پوءِ بہ ڇڻ جواب سندس نڙيءَ ۾ ڦاسي پيو. سندس اکين اڳيان زال جو ليلائيندڙ، روئڻھارڪو چھرو، ڌيءَ جو ھيٺ ٿيل ميار ڏيندڙ ڪنڌ تري آيو. 'پر آءٌ ھُن. ڪي ڪھڙو جواب

Gul Hayat Institute

ڏيان؟ مونجي ٻہ تہ وس ڪونهي.' آخر هن گلو صاف ڪندي چيو، ”ادا، مون ٻانجي ڏيءَ وڏي آن راڄ جي جهوليءَ ۾. جيئن وڻنا تيئن وڃي ڪهوس.“ سندس اکيون آليون ٿي ويون. ياڻس ٻوڙي اچي ڪيس ڀيرين پيو. وڏيري ڳراٽڙي وڌيس. هارون ملين، عارب ۽ جانوءَ پٽ ٿيري ڀيار سان چيس، ”شاباس، شاباس!“ سندس دل ڀرجي آئي.

اهڙيءَ طرح سونا ڄجو سگ حاجران جي پٽ رمونءَ سان ٿي ويو.

Gul Hayat Institute

پسي ڳاڙها گل....

هوءَ ڇرڪ ڀري جاڳي پيئي، سندس وات مان رڙ نڪرندي نڪرندي دٻجي ويئي. هن پنهنجي دماغ جي پوريءَ قوت سان آواز ڏانهن ڌيان ڏنو. در وٽ تمام هلڪو پر چٽو ٺڪاءُ ٿيو. در جو تالو ڪڙڪي سان آهستي ٽڪريو. پوءِ ڪجھ دير خاموشي ٿي .ويئي. منٽ ڪان پوءِ وري ساڳيو آواز ٿيو. 'هوا.... نہ، ماڻهو!' کيس محسوس ٿيو تہ سندس لڱ ڪانڊارجي ويا آهن ۽ پيشاني 'پگهرجي ويئي آهي. هوءَ بياختيار سٽ ڏيئي اٿي ۽ هڪ دل ڏاريندڙ گونگي ريهہ ڪري وري پٿر تي ڪِري پيئي. ڪجھ دير سور کان ماندي ٿي پيئي هئي، ٻہ پاڻماٺ جا ڪارا ڦڙا وهي اچي سندس وات ۾ پيا، پوءِ پيا ڦڙا ٻہ مٿين چپ جي اندرئين پاسي کان وات ۾ ٽمندا رهيا. رت، هن سوچيو. دانهن ۽ سور کي روڪڻ لاءِ هيٺئين چپ ڪرڻ ڪري نڪتل رت. هن سٽي ڏئي زخمي چپن کي پڪوڙي رت جي گرڙي ٻاهر اڇلي. رت ۽ ٿڪ سان سڄو ڳل ڀرجي ويس. هن ساڄيءَ ٻانهن کي آهستي ڏونٺ جي ٽيڪ ڏيئي مٿي چوريو. کيس ائين لڳو ڄڻ سندس ٻانهن سان آن جي ڳوڻ ٻڌي ڇڏي اٿن، جا ڇرڻ ڪان ڀري آهي. 'هيءَ سچ پچ منهنجي ٻانهن آهي؟ هوءَ سوچڻ کان سواءِ رهي نہ سگهي. پوءِ ياد پيس تہ سندس پنن، ٽنگن، مٿي، ڪچيءَ، هٿن ۽ منهن تي اهڙيون ڪئين ڳوٺيون لڏيل آهن، جنهنڪري آهي ٻہ ڪيڏانهن چوري پوري نٿي سگهي. نيٺر واري ڳالهہ کيس صفا وسري ويئي هئي. جڏهن ياد پيس تڏهن ساڄيءَ ٽنگ کي سور جي باوجود چوري ڏٺائين. 'ها. اها اتي ئي هئي.' ٿي

Gul Hayat Institute

چار هٿ ٻگهي ڏاڍي لوهہ جي زنجير، جنهن جا ٻہ ور سندس سينيءَ تنگ، کي ڏنل هئا ۽ ٻيو ڇيڙو وچئين ٿنڀ ۾ ٻڌل هو. هن ڪنڌ کي سخت تڪليف سان آهستي آهستي ڦيرائي، ساڄي ڪلهي جي ويجهو آندو ۽ ڳل کي چولي سان گهڪا ڏنائين. ڪجهہ رت ۽ گگ اڃا بہ ڳل تي رهجي ويئي. ’ڪنڌ جون نسون، شايد هنئين ۽ اکين جي تارن سان مليل آهن،‘ هن سوچيو، ’نہ تہ ڪنڌ ڇورينديءَ، هنئين ۽ اکين جي تارن کي اهڙيون سٽون ڇو اچن، جو ماڻهو پائين تہ هنيو پٽجيو ٿو ٻاهر نڪري، تارا اڇهو ٿا ٻاهر نڪرن.‘

در تي وري بہ ڪڙڪو ٿيو. ڪلف ۾ ڇاپي گهمڻ جو آواز ـــ ’ها بلڪل اهڙو، ڪو ڪلف کولي رهيو آهي. پر آهستي، ماٺ ڇو ٿي؟‘ هن سوچيو. ’مارڻو اٿن تہ ظاهر ظهور مارين، لڪن ڇو ٿا؟ ڪير هوندو؟ شايد ادا جمعو هوندو. ڪلف جي چاٻي وٽس برابر ڪانهي. چاٻي وڏيرو جاڙو پاڻ سان کڻي ويو هو. ’مٿان ماڻهو...‘ ڪلف نہ کليو. ’شايد ڪليءَ سان ڪلف پيو ٽاري. پاڻي تہ ستي وڃي ڪهاڙي هڻانس، ڪيس وري بہ سياڻو وٺي ويو. ’دانهون ڪريان‘، هن فيصلو ڪيو. ’دانهون، ايڏيون دانهون جو سڄو ڳوٺ اٿي پوي. چوان، ’گهوڙا ڙي، مون کي ادا جمعو ٿو خون ڪري، ها، ۽ چوان، ’ڙي، بابا، ڙي امان، مامان آچار، ماسي آشت، وڏيرا جاڙا، مهانجي سومار، حاجياڻي، بصران، آءٌ خون ٿي ٿيان. ٻوڙي اچي مون کي بچايو، ٻچن جي صدقي، پنهنجن نياڻين جي صدقي، مرشد سچي جي نالي، الله ۽ رسول جي صدقي مون کي بچايو‘ بنان ڳالهائڻ جي سندس ڳلو پرجي آيو. لڙڪ اکين مٿان جمي ويل رت جي تهن مان سيرون ڪري سڄيل، سوڄيل ڳلن تان تمندا هيٺ ڪريا. نہ، ڪير ڪونہ ايندو. جي ايندا تہ بہ ٻڌن، جڏهن سندس دانهون هميشه لاءِ ختم تي چڪيون هونديون.

Gul Hayat Institute

هوءَ بلڪل بيوس هئي، بيواهه هئي، ڌڪاريل هئي. ’اهو سڀ ڇو ٿيو؟‘ هوءَ پنهنجي زندگيءَ بابت سوچڻ کان رهي نه سگهي. ’اڳي ته سدائين هوءَ اهڙي نه هئي....!‘

ننڍڙن ٻارن کي ڀلا سونهن جي ڪهڙي خبر؟ ڪين ڪهڙي خبر ته ماڻهو سهڻو ڪيئن ۽ ڇو ٿو ليکجي؟ پر هن کي الائي ڪيئن ننڍي هوندي ئي، بلڪل ننڍي هوندي ئي، ڇڻ ته پاڻمرادو خبر هئي ته هوءَ سهڻي آهي. جنيءَ، نيامت، حليما ۽ سومل سڀني کان سهڻي. هاڻ جڏهن سوچيائين ٿي ته ڪيس اهو راز سمجهه ۾ اچي ٿي ويو ته ڪيئن ڪيس ننڍڙي هوندي ئي پنهنجي سونهن جي خبر هئي.

اول ته ماڻس ۽ پڻس جو لفظ لفظ، هرڪا نگاهه، هرڪا ڳالهه ڪيس ٻڌائيندي هئي ته ’تون سهڻي آهين.‘ ماڻس چوندي هئي: ”ملوڪان، امان ملوڪان، مونجي ملوڪڙي، ملڪان پري اچ ته چوٽي ڪرينءِ!“ سندس اکين، سندس ڇهري ۾ نهاري هوءَ اڻ لکي نموني محسوس ڪري وٺندي هئي ته پاڻ سڀن کان ملوڪ آهي. پڻس جڏهن منهن ۾ گهڻو وجهي ماڻس کي چوندو هو، ”سچو ڏينهن ڇا پيئي ڪرين؟ رڳو ڇوريءَ کي پاڻيءَ ۾ ڪو وجهي ڇولو ڏوئي به ڪونه وڌو اٿئي، جو ڪٿي ماڻهو بازار وٺي وڃيس. سچو ڏينهن ٿي بازار بازار ڪري! نهار ته ڪر، ماڻهوءَ جي ڏي آ ڪا ڪنهن ڏوريءَ جي!“ ماڻس ته بناوتي چڙ مان چوندي هئي: ”اي هاڻ اهڙي ملوڪ آ. آهي به ڪنوار ڏاڍي سهڻي جنهن لاءِ ولات مان وڳا ايندا! ڏٺي جهڙو متو ٿو سونهيس!“ پوءِ ڪيس خبر پئي ته انهن ظاهريءَ طرح بي پرواهيءَ جي اکرن ۾ ڪيڏو پيار، ڪيڏو فخر ۽ ڪيڏو غرور لڪل هوندو هو.

ماسيس هاجران ڏينهن ۾ ڏهه-ڏهه دفعا تڪون مکيندي هيس، ڇماٽون هئي چوٽي ڪندي هيس، نراڙ تي ڪارات مکيندي هيس. حليمان جڏهن به ساڻس گڏيئن ٿان وڙهندي هئي تڏهن ڪيس ٻچن کان جهلي، ڏند ڪرٽي، هٿن ۾ رانيوٽا وجهي، نانگ واري ڦوڪ

ڏيئي چوندي هيس: ”مرڻ، ملوڪڙي ڪا آهين تنهنڪري پرايون گڏيون ڦٽائيندينءَ، هان؟“

پوءِ شادين ۾، غمين ۾، ٻين ڳوٺن جون زالون سندس ڳوٺ جي زالن کان پڇنديون هيون: ”اڙي اها ڳاڙهي چولي، مونڙي جي سٽڻ واري ڇوري ڪير هئي؟“ ”ڪهڙي؟“ ”اڙي منهنس، هيءَ جيڪا سوير ڪانءِ هٿي ويٺي هئي، ڳوري منهن، ويڻل مٿي واري؟“ — ”اڙي ها، ملوڪان ٿي چوئين؟ اها، اما، جنان ٻائيءَ جي ڌي آهي.“ ”ڇوريءَ جي ته حشمت جهلڻ جي ڪانءِ هئي. ڇو ته ڪر ڪو سچ جو ٽڪر آ ٻي ڳالهه ڪانهي!“ ”ها، ماسي، ڇوري اها لکن ۾ هيڪڙي آ.“ پوءِ پوڙهيون چونديون هيون: ”اما، سهڻا ته ٿوهه ٻه پٽن ۾ پيا آهن. الله شل صالح ڪريس.“ ”ها، اما، شل جڳ جهان جي ڏين جي سولي ڪنڌي ٿئي.“

۽ پوءِ ڳوٺ جا نوجوان هوندا هئا ۽ سندن اکيون هونديون هيون — شوخ اکيون، گهوريندڙ اکيون، ٽڏڙا ڪيندڙ اکيون، حيرت ڀريل وائڙيون اکيون، هيسيل اکيون، سوالي اکيون، واجهائيندڙ اکيون، عبادت ڪندڙ اکيون، ٻيرن هيٺان وڇائجندڙ اکيون، چريون ۽ مست اکيون، ٻيچاريندڙ، منجهائيندڙ، دل جي تار تار کي ڇيڙيندڙ، ۽ خوابن جي دنيا ڏانهن سڏيندڙ اکيون.

اهي اکيون ڪيس ڪنهن اڻ چاتل ٻوليءَ ۾ چونديون هيون: ’ملوڪان، تون هن ڳوٺ ۾، هن ڌرتيءَ تي، هن آسمان هيٺ، اڪيلي ۽ نرالي آهين. تنهنجو ڪوبه ثاني شريڪ ڪونهي. تون سونهن آهين، تون منزل آهين، تون انساني ڪمزورين، مجبورين، خوشين ۽ غمن کان بالاتر آهين، تون ڳوٺ جي سمورين شين ۽ ماڻهن جي مالڪ مختيار آهين، فقط تنهنجي سونهن ۽ تنهنجي جواني اٽل آهن، لافاني آهن، ٻيو سڀڪجهه هيچ آهي، بي معنيٰ آهي، فاني آهي.‘ ۽ هوءَ پنهنجو پاڻ ۾ گم، هر شيءِ ۾ موجود، هر شيءِ کان بي نياز، هوائن ۾ موسمن، سج ۽ چنڊ، زندگيءَ ۽ موت کي پنهنجين نازڪ مٺين ۾ بند ڏسندي، خيالن جي ڪڪرن

Gul Hayat Institute

تي پير رکي، خوابن جي دنيا جي نامعلوم آسماني پيئن جا سير ڪندي رهي.

پوءِ هڪڙي ڏينهن پيار آيو.

وڇڻ جي مهل هئي، هن پاڙيءَ جا گهڙا مٿي تان لاٿا ته سامهون ڪٽ تي ڪيس ڏٺائين. هو سوڙهو سوڙهو، لڄارو لڄارو، حيران ٿيو ويٺو هو ۽ مٿيءَ ۾ پيوت ٿيل ڪپڙن کي ناسي پٽڪو لاهي پئي ڇنڊيائين. ”اما، ياهه کي پليڪار ته ڏي، سڃاڻينس ڪانه ٿي؟“

پوءِ هن سڃاتس. هو ماسي هارون جو پٽ هو. جيڪو ننڍي هوندي وٽن ايندو هو. پر پوءِ پنهي گهرن ۾ اچڻ وڃڻ بند ٿي ويو هو. ماسي ۽ پڻس پاڻ ۾ نهندا ڪونه هئا، ڇو ته پڻس کي ماڻس جو سڱ ڏيڻ جو هارون سخت برخلاف هو، جو پڻس سمو هو ۽ ماسي هارون وارا سومرا هئا. پين سومرن بہ سخت شور ڪيو، پر پڻس، سيد پير گڏ ڪري ڪنهن پراڻي آڏي آبتي مائٽيءَ جو سهارو وٺي، ماڻس کي پرڻي آيو هو. ان بعد هارون پيڻ کان ٽڏو هو ۽ سال ٿي ويندا هئا ٽڏهن مس ايندو هو. ”ڏس ته ڪيڏو ٿي ويو آهي! پاڻ واري اسڪول ۾ فينل ڏيڻ آيو آهي. تپيدار ٿيندو.“ ماڻس يڪساهي خوشيءَ ۾ ڇٽي ويٺي هئي.

ڪيترا ڏينهن، ڪيترا مهينا گذري ويا. يارو ان وچ ۾ بلڪل بدلجي ويو، اڇا ڪپڙا پائڻ لڳو، وار ٺاهڻ لڳو ۽ ٺاهوڪو ٿي پيو. هو عجيب غريب ڪتاب پڙهي پڌائڻ لڳو، سوچ ۾ گم ٿيڻ لڳو، منجهيل ۽ موڳو رهڻ لڳو.

”يارو ڇا ٿيو آني؟“ هڪڙي ڏينهن ملوڪان ڪيس حد کان وڌيڪ آداس، ۽ ويڳاڻو ڏسي پڇيو هو. ماڻس ان وقت گهر ۾ ڪانه هئي. جمعو مال سان هو. پوءِ ياروءَ ڏانهس نهاريو هو. عجيب نظرن سان، سڌ سرت وڃائيندڙ نظرن سان. هو ڪي گهڙيون ائين نهاريندو رهيو. هوءَ بہ بي سڌ ٿي ڏانهس نهاريندي رهي. ”هڪڙي ڳالهه ڇوان؟“ هن آخر هٻڪي هٻڪي، ڏاڍي

اَيذاءَ ۽ تڪليف سان ڇيو هو. سندس چهرو بگڙيل عجيب بڇڙو، ڪل جهڙو ۽ قياس جوڳو ٿي پيو هو. ائين ٿي لڳو ڄڻ ته نڙيءَ ۾ ڪا بصر جي ڳنڍ ڦاسي پيئي هيس. هڪڙي هڪڙي اکر تي اٽڪي ٿي پيو، ”آءٌ.... مون ڇيو.... تون....“ پوءِ اوچتو هو تيز تيز ساهه کڻي يڪساهي ڳالهائيندو ويو.

ملوڪان تي ڄڻ ڪا نئين ڪڙڪي ويئي. قسمين قسمين هڪٻئي سان ٽڪرائيندڙ جذبن جون تيز لهرون سندس ننڍڙيءَ دل کي ڇڪي پاسن کان وڪوڙي ويون. ڇاتيءَ هيٺان ڄڻ ڪا ريل پئي مڇي. هن سمجهيو ته اها نياڻي ڌڙ ڌڙ سچو ڳوٺ پيو ٻڌندو هوندو. ڊپ ۽ وحشت وچان سندس لڱ ڪانڊارجي ويا ۽ هوءَ اوچتو وٺي پڳي:

”لٺي، نپٽي رن، ڳابو ماري وڌي!“ ماڻس پريان ايندي، ڪاوڙ ۾ ڳاڙهي ٿي، ڪيس زور سان ڏڪ هڻي، ڇيو: ”مٺي رت ٿي، ڪا جڦا پنيان پيئي اٿئي ڪَ جو اڪيون پوري وٺي ٽاپيون ڪندي پڳي آهين؟ مائي هڙو ظلم ڪو ڏنان! ڏيٺڙي ڏينهن ڏٺي جو اندن وانگر آٿڙندي، ڳڳدامن سان ٽڪر هڻندي وتي.“ ماڻس ڇا جو ڇا چئي ويئي. هوءَ ڦڪي ۽ ڏوهاري بنجي، ڪپڙا ڇنڊيندي، اٿي بيٺي. ڳابو سندس سٽڻ ڇپڻ لڳو. هوءَ ڪيس آهستي ڏڪ هڻي، ڪنڌ هيٺ ڪري، ٻاهر نڪري، وڃي جنڊ جوٽي ويٺي.

پوءِ، هوءَ ڳابوءَ کان پاسو ڪرڻ لڳي. اڳي وانگر ساڻس گهر جي پاڻيءَ واري ججائٽي هلت بند ڪري ڇڏيائين، سامهون ايندو هو ته ڪنڌ هيٺ ڪري لنگهي ويندي هئي ۽ ڳالهائيندو هو ته هڪ اڌ اکر ۾ جواب ڏيندي هئي. پاڻ اڪيلي ويٺي هوندي هئي ۽ هو مٿان اسڪول مان موٽندو هو ته خواه مخواه اٿي ڪو نه ڪو ڪم ڪرڻ لڳندي هئي. الائي ڇو ڪيس ڳابوءَ کان ڊپ ٿيندو هو. سندس لڱ ڏڪڻ لڳندا هئا، متيون منجهي ونديون هيون. پر هو جڏهن ڪونه هوندو هو تڏهن هوءَ بدلجي ويندي هئي. ڪيس هاڻ ٿوريءَ ٿوريءَ ڳالهه تي ڪِل ايندي هئي ۽ ڪاڻ

لڳندي هئي ته يڪي پيئي ڪلندي هئي، تان جو سندس پاسن ۾ سور پئجي ويندو هو، ساهه گهٽجي ويندو هو ۽ اکين ۾ ڳوڙها ڀرجي ايندا هئس. وٽجي سٽجي زمين تي يا کٽ تي ڪري، سور ڪندڙ پاسن ۾ هٿ وجهي، ڳوڙها لونڊ سان اگهي، هوءَ سمهڻ لڳندي هئي. پر ذري ڪان پوءِ چوندي هئي: ”اٺي امان، جمعي ڏانهن ته نهار!“ ۽ وري ساڳين ٿهڪن ۾ پئجي ويندي هئي. ماڻس ڳچ ڌاڻين پاڻ ڪلي ڪلي، پوءِ مصنوعي ڪاوڙ وچان چوندي هئي، ”ڇوري هاڻ نهيو! گهڻو ٿيو! سچو ڏينهن ڏند ڪڍيو بيٺي آهين، جيا به ڪانه ٿي وٺئي.“

ڳابو سندس سٽڻ کي چڪ وجهندو هو ته اکي وانگر ڪيس ڪاوڙجي ڏک هٺڻ بدران سندس منهن هٺن ۾ ڏاڍو جهلي، ڏند پڪوڙي، ڇپ هڪ خاص پياري نموني ڏيڙي، پيار ڪان بيقابو ٿي چوندي هئي: ”چريا، مست، مار کائيندين!“ ڪيس ماڻس، پڻس، ڀاڻس، ڳنڊون، گهر، واري، مٽي، هر شيءِ تي پيار اچڻ لڳو. رڳو ڀاروءَ سان چڻ سندس پوندي ٿي ڪانه هئي: ڪيس ڏسي منهن گهنجائي ڇڏيندي هئي. آرتوار ڏينهن ماڻس هميشه جيان ڀاروءَ جا ڪپڙا ڏيئي چيس: ”اما، هي وٺ ڀاروءَ جا به پچ پاڻيءَ مان ڪڍي وٺ.“ تڏهن هن نڪ کي موڙو ڏيئي چيو هو: ”تون ٿئي ڌوئي ڏينس، مون ڪو سڄي ڳوٺ جو ٺيڪو ورلي ڪنيو آ ڪ؟“ ماڻس ٻڇي ڳاڙهي ٿي ويئي. ”ها امان، توجو ڏوهه ڪونهي! بٺياتي آهين. پڦهين تي ويٺي آهين نه، ماٺهين جو پاڻٺيو آهي تنهن جو ڌوتي کهڙو ٻار! مون کي ڏي ته آءٌ ٿي ڌوئان.“

”ڦاٿا آهيون اچي!“ چئي، ملوڪان ڪپڙن ۾ هٿ وڌو. مٿان ڪنهن جو پاڇو پيو. لوڙو هٿي ڏنائين — ڀارو. سندس منهن ڳاڙهو ڌامٽيءَ جهڙو ٿي ويو هو — شرم کان، الائي ڪاوڙ کان. ملوڪان اکيون هيٺ ڪري ڇڏيون.

Gul Hayat Institute

وس جا ڏينهن اچي ويا. پوٺا، ڦُل ڦٽيءَ، مليري، للر، ڇٻر ۽ ڪنڊيرن جي گڏيل سڏيل خوشبوئن سان مهڪارجي پيا. وڻ ٽڻ، ٻرپٽ رنگبرنگي ويسن سان ڍڪجي ويا. چوطرف مينهن وساڙا ۽ ماڻهو پکڙجي ويا — قسمين قسمين، ڪيتان ڪتان جا ماڻهو. شام جو فضا، چڙن ۽ سنيارن جي سرن، ڏاڙن جي ٽنوارن ۽ ڪانبي جيڏن آوهن وارين مينهن ۽ سندن ڦرن جي رنين سان گونجي اٿندي هئي. سومهڻيءَ کان پوءِ وڏ ڪيل ۽ ونجهوٽيءَ جي سڏن واڳن کي ڇيري، ڪنهن مولود يا ڪافيءَ جا آلاپ ٻرڻ لڳندا هئا. ”هلا ڇورا قادو! تنگ تُوري ڇڏيءَ!“ ”احمد واري جوڙي اڄ ڪشي زور تي ويئي. جسڪائين جون سڪون تي لاهي.“ ”ها ادا، ٽيندڀون وڃن.“

يارو، جو هيترا ڏينهن اجهاڙو اجهاڙو پيو هو، سو ڇڻ ته ڇرڪ ڀري سجاڳ ٿي پيو. جيڪو پل پڙهڻ کان واندو هوندو هو، پنهنجي منهن پيو جهونگاريندو هو. سومهڻيءَ مهل ڪتاب جاري تي رکي هليو ويندو هو.

وڇڻ جي مهل هئي. ملوڪان ڏونر ڳئون جو ڳاٻو نهاري نهاري ٽڪي پيئي، جو سندس سٽي الائي ڪيڏيءَ مهل ڇنائي وٺي ڀڳو هو. هوءَ ڳوليندي ڳوليندي ڳوٺ کان پري جهنگ ۾ هلي ويئي. اوچتو سندس ڪن ڪڙا ٿي ويا. ڪنهن پرڀان ڳاڻو پئي. هوءَ بيهي ڪن ڏيئي ٻڌڻ لڳي. ”رس ۾ رسڻ گهوريو، ڇڏ راٺا ريڏائي!“ آواز ڇاڊل سچاڊل پر ساڳئي وقت بلڪل نرالو هو. ملوڪان کي ائين لڳو ڄڻ ڪو ابهم ٻار روئي روئي سڏڪن ۾ پئجي وڃي. پوءِ آواز مٿي اڏامڻ لڳو — اڏامندو ويو — پوءِ بيهي رهيو ۽ ڪبوتر وانگر مٿي ئي پر ڦڙڪائيندو رهيو. پوءِ اوچتو هيٺ لامارو ڏنائين ۽ ڄڻ واڍوڙجي هيٺ ڪري پٽ تي ٻل ڏيڻ لڳو. ملوڪان آهستي آهستي آواز ڏانهن وڌندي ويئي. سندس دل ڏاڍي اداس ٿي ويئي. کيس ائين لڳو ڄڻ سندس سڄي حياتي اداس گذري هئي. کيس پاڻ تي ڳائيندڙ تي، سڄيءَ دنيا تي قياس

Gul Hayat Institute

۽ رحم اچڻ لڳو. ويجھو اچي ڏٺائين ته ڳاڙهو وارو هڪ ڏڳهي.
ديويءَ جي وڻ جي اوچين ٽارين تي چڙهيو ويٺو آهي. سندس
اٿاهه درد ۽ ڏک ۾ ٻڏل چهرو ڏسي، هوءَ ڏڪي ويئي. هن کي
پاڻ تي سخت ڪاوڙ آئي. 'الا، ويچاري جو حال ته ڏسو'، هن
دل ئي دل ۾ ڦٿڪي چيو. پوءِ ڪنگهڪار ڪري چيائين: "ماڻهو
ڏاڍا ڪافيار ٿي پيا آهن." ياروءَ چرڪ ڀري ڏانهس ڏٺو. "تون
هتي ڪٿان؟" ۽ منٽ ۾ لهي آيو. ملوڪان وٺي پويان پير ڪيا.
ڪيس اوچتو وڃايل ڳابو ياد آيو. "ڳهوڙا ڳابو الائي ڪيڏانهن
ويو. امان ماري وجهنديم." سندس ساڄي ٻانهن پٺيان سوگهي ٿي
ويئي. "الا، ڇڏ نه." هن ڏپ وچان ڏٻيل دانهن ڪري، سٽ
ڏيئي، ٻانهن ڇڏائي. "جاني، مٺي، مومل ڳالهه ته ٻڌ!" ياروءَ ڪيس
ٻاڪر وجهي ڦيرائي پاڻ ڏي منهن ڪيس. هوءَ ڪرڙيءَ وانگر
ڦٿڪڻ لڳي. "ڇڏ، ڇڏ، مئا، رت ٿيا. آءٌ ٿي رڙيون ڪريان."
هاڻ ياروءَ جا چپ اچي سندس ڳلن تي لڳا. ملوڪان خوف کان
دانهن ڪئي. "مادر — ڇڏين نٿو...." ياروءَ جا هٿ ڍرا ٿي ويا،
ڏپ کان سندس ڳلو خشڪ ٿي ويو، پير ڏڪڻ لڳس، وٺي جهنگ
ڏانهن سٽ ڏنائين.

ملوڪان سهڪندي سهڪندي گهر موٽي. سندس الهيون
اکيون، روئڻهارڪو منهن ڏسي، ماڻس کي ڳابو وسري ويو، کهري
آواز ۾ پڇيائين: "ڇوري، ڇا ٿيو اٿئي؟"

ڳابو اندر ٻيٺو هو، هن زور سان چماٽ هڻي ڪڍيس.
ڪيس ڇاتين ۾ ڏاڍو سور پئي ٿيو، گهر جي ڪنڊ ۾ پٽ ڏيئي، چولي
جو پيڙو کولي، اندر ڏٺائين — سهٽي، لسي، پتراڻين گولائيءَ تي
ڪاريءَ چوٽيءَ جي آسپاس وارو حصو سڄيل هو. هڪڙي هنڌ ته
ڪارو نيرو بنجي ويو هو. 'مٺي مروان رانبوٽا هڻي....' هن دل
۾ چيو. هوءَ ڳچ رات سوچيندي رهي. 'اما يا بابا ڏسي وٺي ها،
ته!' سندس وار خوف ۽ شرم وچان آڀا ٿي ويا. ڪيس ائين لڳو
ڄڻ پاڻ ناپاڪ ۽ گندي ٿي پيئي آهي. هن زالن کي پاڻ ۾،

Gul Hayat Institute

نڪن کي موڙا ڏيئي، ننوليءَ ۽ نفرت وچان چوندو پڌو هو، ”اڙي فلاڻي ڪهڙي نڪ سان ٿي مرڪي، ڏيٺس بجڪي ڪنواري هوندي جيڪي گل ڪيا آهن، تن جي ته ڳوٺ ۾ خواري پئي!“ ”اڙي آن رن کي ته پڌڻ به نٿو اچي!“ ”ماسي اها ڇوري متان وٺين، ٻنهه بدچال آهي.“ اهي ڳالهيون پڌي، ڪيس انهن ”بدچال“ ڇوڪرين لاءِ ٻچان ۽ ڌڪار ٿيندي هئي. بي‌حيائن کي بدچال ٿيندي شرم به نٿو اچي. هوءَ سمجهي نه سگهندي هئي ته هو اڻين ڇو ٿيون ٿين. نندڙي ٻار کي به خبر آهي ته بدچال ٿيڻ ڪيڏو خراب آهي. سڄي ڳوٺ ۾ خواري ٿيندي. ماءُ پيءُ وٽ ڪٿي جهڙي عزت هوندي. کوهه تي، گس پند تي، شاديءَ مراديءَ تي، سڀڪا رن اشارا ڪري چوندي، ”اڙي اها ڇوري بدچال آهي.“ پوءِ به هرويرو بيوقوفن کي ايترو به عقل ڪونهي يا شايد آهين ئي اهڙيون! ڪيس پڪ هئي ته ڪيس ڪو لک رپيا ڏئي يا کهي وجهي ته ته به جيڪر هوءَ بدچال نه ٿئي. بلڪل اڻين جيئن ڪو لک رپيا ڏئي يا ڇا به ڪري ته به ماڻهو ڀونڊ نه ڪاٽي يا مثل ڪٿي جي پرسان نه وهي.

هن پوءِ خواب ۾ ڏٺو ته هڪڙو ڇتو ڪتو سنڊس پويان پيو آهي، پاڻ ريهون ڪندي ڀڄندي وڃي، ڪيس پير ۾ ڪنڊو لڳو آهي، ڏاڍو سور اٿس پوءِ به منڊڪائيندي ڀڄندي وڃي، وڃي متان ٺوهر تي پيئي آهي، ڪتو ويجهو پوندو وڃي، اجهو هاڻ چڪ وجهي پوٺ ڪيدي ورتائين. هوءَ رڙيون ڪرڻ لڳي آهي. سنڊس اک کلي پيئي. سڄي پيئي ٿڙڪي. بدن پگهر سان شل ٿي ويس. پنهنجي هنڌ تان اٿي وڃي ماڻس وٽ ستي. ڳچ تائين دل ئي دل ۾ ڪلما پڙهندي رهي.

ڳچ ڏينهن گذري ويا. ملوڪان جو خيال هو ته يارو ضرور پنهنجي حرڪت تي شرمسار ٿيندو ۽ پڇتائيندو يا وري ڪيس تنگ ڪندو، پر ڏسڻ ۾ آيو پئي ته هو اٽلو ملوڪان تي ناراض هو. آرتوار ڏينهن ڪپڙا . به ڪونه ڌوٽاريائين، شهر جي

Gul Hayat Institute

ڏوپيءَ کان اڳواٽ ڏوٿارائي آيو هو. رات جو اُٿي ويٺي ڪنهن مهل اوندهہ ۾ هڪيئي پرسان لنگهندا هئا تہ ملوڪان کي ڏپ ٿيندو هو تہ متان مون کي باندن کان جهلي يا کهڙي خبر چهنبڙي پائي. پر هو ائين هلڻ لڳو چڻ ته ملوڪان نالي ڪو ماڻهو گهر ۾ آهي ئي ڪونہ. ملوڪان کي پهريائين عجب ۽ پوءِ ڪاوڙ لڳي. ڏوهہ بہ سندس ۽ رُسي بہ پاڻ! ڪنهن مهل خيال ٿي آيس تہ مون کي گار نہ ڏيڻ کپندي هئي. ايڏي رڙ ڪرڻ جو بہ ضرور ڪونہ هو. هو شايد ائين ئي چڙي ڏي ها. پر پوءِ سوچيائين 'جيڪي اهڙا ڪم ڪندا سي گاريون بہ کائيندا.'

اڳينءَ جي مهل هئي. ملوڪان ٻاهر اڱڻ ۾ ٽانوَ ويٺي ڌوتا. اندر گهر ۾ ماڻس پريان نماز پئي پڙهي. اندر يارو پڙڇ تي سُتو پيو هو. سندس مُنهن ملوڪان ڏانهن هو. سندس تازو لهرايل انگريزي ڪٽ وارن جي هڪ چڳ نراڙ تي گهنڊي هڻيو بيٺي هئي. ڌوپيءَ جي ڌوتل اڇن کير جهڙن ڪپڙن ۾ هو سچي ڳوٺ جي ڇوڪرن کان نرالو ٿي لڳو. سندس سهڻي چهري تي عجيب معصوميت ۽ اطمينان هو. اوچتو هڪڙي مک اچي سندس وات تي ويٺي. ستي ئي ستي سندس چپ ۾ چپ ازخود عجيب ڪيل جهڙي نموني پنجڻ ۽ بند ٿيڻ لڳا. ملوڪان کي اها عجيب چرپر ڏسي کل اچي ويئي. 'جهڙو نندڙو ٻار پيو پيو ڏائي'، هن سوچيو. اوچتو ڪيس هڪڙو پور آيو. هوءَ آهستي آهستي پيرن تي هلي اندران بيتيءَ مان نندڙي ٽِڪ ڪيي آئي ۽ جوٽ هيٺ رکي ٽانوَ ڌوئڻ لڳي. ڪجهہ دير پڌر ۾ هئي. آخر ڪانئس رهيو نہ ٿيو ۽ ٽڪ کي سج جي سامهون جهلي آهستي آهستي اتڪل سان ڦيرائيندي رهي. روشنيءَ جو هڪ گول چڪرو وڃي ياروءَ جي اکين تي ڪڙڪيو. هن پهريائين اکيون چنيهيون، پوءِ هاڪي رڙ ڪري اُٿي ويٺو. ملوڪان جهٽ ڏيئي آئينو لڪائي، ٽانون کي جنبي ويئي. هوُ هيڏانهن هوڏانهن لوٽا هڻي، ملوڪان ۾ گهوُر ڪري نهاري، ڪجهہ بڙ بڙ ڪري، وري پئي پاسي منهن ڪري

سمهي پيو. ملوڪان کي سندس ٻڙ ٻڙ ۽ گهوُر تي خار وٺي ويا، هوءَ گهر جي پنيان ڦيري ڳولي هڪڙي ڳڙکيءَ پرسان آرسي ڪڍي گهمائڻ لڳي. يارو ٻئل ڏيئي آئي ويٺو ۽ ۽ ست ڏيئي جتان آولڙو پئي پيو اوڏانهن ويو پر ملوڪان ڪسڪي اچي ماڻس جي پرسان ٻيٺي ـــ "امان، تون پڙهي وٺ ته آءٌ به پڙهان." يارو خار ڪائيندو رهجي ويو. هوءَ پنهنجي منهن مرڪندي رهي. ٻئي ڏينهن ملوڪان ننڊ مان اٿي ته کيس راتوڪي ڳالهه ياد پيئي. رات جو کيس ننڊ ۾ ائين محسوس پئي ٿيو ڄڻ سندس ڳلن، ڄڀن، پيشانيءَ ۽ ڇاتيءَ تي ڪنهن جا چپ انُ لڪي نموني پيا ترڪن. هوءَ ننڊ جي گهري هوندي هئي. جيستائين ننڊ مان سجاڳ ٿي تيستائين چپ غائب ٿي ويا. ڳل تي هٿ لائي ڏٺائين ته پنل هئا. هن ڌانڌن جيان ٽپنڊڙ اکين سان ياروءَ ڏانهن ڏٺو پر هو پنهنجي ڪم ۾ مشغول هو. اها حالت کيس ڳچ دفعا محسوس ٿي، پوءِ چور پڪڙجي پيو. پر هوءَ خواريءَ جي ڊپ کان رڙيون ڪري ڪانه سگهي. رڳو چور جو جيڪو عضوو هٿ آيس اتي هڪ زوردار چڪ وڏائين. جڏهن ٻئي ڏينهن ياروءَ سڄيل ڳل تي مٿي لنبي پئي چيو "رات ڪو ڏينيو ڏنگ هڻي ويو آهي." تڏهن هوءَ مرڪڻ کان سواءِ رهي نه سگهي. 'هيٺ!' هن دل ئي دل ۾ فاتحانه نموني چيو. رات گهڙيءَ کن لاءِ جيڪو خيال آيو هوس ته 'امان کي دانهن ڏيئي کيس گهر مان ڪيڍائيندس'، سو سڄيل ڳل ڏسڻ کان پوءِ کيس فضول نظر آيو. ۽ واقعي هو بلڪل اشراف بنجي ويو ۽ ڪابه حرڪت نه ڪيائين. باقي هاڻي کيس سدائين پيو ڏسندو هو. سندس اکين تي الائي ڪهڙو خمار چڙهيل هوندو هو. جيڪو وقت هو گهر ۾ هوندو هو ٻنان ڏسڻ جي هروقت کيس محسوس پيو ٿيندو هو ته اهي تيز ۽ مست اکيون منجهس ڪتل آهن ۽ سڀڪجهه ڏسن ٿيون. هوءَ اڪثر گهبرائجي ويندي هئي. مٿي تي پوتي ۽ ڳري تي پلاند هرهر ٺاهي وجهڻا پوندا هئس. هلندي هلندي ڳالهه وسري ويندي هيس.

Gul Hayat Institute

ڳالهين ڪندي، هڪڙي بدران ٻيو جواب ڏيئي وهندي هئي ۽ پوءِ پشيمان ٿي پوندي هئي.

هڪڙي ڏينهن هو ڪتاب ڪڻي زور سان پڙهڻ لڳو. ماسيس کي ٻڌايائين ته کيس ياد ڪرڻا آهن. پوءِ هو مومل راڻي، سسئي پنهونءَ ۽ سهڻي ميهار جي داستان جا بيت اهڙي نموني پڙهڻ لڳو، جو سيني جو ڌيان ڇڪجي ويو. رات جو انهن بيتن کي جهونگارڻ لڳو. آخر آهستي آهستي ڪري سڀن کي خبر پئجي ويئي ته سندس آواز ڪيڏو مٺو آهي. پڦيس ۽ سندس مڙس زور ڪري ڪانئس ڪافيون ٻڌڻ لڳا. هوءَ اهي ڪافيون ۽ بيت ٻڌي سمجهي ويندي هئي ته هو ڇا ٿو چوڻ چاهي. سندس دل جي ڌڪ ڌڪ تيز ٿي ويندي هئي، ۽ هوءَ الائي ڪهڙن رنگين ۽ طلسمي دنيائن ۾ گم ٿي ويندي هئي. هوءَ هاڻي اڳيان سمورا ڊپ ڊاءَ ۽ انديشا پلجي ويئي. سواءِ هڪڙي شخص جي باقي سڀ ماڻهو فقط پاڇا هئا. انهن جي خيالن، راين، ڪمن ڪارين جي ڪابه حقيقت ڪانه هئي. ڏوهه، ثواب، چڱائيءَ مدائيءَ بابت سموريون ٻڌل ڳالهيون کيس بيمعنيٰ ۽ اوپريون نظر آيون. آسمان ۽ زمين جي وچ ۾ هر شيءِ سهڻي، سٺي، چڱي ۽ ڀلي هئي.

هڪ ڏينهن جڏهن جمعي کي ٽپ آيو تڏهن ماسيس گهڻي منع ڪيس پر يارو رسو ڪلهي تي رکي مال ڪاهي جهنگ تي هليو ويو. ٻنهي ڄڻن لوڏو هڻي رڳو ايترو چيائين: ”اڄ آچار جي موڪل آهي. پاڻ ٽنگون ساهي ايندس.“ شام جو ڏهائي به پاڻ کيائين. پوءِ اڪثر ملوڪان جو ڀيءُ کيس چوندو هو: ”ابا يارو، ڏونر ڳئون ته ڏهي وٺ. آءٌ اڃيو ٿو ٿيون ڏهان.“ جلد ئي هو وانڊڪائيءَ مهل هر ڪم ۾ هٿ وجهڻ لڳو ـــ ڪاٺيون چيرڻ، بازار مان ڪڙ ڪٽائي اچڻ، مال ڏهڻ، دونهي وجهڻ وغيره. چوندو هو، ’اسڪول ۾ پاڻ چون ٿا ته هٿ جو پورهيو ڪريو. هونئن به آءٌ ته ننڍي هوندي ئي ڪم تي هريل آهيان.“ جڏهن پڦس مَنڊي جي ٽپ ۾ ڪيري پيو ۽ سڄي گهر تي موڳائي ۽

Gul Hayat Institute

مونجهارو ڇانئجي ويو تڏهن يارو ماٺ ماٺ ڪري سڄي گهر جو بندوبست پنهنجي حوالي ڪري ڇڏيو. ”جمعا، اڄ مال سويرو آڻج، ڪائين جي ڀري به ڪريو اڇج، آءٌ اسڪول مان ٿي چاچا کي وٺي ننگر اسپتال وينديس. متان دير ٿي وڃي، توڻ ڏهائي ڪري کير کڻي بازار اڇج. پڻيءَ اڄ ڪٿان پنج رپيا هٿ ڪر ته ننگر وڃون.“ جڏهن ڏهه-پندرهن ڏينهن گذري ويا ۽ مهانگين دوائن، گهر ۾ رکيل چاليهه رپيا کٽائي ڇڏيا ۽ آڌار جو آسرو به ڪونه رهيو، تڏهن به دوا بند ڪانه ٿي. گهر ۾ ٻوڙ ڪونه ايندو هو، باقي ويلو ڪونه ٿيو. پڻيس اول هڪڙو ڀيرو پڇيس: ”ابا، يارو، هاڻ پئسو ته ڪونهي، هاڻ دوا ڪٿان ايندي؟“ هن بي تعلقيءَ سان چيو: ”بس ڏسون ٿا.“ هڪڙي ڏينهن پنهنجو پڙڇ به ريڙهي آڻي مريض جي پرسان وڌائين. ملوڪان ڀيا پڻيس واندڀون ڪونه هونديون ته پاڻ ويهي مريض کي زور ڏيندو هو. سڄو وقت پڙهائي، گهر ۽ مريض-جي سنڀال ۾ رڌل هوندو هو. هڪڙيءَ رات مريض کي آڌيءَ رات جو اچي تپ ٿيو ۽ ڪنجهڻ لڳو. ملوڪان ۽ ماڻس سڄو ڏينهن ٿڪي ٽٽي ستيون هيون: تن کي سار ئي ڪانه ٿي. يارو جاڳي پيو. اُٿي پنهنجيءَ ڏانهن ٻي رلي لاهي آڻي مٿانس وڌائين ۽ ويهي ڪيس زور ڏيڻ لڳو. پوڙهي تي بخار جا ميچ هئا، سڄو ڏڪيو پئي. ٿوريءَ دير کان پوءِ پوڙهي جي هڪڙي ٻانهن چُري ۽ سندس هٿ آهستي آهستي هٿوراڙيون ڏيئي ڪجهه ڳولڻ لڳو. نيٺ اهو اچي ياروءَ جي ساڄي هٿ تي لڳو ۽ آهستي آهستي ڀڪوڙجي ويو. ياروءَ پنهنجو هٿ اتي رهڻ ڏنو.

”ابا، الله، الله جو رسول ڪندو، سدائين سکيو هوندين. آءٌ جي هيڏانهن ڪ هوڏانهن ته ڀوئين لٽڏ پرتي اٿي.“ پوڙهي پڙ پڙ ڪري مشڪل سان چيو. ياروءَ کي خوف وٺي ويو. ”چاچا، دل وڏي ڪر. هاڻ اچي چڙهيو آهين! ٻن ٽن ڏينهن ۾ نوبنو ٿي ويندين.“ هن پوڙهي کي ڏڍ ڏنو. آخر هٽي هٽي بيماري هٽي ۽ هو ٺيڪ ٿيڻ لڳو.

Gul Hayat Institute

ڏينهن گذرندا ويا ۽ ڪيتريون ئي ڳالهيون ٿيون.

هڪڙي ڏينهن غوثوءَ جي زال سومل، گڏجي ڪٿي آئي. ملوڪان ۽ ماڻس ويٺيون هيون. ”مايون گج وٺنديون؟ موئي پناڻ ڪان پر ڪپڙا ورتا هئم، سو هاڻ ڏندو ڪٿي اچي در تي ويٺو آهي. ۵۰ جو آهي. آئين ڪٿي ۴۰ ڏيوم. ۴ تولا ته رڳو مقيس لڳو اٿس.“ هوءَ گج اٿلائي ڏيکارڻ لڳي. ستارن ۽ ٽڪن جي جرڪ جرڪ ملوڪان جي دل ۾ ڪتڪتايون ڪرڻ لڳي.

”نه ادي، اسان ڪي ڪونه کپي.... ۽ اسان جو جمعو اڃا پلي مڇي مڙس ٿئي.“ ماڻس ظاهري طرح بي تعلقيءَ سان چوڻ لڳي.

”ڪو، مائي؟“ سومل ٻڪڙي ويئي، ”هيءَ ملوڪڙي مومل جا ويئي اٿي! ان ڏوهه ڪيو ڪ؟؟“ ”ان جو به ڪو گس ته ٿئي، اڃا ته مون وٽ ويٺي آهي.“ ماڻس ڳرائيءَ سان چيو. ”لئي مائي، ٽالي الله جي، هاڻ چڏ منهن جي پڪائي!“ سومل وڏو وات ڦاڙي، شرارت سان چهرو ڏيئي يار سان چيو. ماڻس مرڪي وڌو. ملوڪان سڄي ڳاڙهي ٿي ويئي. ايتري ۾ يارو الائي ڪٿان اچي نڪتو. سومل جي چڻ الله ٻڌي. ”نهيو مائي، گج جا ڏٽي اچي ويا.“ چئي، گج ياروءَ کي ڏيئي، شوخيءَ سان حڪم ڏنائين: ”ابا نيمگرا، ڪڍ چاپيه، رپيا ٻاهر. پڦهڻ پائڻي ٿي ته سڄو جهان اندو ٿي ويو آهي.“ ملوڪان جي ماءُ مصنوعي ڪاوڙ سان چيو: ”ابا، تون وڃي پاهنجو ڪم ڪر، هيءَ آهي واندي!“ ملوڪان ڪنڌ هيٺ ڪري ٻاهر نڪري ويئي، چڻ سندس بدن ۾ هزارين لڪون، نئليڙيون نئليڙيون، مٺو مٺو سور ڪنڌڙ سيون لڳي ويون. مائي سومل ياروءَ کي گج آخر مٿي ۾ مڙهڻ ٻڌان نه ويئي ۽ هن پناڻ کي مٿتون ڪري اٺن ڏينهن جي مهلت ورتي.

هو مائٽن ڪان گج جا پئسا وٺڻ ويو ته مورڳو ماڻس به ساڻس گڏجي آئي. مائي گج ڏانهن ڏسيو، وريو ملوڪان ۾ ٿي ڏنو، ۽ هڪ اٿاهه ۽ پياري مرڪ سڄو وقت سندس چپن تي کيڏندي رهي. جيڪي به ڏينهن رهي، سو ملوڪان کي هڪ پل به پاڻ

Gul Hayat Institute

ڪان پري نه ٿيڻ ڏنائين. ملوڪان کي ائين لڳو ڄڻ ته ڪو مهربان ملائڪ آسمان مان لٿو آهي. ماڻس ڪيس ڪڏهن انهن نظرن سان نه ڏٺو. خاص ڪري جڏهن يارو ويٺو هوندو هو تنهن مهل ياروءَ جي ماءُ جو چهرو ڏسڻ وٽان ٿيو ٿي ويو، ڄڻ ته هوءَ ڪنهن عجيب دنيائن ۾ گم ٿي ويئي ٿي. ڪجهه ڏينهن جي اچ وڃ کان پوءِ نيٺ هڪڙي ڏينهن ماڻس شوخائيءَ سان ملوڪان کي چيو: ”نينگري، هاڻ ياروءَ جي منهن نه پوندي وڃ!“

پوءِ ڪيس خبر پيئي — رجب جي ڏهين تاريخ ونهه ۽ ۽ سترهين شادي.

ماڻس هاڻ رات ڏينهن ڏاج جي پٺيان ڪوهه ۾ جنبي ويئي. ”ماسي آست، هي سٽڻ جو ڪپڙو ڏس، رنگ ڪيئن آهيس؟“ هوءَ ڇهري تي گهڻج وجهي انتظار سان پڇندي هئي. ڪنهن مهل اوچتو ملوڪان تي بگڙي ويندي هئي. ”لئي، ڏيئڙي، ساڃاهه ڪر، ويهي نه سٽڻ جا پيرا پرين! ڪالهونڪر چيو آهين، اڄا اٺي جو اٺي پيا آهن.“ يا ”امان ساهرن کي به اهڙو وڃي ڏاريندينءَ جهڙو مون کي ڏاريو اٿئي! نهار ته ڪر. ڏيئڙي سڄو ڏينهن تنگ تي چاڙهيو مارڪا پئي ڪري. آءُ هيڪڙي ڄڻي، هٿيو هٿيو بيزار ٿيو پوان. حياءَ ڏي ڪانه ٿي پئيس.“ ڪوهه تي هڪجيڏين ته پئي ڪوهي چڙيس. ”لئي ملوڪان، گهوٽين هتي رهائيندئي يا ماڻٽن وٺي ويندئي؟“ ”ويندس ڪٺي پانجي ڳوٺ! هتي ٿو چڙيس!“ ”لئي پو تون منهن به ڪونه ڏيکاريندينءَ؟“ هوءَ جواب ڏيڻ بدران رڳو منهن گهنجائيندي رهندي هئي. ”ويچاري ڏارين ۾ ٿي پرڻجيو وڃي. لئي پنهنجي ساڻن ڏيٺي وٺي ته ڪانهي، پوءِ پٺهين الائي ڪو وڃي ڏارين ۾ اڇلايوني؟“ هن ڪوبه جواب ڪونه ڏنو. ٻيءَ چيو: ”سو انون ته راڄ به راضي ڪونهي. وڏيري جاڙي جي ڏيءَ ڪالهه ڪوهر تي ڳالهه ڪئي ته ابا چوي ٿو راڄ جي گهڻن ماڻهن اعتراض ڪيو آهي ته اسين راڄ جي نياڻي ڏارين ۾ ڏيڻ ڪونه ڏينداسين.“ ”ها، اها آهي واندي! راڄ ڇو بي راضي

Gul Hayat Institute

ٿيندو؟ سڀڪو پنهنجي ڌيءَ پٽ جو پاڻ وارث آهي. انهن ته ملوڪان جي ماءُ به ڌارين آهي پوءِ؟ اڳي ڪا ڌاري زال پنهنجي راڄ ۾ آئي آهي؟“ ”سا ته ڳالهه برابر. پر اما هيترو راڄ ستار ويٺو هو تنهن ۾ جاءِ ڪانه ٿي لڌي، جو وڃي ٻي ذات ۾ ڏنئون! ڳالهه وڏي ڪانهي؛ راڄن ۾ اهڙيون ڳالهيون پيون ٿين. سڀ مسلمان آهيون، پر جي ڪنهن اعتراض وڌي وڌو ته پوءِ گهڻو فساد اٿي پوندو.“ هڪڙيءَ پوڙهيءَ چيو. ملوڪان جو منهن هڪدم پيلو ٿي ويو، ڇڻ ته ڪنهن وڇونءَ سندس ڇاتيءَ ۾ ڏنگ هڻي ڪڍيو. مس مس گهڙا لاهي سڌو وڃي ماڻس کي ٻڌايائين. ماڻس به گهٻرائجي ويئي. شام جو پٽس ڳالهه ٻڌي ٻاهر ٿي ويو. ”راڄ جي .... کي ....! راڄ ڪو اسان کي ڍاڪون ڀري ٿو موڪلي ڪا! ڏسان ڪير ٿو مونجي ڌيءَ پٽ جي ڳالهه ۾ پئي.“

ٻه ڏينهن گذري ويا، سومهڻي مهل هئي، ڪنهن در آڳيان سڏ ڪيو. ملوڪان جو پيءُ نڪري ويو. ”ڪير هو؟“ جوڻس موٽندي پڇيس. ”رمون هو.“ ملوڪان سمجهي ويئي: رمون وڏيري جاڙي جو ڊراڙ هو. جڏهن هو موٽي آيو تڏهن ڪجھ دير سڄي راڄ کي گاريون ڏيندو رهيو. ”آءٌ ڪنهن جوڻس .... جي ڪڙٽي تي ڪونه ويٺو آهيان.“ هن غصي ڀريل آواز ۾ چيو. ”آءٌ پنهنجي ڌيءَ ڪٿي ڪنهن نوريءَ کي ڏيئي ڇڏيان. هنن پيڻ .... جو ڇا وڃي؟“

ٻي رات سڄو راڄ اسڪول ۾ گڏ ٿيو. جڏهن ٽيون دفعو ماٺهو آيو، تڏهن جوڻس مٺل آواز ۾ چيس: ”هاڻي اٿي وڃي سامهون ته ٿي.“ پوءِ سڄي رات زور زور سان ڳالهائي ٿيندا رهيا، ڪتا ڀوڪندا رهيا. وڏيءَ آديءَ جو مس هو گهر موٽيو. پڇا ٿي ڪئي واڳر باهوڙو ڪري چيائين: ”راڄ مان ٽا ڪين، رن....“ سڄي گهر ۾ مايوسي ڇانئجي ويئي.

ٻه ٽي ڏينهن گذري ويا. ملوڪان موت جي اونداهي غار ۾ ٿاٻڙندي رهي. ياروءَ جي وات مان هڪڙو اکر نڪي اڪليو.

Gul Hayat Institute

ماڙس ته اونڌي منهن پيئي هئي، رڳو پٽس جي گار جي گهي پئي پيئي. سڄيءَ دنيا تي ڪاوڙيو ويٺو هو — ڪتي تي، ڳئون تي، ملوڪان تي، ماڙس تي، پاروءَ تي ۽ جمعي تي. صبح جو سويل جمعي اچي پٽس کي اٿاريو. ”ابا، ڏونر ڳئون آهي ڪانه!“ پٽس رڙ ڪري اٿيو. سڀ پاڻي اٿيا. پيرن تي ڳوٺ مان ڪير ڪونه هليو. هي ٽيئي سڄو ڏينهن پير ڪري پڪي رستي تي چاڙهي موٽي آيا. سگهو ئي لالي وڏڙي گذاري ويئي. هنن جي گهر وارن کي چتاءُ ڪونه مليو. نڪو احمد جي پٽ جي ڇٽيءَ جي دعوت ملي. هو راڄ مان نڪري چڪا هئا. هاڻ سندن ڪوبه ڪلهي ڪانڌي ڪونه ٿيندو. هڪڙي ڏينهن غوثوءَ جي ڳئون چورائجي ويئي. پيرن تي سڄو راڄ ويو. دستور جي برخلاف پوليس ۾ فرياد ٿيو، پوليس جاچ تي آئي. پيرا پيٽ تي. پيريءَ جمعي جو پير ڪڍيو. پوليس ڪيس ٺاڻي تي وٺي ويئي.

آخر راڄ ڪنيو، سگاوتي ختم ٿي. پاروءَ کي هليو وڃڻو پيو.

سڄو گهر پاڙي جي ساڙيل وڻ وانگر اجڙي ويران ٿي ويو. هرڪو پئي ڏانهن نهارڻ کان ڊنو ٿي ته متان اکين جي ڇهري تي وسمدڙ مايوسي ۽ شڪست جي ڏوڙ ڏسي سندس همٿ ٽٽي نه پئي. هو ڪنهن ڪل جي پرزن جهڙا ٿي لڳا، جا ازخود پئي هلي. جيڪي ٿي گذريو هو تنهن جو ذڪر ڪير به ڇپن تي ڪونه آڻيندو هو. ڳوٺ جون زالون طرحين طرحين حرفتن سان ملوڪان جي ماءُ کي ڪوٺينديون هيون پر هوءَ ائين چئي ڳالهه ٽاري ڇڏيندي هئي: ”بس امان لکيو نه هو، سو نه ٿيو. الله ڏاڍو، راڄ ڏاڍو. جبل کي ٽڪر هڻبو ته پانجو مٿو ڦاڙبو.“

وقت گذرندو رهيو. وري به وس آئي. وري به ماڻهو سڙيا. وري به برن پٽن مان هڪارون اٿيون. وري به ڇڙا ٻريا ۽ مال جون ٽنوارون ٿيون، چنگ ۽ نڙ جي سريلن لهرن تي ڪافين ۽ ڏوهيڙن جا آلاپ ٿرڻ لڳا. وري به ڳوٺ جون جوان دليون مست ٿي پيون. گسن پنڌن تي شوخ ۽ پراسرار جملن جون ڏي-وٺون

ٿيون. عجيب اشارا ٿيا. تنهن کان وڌيڪ عجيب جواب مليا، انجام ٿيا، شڪ جاڳيا، الزام گهڙيا، آڱريون کڄيون، ٺڪاءُ ٿيا، وچ وارا آيا، ٻوليان چاري هليا، ٻير ڪميا، ويساهه مليا. ڪانئن جهڙن اوهن واريون جهڙيون ۽ ڳاڙهيون رتيون ڳٽون اوڳاريندڙيون رهيون، ڦر رڙائيون ڪندا ٽپندا ڪڏندا رهيا. ڳاڙهن، گلابي، هيڊن، واڱڻائي ڪپڙن جا پلاند هوائن ۾ ڦڙ ڦڙ ڪندا رهيا.

ماڻس ملوڪان کي گهڙا مٿي تان لهرائيندي چيو: ”ڏيڏڙي، هيءُ ڇيڇڙي جهڙو چولو ته لاهي ٻيو وجهه، ڪڄن وٽان نڪري ويو آهي.“ ملوڪان ڦڪي ٿي، ساڄي ٻانهن ورائي ڏٺي: وچان ڇير مان پاساڙي جو اڇو گوشت پئي ڏٺو. هوءَ ماٺ ڪري گهر جي ڪنڊ ۾ چولو لاهي، سٿي سڀو ڪٺي، ٽوپڻ ويٺي. ماڻس اچي سٽ ڏيئي چولو کسي ورتس ۽ ٻيو نئون سنهيءَ ڇيٽ جو چولو ڪڍي ڏنائينس. اهو ڏيج جي چولن مان هو. ”تو صفا ليڪو ڪڍي لنگهيو آهي! سڄي دنيا اچي گڏ ٿي آهي. تون ڪارو ڪفن وجهيو پيئي هلين. اسان کي دنيا ۾ ڪنڌ ڪڍي هلڻ ڪانه ڏيندينءَ؟ دشمنيون ڪڍي پاڻ تان ڪلايون اٿئي!“ هن ٻيهد ڏک ۽ ٻيوسيءَ جي لهجي ۾ چيو. ملوڪان چپ چاپ ڪڍي نئون چولو ورتو. ”مٿو ته ڏس جهڙو ٻڌو! ماڻهن وانگر تيل ڦڙي وجهي ڦڻي ڏيئي وار ڪنهن جاءِ ڪر. جهڙي رڇ ٿي پيئي آهين!“ ملوڪان ائين ڪيو. ماڻس وري به اعتراض ڪيو. ”ٽڪ ڪڍي پنهنجو منهن ته ڏس! سڄو ڦلهيار ٿي ويو آهي! منهن ڌوتي گهڻا ڏينهن ٿي ويا ني؟“ جڏهن ملوڪان منهن ڌوئي آئي ته ماڻس مس مس راضي ٿي. ڪيس ڳراٽڙي وجهي، ڳل تي چمي ڏيئي چيائين: ”هاڻ ڏس ته لڏڻ ڏيءَ ٿي ويئي آهين نه! هرويرو پاڻ تان ماٺهو ڪلائڻا...هي ڇا! اڙي آءٌ مُٺي، ڪيڏانهن وڃان!“ هن گنديءَ جي پلاند سان ملوڪان جي اکين مان وهندڙ بي‌اختيار ڳوڙهن جي لارن کي اگهندي، بي‌وس ٿي چيو. سندس اکيون ڀرجي آيون. ملوڪان ڪڍي ڀاڪر وڌس ۽ سندس ڇاتيءَ ۾ مٿو لڪائي سڏڪا ڀرڻ لڳي.

هوءَ سڄو وقت خيالن ۾ گم رهندي هئي. ڪانئس ڪو سوال ڪبو هو ته چرڪ ڀري وڏيون وڏيون ڪاريون اکيون ڦاڙي واڻڻ وانگر نهارڻ لڳندي هئي. سوچي سوچي سندس دماغ ڦاٽڻ لڳندو هو. هڪڙا پور ايندا هئس ته پيا ويندا هئس. ڪڏهن خيال ايندو هوس ته 'اها سڀ منهنجي مغروريءَ جي سزا آهي، جو مون لکن جي مٽ ڀاروءَ سان سنئون منهن ڏيئي ڳالهايو به ڪونه.' ڪڏهن چوندي هئي ته 'ڪنهن نه ڪنهن ڏينهن هو ضرور ايندو ۽ اچي ڪيس وٺي ويندو. راڄ اعتراض نه ڪندو. هو وڏو ڪامورو هوندو. سپاهي هٿ ٻڌي ڪيس سلام ڪري هٽي ويندا.'

هڪڙي ڏينهن پاڻي ڀرڻ ويئي. کوهه تي ڪير به ڪونه هو. گهڙا رکي، کوهه ۾ پير لٽڪائي سوچيندي رهي. خيالن ۾ ڏٺائين ته کوهه جي تري ۾ ڀارو ويٺو آهي. 'ٽپو ڏيئي وڃي ساڻس ملان.' ڪلاڪ کن سوچيندي رهي. آخر پاڻ ۾ همت نه ڏٺائين. ٻئي دفعي زهر کائڻ جو خيال آيس. پر اهو جتاءُ ڪري نه سگهيو. خود ماڻس جون قياس ۽ ٻاجهه ڀريل نظرون به ڪيس نه وڻنديون هيون. ڪيس اهو بلڪل نٿي وڻيو ته ڪو مٿس رحم کائي. هڪڙي ڏينهن ماڻس کان اوچتو سوال پڇيائين: "امان، پاڻ لڏي نه هلون!" ماڻس واڱڙي ٿي ويئي. پڇيائين: "ڪيڏانهن؟" "ڪيڏانهن به!" هن وراڻيو. ماڻس سندس منهن ۾ نهاريندي رهجي ويئي.

ڀاروءَ جي اچي ڪيس وٺي وڃڻ جو خيال سندس دل ۾ گهر ڪري ويٺو رهيو. هڪڙي ڏينهن ماڻس کان پڇي وڌائين، "امان وري ڪڏهن ايندو؟" "ڪير؟" ماڻس نه سمجهندي چيو. هن ڪوبه جواب ڪونه ڏنو. ماڻس کن رکي چيو، "اما، هاڻ ڇا اچي ڪندو ويچارو." پوءِ ڪيس اوچتو ڀاروءَ تي ڪاوڙ اچي ويئي. 'هي سڀ سندس قصور آهي. هو چاهي ها ته ڪامورو ٿي هڪدم ڪيس وٺي وڃي ها. ڪميڻو، بيحيا، بيشرم. باقي هيڏا آٽ ڪتابن جا ڇا جي لاءِ ٿي پڙهيو؟' ماڻس جمعي تي ڪاوڙبي هئي ته ڪيس اهي لقب ڏيندي هئي. ڀاروءَ جو هڪڙو ڪتاب

Gul Hayat Institute

اتفاق سان رهجي ويو هو. سو هن ڪٽي ڏاڏيءَ سنڀال سان لڪائي رکيو هو. ان کي لڪي وچي ڪولي ڏسندي هئي ۽ اُن جي لسن پنن ۽ تصويرن کي پيار سان هٿ لائيندي هئي. هوءَ يڪدم وچي ڪتاب کڻي گهر جي ڪنڊ ۾ ويٺي. "ڪميڻو، بي حيا!" هوءَ خار مان پنا ڦاڙيندي چوڻ لڳي. ڪتاب جون ذريون سڄي گهر ۾ پکڙجي ويون.

ملوڪان هاڻ پاڻ کي بدلائي ڇڏيو. ڄڻ ڪجهه ٿيو ئي ڪينهي. هوءَ هاڻ هميشه وانگر ڪلندي، ٺهڪ ڏيندي هئي. زور سان لوڏا ڏيئي جنڊ پيهندي هئي. گهڙي کي اڇلون ڏيئي، ڪوهه مان ڇڪيندي هئي. ڳابي سان رانديون ڪندي هئي. ماڻس سان گڏ نمازون پڙهندي هئي. صبح جو دور به ڪندي هئي. فقط ڪنهن ڪنهن ڏينهن اوچتو هوءَ ٽبيءَ ۾ پٽجي ويندي هئي، پر ترت ئي ڇرڪ ڀري اُٿي جهڙي ٿي ويندي هئي.

پيو ساوڻ به اچي ويو.

اگهڻ جي مهل هئي. هوءَ ڪوهه تي ويٺي ته اتي هڪڙي اڻ سڃاتل مائي ڏٺائين. سمجهيائين ته وس تي لڏي آيل آهي. مائي ساڻس ڏاڏيءَ اڪير سان ملي. ڪانئس نالو پڇيائين، "يارو توجو چا ٿئي؟" ملوڪان جي دل زور زور سان ڌڙڪڻ لڳي. ڪانئس ٽنگن تي بيهو ٿئي ٿيو. "تون سڃاڻيس ڇا؟" هن يڪدم پڇيو. ايتري ۾ ٻيون زالون ڪوهه تي ايندي نظر آيون. مائيءَ هڪدم گهڙن ۾ هٿ وڌا ۽ ڄڻ ته گهڙن کي ٻڏايائين، "يارو مٺين آچار رات ان وڻ وٽ ايندو، جتي تو ڳابو ٻڌي نهاريو." ائين چئي، هوءَ ٽڪري ٽڪري هلي ويئي. جنهن زمين تي ملوڪان ويٺي هئي، آها اوچتو ڄڻ گهوماتي ڪائي ڦرڻ لڳي.

ڪونگهرا مس مس بند ٿيا. چوطرف اونداهي هئي. فقط هڪ طرف ڪجهه ڪارا ڇڊي هئي جنهن مان خبر پئي ٿي ته در ايڏانهين آهي. هوءَ پهرين ڏونٽ کي ٽيڪ ڏيئي پاسي پر ليٽي.

Gul Hayat Institute

پوءِ آهستي آهستي ڪري هنڌ تي اٿي ويٺي. ڪن ڏيئي ٻڌائين. سندس دل جي زور زور سان ڌڙڪڻ کان سواءِ ڪوبه آواز نٿي ٻڌڻ ۾ آيو. پوءِ هوءَ ڏڪندڙ گوڏن ڀر رڙهي در کان ٻاهر نڪتي. ۽ جمعي جي ڪٽ هيٺان سري ٻنيءِ کان ٻاهر نڪتي. ڪتو خوشقسمتيءَ سان در تي ڪونه هو. اڱڻ مان ڪنيل ڪتري جو ٻاٽي اٽي هاري ڇڏيائين. پوءِ آهستي آهستي سرندي، رڙهندي، لوٽا هڻندي، سهڪندي، هوءَ گهر ڇڏي ٻاهر آئي. چوطرف ٻاٽ اونداهي هئي. طرفن جي ڪابه خبر نٿي پيئي. پريان ڪا وڏي وڏي شيءِ نظر آيس. هوءَ هڪدم ويهي رهي ۽ ۽ ڪپ جي ٻوٽي جي پر ۾ ويهي رهي. ڪجهه دير اکيون ڦاڙي نهارڻ بعد خاطري ٿيس ته ڪو وڻ آهي، ماڻهو ڪونهي. ڊپ وچان ڪيس سهڪو ٿي پيو هو ۽ هوءَ سڄي ٿڙڪي پيئي. هوءَ وري به اڳتي هلڻ لڳي. اڳيان ڪا شيءِ سرندي ڏٺائين. نانگ، هن يڪدم سوچيو ۽ گونگي رڙ ڪري ويهي رهي. ڪيتري دير سندس حواس سُن هئا. شايد ڪا گوهه هوندي. ٿوري دير بعد اها غائب ٿي ويئي پر هن مان ڇرڻ جي پهچ موڪلائي ويئي. هوءَ اٿي ئي پٽ تي ڪرونبڙي تي پئي هئي. 'اجهو ڪو ماڻهو اچي نڪرندو. پنهان بابا ۽ ادا جن سڄاڳ ٿي پون ته!' ڊپ ۽ خوف جا هيبتناڪ واڳو سندس ننڍڙيءَ دل کي ڪرتي کائڻ لڳا. هوءَ پوئتي وڃڻ لڳي. ٻئي وکون پري ڪيس ياد پيو ته 'يارو سڄي رات ويهي ويهي وري هليو ويندو ۽ سڄي عمر ڪونه ملندو. پوءِ؟' هوءَ وڌيڪ سوچي نه سگهي. بيوسيءَ وچان سندس اکين ۾ پاڻي اچي ويو. نه، هن سوچيو، 'اج مرڻ جو ڏينهن آهي. جا به ٿي پوي، ضرور ويندس.' پوءِ هوءَ ڇڻ اکيون ٻوري، موت جي ڄاڙين وچان هلندي رهي. مٿس هڪڙو جنون ۽ چريائي سوار هئي. نيٺ وڻ اچي ويو. ڪنهن چيو: "وري ته رڙيون ڪونه ڪنديئه؟" ٻه مضبوط هٿ سندس چيله ۾ لپيٽجي ويا ۽ سندس پيو ڌرتيءَ تان ڪڄي ويا. ڪيس منهن تي، اکين تي، ڪنڌ تي، سيني تي، جسم جي هر هنڌ تي

منهن جا کهرا وار، گرم چپ ۽ ڏند محسوس ٿيڻ لڳا. هوءَ خوشيءَ وچان پاڳل هئي.

ڳچ رات گذري ويئي. چنڊ نڪري آيو ۽ وڻ جي ٽارين مان هلڪي چانڊوڪيءَ جا ڪرڻا نظر اچڻ لڳا. هوا ۾ ٿڌڪار ۽ نشو هو. سندس پٺن جي هيٺان، واري، ريشمي بستري وانگر ٿي لڳي. اوچتو زبردست گهو-گهاٽ ٿيو. ڪا ريل گاڏي پٺي مٿئي. گاڏيءَ جون بتيون، جهرمر جهرمر چمڪنديون، اونداهيءَ کي اکيون هڻنديون لنگهي ويون.

پوئينءَ رات ملوڪان چيو، "گهر ڇو ڪونه آئين؟" "اتي اچي تنهنجي مائٽن کي آزار ۾ وجهان؟" "پوءِ ڏڏهن ڇا ٿيندو؟" "آءٌ بندوبست ڪريان پيو." "پوليس وٺي اچي هنن کي موچڙا هڻاءِ." "هنن کي ڪڏ ۾ هڻ. پاڻ پنهنجو رستو وٺنداسين." "ڪيڏو؟" "مائٽن ته توکي ڏيئي ڇڏيو آهي، تون منهنجي ڪنوار ته اڳي ئي آهين." "پر راڄ ته شادي ڪرڻ نٿو ڏي نه!" "راڄ هتي شادي ڪرڻ نه ڏيندو ته پاڻ ٻئي هند هليا ڪنداسون." "پر بابا جن لڏين به نٿا نه!" پڻهين جن نٿا لڏين ته پاڻ ژال مڙس لڏي هلنداسين." ملوڪان شرمائجي ويئي. گهڙيءَ کن رکي چيائين: "سو به ژال مڙس ٿيون نه!" "ژال مڙس ٿيڻ کي پيا سگ ٿيندا آهن ڇا؟ مائٽ راضي آهن. پاڻ راضي آهيون. باقي رهيو ملون. سو به شريعت موجب ڪپي ته ڪونه، پر اهو به هٿ ڪري وجهنداسون." ملوڪان هن دليل بازيءَ جو جواب ڏيئي ڪانه سگهي. آخر جواب ڳولي ڪيائين. "پر باباجن ته ائين ڪونه ڇڏيندا نه." ملوڪان بيوسيءَ سان چيو. "ته پوءِ پاڻ باباجن کي ڇڏينداسين،" هن پيار سان جواب ڏنو. ملوڪان کي ڄڻ ڪنهن نانگ ڏنگ هڻي ڪييو. "نه!" هن ڊپ وچان رڙ ڪري چيو. "ته پوءِ تون ڀلي پڻهين وٽ رهه، اسان جي موڪلاڻي آهي." سندس لهجو ملوڪان کي بلڪل ظالم ۽ بي رحم لڳو. ڪيس هڪڙي لحظي لاءِ ڪانئس ڊپ ٿيڻ لڳو. هڪڙيءَ گهڙيءَ ۾ هو

چڻ ڏاريو، پرائو ٻنجي پيو. ملوڪان کي متس خار اچي وياھ پوھ ھن کيس ڪٽي. پاڪر ۾ ورتو ۽ کيس سمجھائيندو رھيو. مگر کيس ڪجھ بہ ڳالھ سمجھ ۾ نہ ويئي. اوچتو اسر تي ويو. ھوءَ وجھڻ لڳي. ”جواب ڏي، منھنجي ٿيندينءَ يا نہ؟“ ”آءٌ ڀڄنديس ڪانہ!“ ”ڀڄڻ ھن ۾ ڪھڙو آھي؟ راڄ پڙھين کي روڪي ٿو. پاڻ سندس جوابداري لاھي پنھنجي سر تي ڪندا سين، بس؟“ ملوڪان کي اھا ڳالھ ڪجھ برابر لڳي، پر خاطري نہ ٿيس. ٻنھي پاڪر وجھي موڪلايو. ”آءٌ پندرھين ڏينھن وري ايندس.“

ائين ملاقاتون ٿينديون رھيون. ھر دفعي ملوڪان جي سيني تان خوفن ۽ انديشن جي ڪا نہ ڪا چپ لھي ٿي ويئي، سندس دل روز وڌيڪ ھلڪي، آزاد ۽ ڀروسو ڪندڙ ٿيندي ويئي. کيس اھو معلوم ڪري ڏاڍي خوشي ٿي ھئي تہ يارو ماستر ٿي ويو ھو.

شام جا پاڇا لڙي چڪا ھئا. ٻيلي جي گھاٽن ٻيرن جي وڻن تي آکيرن ڏانھن واپس موٽندڙ پکين جي چرچر تيز ٿيندي ويئي. ڏکڻ طرف درياھ ۾ مھاڻن جون ٻيڙيون واپس پئي موٽيون. ھڪڙو تنبي وارو درياھ جو ڪپ ڏيو اچا بہ اولھارو پئي ويو. ھنجن جي ھڪڙي قطار اچي ڪپ تي لٿي. جيستائين نظر ويئي ٿي تيستائين رڳو درياھ ھو.

يارو اچا پر واري شھر مان ڪونہ موٽيو ھو. ملوڪان جي دل تي گھري اداسي ڇانئجي ويئي. درياھ جي ھن پار ٻيلي ۾ آئي کين ٻہ مھينا ٿي ويا ھئا. ياروءَ جي جنھن دوست کين پناھ ڏني ھئي سو مٿانئن صدقي پيو ٿيندو ھو. ھوءَ ۽ يارو ڏينھن جا ڏينھن ۽ راتين جون راتيون ھڪٻئي جي جسمن ۽ خيالن جي ڪاڪ محل جو سير ڪندا رھندا ھئا. جڏھن ھو ڪنھن ڏينھن شھر ويندو ھو ۽ ھوءَ اڪيلي ٿيندي ھئي تڏھن سندس روح اداس ٿي ويندو ھو.

Gul Hayat Institute

- هوءَ ٿي مهينا اڳ گهران نڪتي هئي. رات جو گهران سڌو اسٽيشن تي چڙهي حيدرآباد آيا هئا. اتي نڪاح وجهايو هئائون. ملوڪان کي سوچي پاڻ تي فخر ٿيو ته هڪدم نڪاح سندس ڏي زور پرڻ تي پيو هو، نه ته يارو ايترو جلد حيدرآباد جهڙي شهر ۾ ظاهر ٿيڻ جو خطرو کڻڻ لاءِ تيار نه هو. ملوڪان کي خبر نه هئي ته نڪاح ڪيڏو ضروري هو. ياروءَ جو پيءُ کين في‌الحال پاڻ وٽ رهائڻ لاءِ تيار نه هو. ”راڄن جي ڳالهه آهي.“ هن چيو هو. ملوڪان کيس گهڻو ئي سمجهايو ته ’بابا ياروءَ کي پاڻ پنهنجو پٽ ڪيو آهي ۽ ڪيئن هو سڄي راڄ کي سامهون ٿي بيٺو هوا‘ پر پوڙهي دل پٽي هنئي. تنهنڪري لاچار کين هتي اچي رهڻو پيو هو.

هڪڙو ننڍڙو چنڪمرو ٽتر پڙڪو ڏيئي اچي پريان ٻوڙي ۾ ويٺو. ملوڪان سندس سهڻا رنگبرنگي پڪ غور سان ڏسڻ لڳي. ايتري ۾ ڪنهن پٺيان اچي پاڪر وڌس. سندس منهن خوشيءَ وچان ٻهڪي اٿيو ۽ ورائي کيس ڪڍي ڳراٽڙي وڌائين، ڪيسي ۾ هٿوراڙيون ڏيئي، پان ڪڍي کاڌائين. پوءِ ٻيئي ڇلندا درياهه جي ڪپ تي اَن وڻ وٽ آيا جتي هميشه اچي شام جو ويهندا هئا. ملوڪان پنهنجا پير ڪڍي پاڻيءَ ۾ وڌا. پاڻي ٿڌو ۽ فرحت بخش هو. سٿڻ کڻي گوڏن تائين ڪيائين. ياروءَ به ائين ڪيو. پوءِ هن ساڳيو سوال پڇيو: ”پاڻ بابا جن ڏانهن ڪڏهن هلنداسون؟“ ”اڃا ٿي ڏينهن دير آهي.“ ياروءَ بي‌يقيني طرح چيو. ”اڃان ته تو واري راڄ جا ماڻهو گوڙ بند نٿا ڪن. روز سيد پير وٽيو بابا جي در تي بيٺا آهن.“ پوءِ ٿوري دير رکجي چيائين: ”پٺاڻن ۽ پاٺهن به ميڙ سان گڏ هئا.“ ملوڪان واٽڙي تي ويئي. ”بابا جن انهن مروانن سان ڇا جي ڪري آيا؟“ پوءِ چيائين، ”بابا کي زور ڪري وٺي آيا هوندا فڪائيءَ کي پرچائڻ لاءِ. باقي بابا تو ساڻ اچي!“ ”ائين ئي هوندو.“ ياروءَ بي‌ويساهيءَ سان چيو. ملوڪان کي وري پور آيو. ”ڪڏهن هل ته رات جو لڪي هلي بابا جن وٽان ٿي اچون.

الا، ويچارا ڏاڍا خوش ٿيندا!“ ”ڏندا ڪٽي اچي، پاڻ ڪي وٺن ته!“ ياروءَ مرڪي چيو. ”ها، ڏندا ٽا ڪٽن! بابا ته پاڻ پنهي تي ساهه ٿو ڇڏي. سڳ به پاڻ ڏٺيون. دشمنن شادي ڪرڻ ڪانه ڏني، سو پاڻ اچي هتي ڪٽي، تنهن ۾ بابا جو ڪهڙو ڏوهه!“ هوءَ يڪساهي ۾ چئي ويئي. ”سو ته آهي، پر متان چئي ته بنان موڪل چو ويا.“ ملوڪان اهو سوال پاڻ کان ڪيترا دفعا پڇي چڪي هئي. جواب وٽس تيار هو. ”بابا هٿ سان موڪل ڏي ته سچو راج ويچاري تي چڙهي نه وڃي؟ بابا کي پڏائي اچون ها ته به ڪانٽس ويسادم ڪونه وٺن ها؟“ هن پنهنجي عقلمنديءَ تي پاڻ خوش ٿيندي چيو. ”ڏسون ته لڙ پاڻي ڪٽي ٿو بيهي. اچا ته بابا تو واري راڄ کي پيو آسرن تي هلائي. ويچاري سڳ ۾ پرتي به ڏيٺي ڪٽي آهي. هو ڪيس جا دڙڪا پيا ڏين. ڏسجي ته چا ٿا ڪن.“ ملوڪان تپيءَ ۾ پئجي ويئي. ”چا پيئي سوچين؟“ ياروءَ ڪاڏي مٿي ڪري پڇيس. ”پوءِ جي پڻهن چوئي ته موٽائي ڏي ته، پوءِ مون کي موٽائي ڏيندين؟“ هن ڊڄندي ڊڄندي لڄي ٿي پڇيو، ڇو ڪيس اهو سوال ته پڇڻ کپي. واقعي يارو باهه ٿي ويو. ”تو مون کي بيغيرت سمجهيو آهي چا؟“ ملوڪان يڪدم پيار ڀان گراٽڙي پائي چيس: ”هاڻ ڪاوڙ پري ڪر، مون چرچو ٿي ڪيو.“

الائي ڪيترا ڏينهن گذري ويا.

هو قلعي کان هيٺ هڪڙي پوساتيل گهٽيءَ ۾ رهندا هئا. گهر تمام سوڙهو ۽ اونداهو ٿي لڳو. هوءَ زبان سان ڪانه ڪڇي پر دل ۾ چيائين، ’جيل تڏهن ههڙو هوندو!‘ ٻاهر گهٽيءَ ۾ ٻارن، ٽانگن، ماڻهن، گاڏين جو هل ۽ شور پڌي پڌي سندس مغز چڙ ڦاٽڻ لڳو. پر ٻئي ڏينهن جڏهن ياروءَ کيس هڪڙو ڪارو برقعو، سئنڊل، هڪڙو ليڊي هٿملتن جو جوڙو، پائوڊر ڪريم ۽ هڪڙو نقلي ايرنگن جو جوڙو وٺي ڏنو، تڏهن هوءَ خوشيءَ ۾ نٿي ماپي. جڏهن برقعو پائي ڪيل ڏنائين، تڏهن ته ننيڙي ٻار وانگر ٽپا ڏيڻ

Gul Hayat Institute

لڳي. هڪدم اعلان ڪيائين: ”بابا جن کي به ڪڏهن وٺي اچي ڪيل ڏيکاريندا سين نه؟“ ياروءَ هائو ڪئي. شهر ۾ ايترا ماڻهو، ايتريون شيون، ايتريون روشنيون ڏسي، هوءَ حيران ٿي ويئي. يارو کيس قسمين قسمين شيون ۽ ميوا وٺي ڏيندو هو.

پر هو گهڻو وقت شهر ۾ رهي نه سگهيا. غيرحاضريءَ سبب ماستريءَ مان جواب ملڻ بعد يارو حيدرآباد ۾ خانگي نوڪريءَ لاءِ ڏاڍي ڊوڙ ڌڪ ڪئي پر ڪامياب نه ٿيو. ازانسواءِ شهر ۾ هو ڪلهه ڪلا هلڻ کان به ڊنو ٿي. پٽس جو فصل به هيل ڪونه ٿيو هو، سو دل ۾ لاچار هو. آخر هو ٽنڊي محمد خان پاسي هڪڙي ڳوٺ ۾ وڃي رهيا جتي کيس هڪڙي ننڍي زميندار وٽ سٺ رپين جي منشيگيري ملي ويئي.

جهرڪيءَ جي چرچر تي هوءَ جاڳي پيئي. ڪنڌ هيٺان ياروءَ جي ٻانهن ڪڍي، سندس مٿين ٻانهن لاهي، پاسو بدلائي، ننگون آجيون ڪري، پٺ ڀر ٿي ته کيس ننگن تي تڏ محسوس ٿيڻ لڳي. هن ننگ ڊگهيري، پير جي آڱوٺي ۽ وچينءَ آڱر سان هڪڙو ڪپڙو چڪي هٿ ۾ ڪيو. پوءِ پاڇن جي زنانن ٻخين کي هٿ لائي، پڪ ڪري، پاڻ لڳي.

”يارو! يارو!“ هن کيس ڏونڌاڙيندي چيو. يارو کيس آهستي ڏڪ هڻي، ”چڏ ته سهي“ چئي، پاسو ورائي، وري سمهي رهيو. ”مون کي چاهي، پلي ٻنپهرن تائين اهڙو ستو پيو هج. پلي ماڻهو اچي ڏسنئي!“ ملوڪان ناز سان چيو. ’بيافعالو!‘ هن دل ۾ پيار سان چيو. تڏهن کيس ياد آيو ته ڪلهه هو پيئي وڙهيا هئا، تمام گهڻو. هونئن ته هو هاڻ اڪثر تکو ٿيندو هو. پر ڪلهه ائين ٿي لڳو ڄڻ هي اهو يارو ئي ڪونه هو. ڳالهه به ڪجهه ڪانه هئي. پاڙي واريءَ مائيءَ جو پٽ بيمار هو تنهن کي ياروءَ کان پڇڻ کان سواءِ پنجاهه رپيا اڌارا ڏنا هئائين. مائيءَ خدا جا واسطا پئي وڌا ۽ اچي سينڌ ڏنائين ته صبح جو ڪڪڙ وڪڻي پئسا موٽائي ڏيندي‌س. پر مائيءَ پئسا موٽايا ڪونه. هوءَ مائيءَ سان وڙهي پيهي

Gul Hayat Institute

رهي هئي، پر مائي قسم کڻي لڳي ته ککڙ جا پئسا اڄا مليا ئي
ڪونهن. پارو بازار تي ويو. وڻس پئسو ڪونه هو. ملوڪان کان
گهريائين ته هن سچي ڳالهه ڪري ٻڌايس. هو باهه تي ويو.
”اسين پيڙيءَ جي ٽوٽي لاءِ پيا سٺون ڏيون ۽ هيءَ ڪنوار
سخاوتون ڪندي وتي!“ ملوڪان کي پنهنجي غلطيءَ جو احساس
اچي ئي هو پر پاروءَ جو اهڙو ڪڙو ڳالهائڻ کيس ڏکيو لڳو.
”ڪي لک ڪونه لٽجي ويا اٿي، ٻي وٽ! وڃي وٺي پنهنجا
رپيا لاهه.“ پاروءَ کي ايڏو ڪاوڙيل ڏسي، هن ٻانهن مان چانديءَ
جا چوڙا لاهي کيس اڇلائي ڏيندي چيو. پاروءَ کي ويتر خار
لڳي ويا. ”هن جو دماغ ته ڏس ڪٿي آهي؟ پيٽيان اسين تو لاءِ
ڪري پنهنجو اڳرتگر ناس ڪري، روزگار وڃائي، گهرگهاٽ،
مٽ مائٽ ڇڏي، شڪارين وانگر لڏا ڪندڻ ۾ وڃهي، رلي مٺا
آهيون. تو اسان کي ڪٿي پولڙو ڪري نچايو آهي. ٿوري ڳالهه
تي چڙهجيئي ته منهن ۾ اپرڪيو اچين! ڪميني ڪنهن جاءِ
جي!“ ملوڪان جو منهن ڦري ويو. واڪو ڪري چيائين، ”تون
رلي مٺو آهين، باقي آءٌ بشت ۾ ڪِر پيٺي آهيان! اهڙو جي
گهرگهاٽ وارو هئين ته توکي ڪنهن لاچار ته ڪونه وڌو هو.
آءٌ توجي پويان ته ڪانه پيٺي هيس.“ ”هاڻ وات بند ڪر نه ته
هڻيون ٿو پادر پوٽ وارو!“ ”پوٽ وارو پادر وڃي ما....“ هن
جي وات مان نڪري ويو ۽ پاڻ کي روڪي ئي روڪي
تنهن کان اڳ ٺڦڙ ٺڪاءُ تي ويو. پوءِ پيو، ٿيو، چوٿون. هوءَ
رني ڪانه، البت ڳوڙها روڪي ڪانه سگهي. سڄو ڏينهن هڪٻئي
سان ڪونه ڳالهايائون. رات جو ستا ته هوءَ پاسو ورائي سمهي
پيئي. پاروءَ مٿس ٻانهن رکڻ جي ڪوشش ڪئي ته اها ڌڪي
ڇڏيائين. پوءِ چڙ پنهنجي منهن چيائين: ”مون کي باباجن وٽ
ڇڏي اچ، نه ته آءٌ منهن مٿو ڪٽي ويندس هلي.“ ”ڙ ڏيڻ منهنجي
سر تان! صبح جو چوٽيءَ ۾ جهلي، هلي ٿو پڙهين کي ڏيو اچين!“
”هلي ڏي! پوءِ ڪٿي منهنجي قسمت. تون به وڃي مائٽن ۾ سکي

Gul Hayat Institute

ٿيءُ.“ ”آءٌ ٿيان نه ٿيان، تون ته وڃي پڻهين جن جي هندوري
۾ لڏ! تون خوش ته آءٌ خوش!“ ”ها، مون لاءِ مريو ٿو وڃين!
توکي هٿي به ڏينهن پنهنجي دل خوش ڪرڻي، سا ڪيئي،
”هاٺي....“ ڪانئس جملو پورو نه ٿي سگهيو. يارو پاسو ورائي سمهي
رهيو. ڪلاڪ گذري ويو. پوءِ ياروءَ ڪيس اٿلائي، سندس منهن
پاڻ ڏانهن ڪيو. هوءَ پاڻ کي ڇڏائڻ لاءِ ڦٿڪڻ لڳي. پر سندس
زور نه هليو. ”مروان مون کي ڇڏ! دشمن! توجو مون ۾ وڃي
ڇا؟“ هن ياروءَ کي خار مان رانبوٽا ۽ چڪ وجهندي ۽ ڌڪ
هڻندي چيو. پر ياروءَ جي ٻانهن ۾ ٽنگن ڪيس سوگهو ڪري
ڇڏيو. هوءَ هٽي هٽي نستي ٿي پيئي. ڳوڙهن جي نئن اٿلي پيئي.
”سڄي دنيا دشمن ٿي پيئي آهي، ان جا خار تو مان نه ڪيان
ته ٻئي ڪنهن مان ڪيان.“ ياروءَ سندس ڪن ۾ اٿاهه پيار سان
پڻ پڻ ڪندي چيو. ”وڙهيو پنهنجن سان آهي يا پراون سان؟“
هن شڪايت جي نموني گهٽيل گلي سان چيو. ”توکان سواءِ
ٻيو منهنجو دنيا ۾ ڪير آهي؟ تون به ٿي مون کي ستائين!“
ملوڪان جي دل تان هڪ ڳري ڇپ لهي ويئي. سڏڪا جاري
رهيا پر هاڻ اهي خوشيءَ جا هئا. پرسان ستل مرد لاءِ سندس دل
۾ پيار ۽ همدرديءَ جي اٿل اچي ويئي. ”مون کي پنهنجي باباجن
وٽ ڇڏي اچ!“ هن ڳوڙها اگهندي چيو. ”ڇو آءٌ؟“ ياروءَ پڇيو.
”تون به وڃي پنهنجي ماٽن عزيزن، ڪڙم قبيلي ۽ راڄ ڳوٺ پيڙو ٿي!“
”منهنجو ماٽ عزيز، منهنجو ڪڙم قبيلو، منهنجو راڄ ڳوٺ سڀ
تون آهين!“ ياروءَ آهستي آهستي هڪڙو هڪڙو اکر ڇڻو ڪري چيو.
ملوڪان جواب ڏيڻ بدران ڪٽي ڀاڪر پاتس. انهن لفظن کان پوءِ
هوءَ هزارين مارون پيون به کائڻ لاءِ تيار ٿي وڃي ها. راتوکي
ڳالهه ياد ڪري، سندس منهن تي مرڪ تري آئي. ’ڀڄڙي رانجهن
سان کهڙا ليکا؟‘ هن دل ۾ چيو. يارو ستو رهيو. صبح جي
روشنيءَ جا ڪرڻا سندس منهن تي پئي پيا. ’الا ڪيڏو نه لهي
ويو آهي. ويچارو رلي رلي، ڀوڙي ڀوڙي، ڳٽين ۾ ڳري فنا ٿي

Gul Hayat Institute

ويو آهي. ڪپڙا ڦاٽي ويا آهنس. بوٽ جو ترو بہ گسي ويو آهيس. منهن ۾ اڳوڻي مٺيائي ڪانهيس. اکيون ٿي ڏرا ڏيئي ويون آهنس. متان وري ڪيس آءٌ تنگ ڪريان!' هن سوچيو. 'هاڻي ڀلي ڇا بہ چئي، آءٌ جواب ڪانہ ڏيندي سانس،' هن دل ۾ انجام ڪيو.

هو پڪڙجڻ جي ڊپ کان هڪ هنڌ ٽڪاءُ ڪري نہ سگهيا. ڪيترا ئي ڳوٺ بدلايائون. هرهنڌ ماڻهن جون اکيون سوال پڇنديون هيون. سندن نرڙ تي ناراضگيءَ جا گهنج ۽ ڪڏهن ڪڏهن ڪنهن نامعلوم دڙڪي جا آثار هوندا هئا. ۽ پوءِ نيٺ جيڪي ٿيڻو هو سو ٿيو. رات پئجي ويئي. پارو گهر ڪونہ موٽيو. هو پاسي واري شهر ۾ ڪم سان ويو هو. هوءَ در وٽ ويهي ويهي، وري اندر آئي. پٽ کي ڏوئي ڏيئي وري ٻاهر اچي ويٺي ۽ اتي ويٺي رهي. ڳوٺ جون روشنايون وسامي ويون، ڪتا ڀي ڀڪي ٿڪي پيا، ڇوڪرن جي راند جو هل بہ ڪڏهوڪو بند ٿي ويو. فقط تارن ڀري رات هئي ۽ پاڻ هئي. 'ڪنهن دوست سان رهاڻ ۾ لڳي ويو هوندو. ڳالهين جو شونقين تہ اڳيئي آهي. سج لهي ويو هوندس. هاڻ گس ۾ هوندو. هيتر ڏوري مٿي آيو هوندو. ايندي شرط چوندو، "پيٽيان اڄ دير ٿي ويئي. ڳالهين ۾ لڳي وياسين. چڱو ڀلا پت ڏي، جلدي ڪر، بک مان ساهہ ٿو نڪريم." يا جنهن ڪم سان ويو آهي تنهن ۾ دير ٿي ويئي آهيس. مردن جا ڪم آهن. زال تہ ڪانهي جيڪا گهر ۾ واندي ويٺي هوندي.... پر ايڏي دير ڪرڻ نہ کپيس، اڄ اچي تہ ساڻس فيصلو آهي. چوانس تہ "آءٌ اڪيلي زال ماڻهو، ڪمزور دل، نهاريو نهاريو لاچار ٿيو پوان ۽ تون ايڏنهين سنگت سان رهاڻيون ڪندو وتين" هن دل ۾ چيو.

پر جڏهن اڌ ٿي ويئي، تڏهن سوچيائين، 'خدا ڪري رڳو اچي ڪري، دير جو فڪر ڪونهي. اکر بہ ڪونہ چوندي سانس. رڳو الله ڪري ڪٿي ٽڪي نہ پيو هجي! رب منهنجا، رڳو ڪٿي رات نہ رهي پوي باقي دير سان ڀلي اچي. آءٌ ڪچنديس

Gul Hayat Institute

۾ ڪانءِ.“ هوءَ اچي بستري تي ويٺي. ويهندي ويهندي اچو ڏينهن تي ويس. سندس اکيون سڄي پهون هيون. سنڌ سنڌ ۾ سور هئس. ڳلن تي هٿ رکي ڏٺائين. مچ پئي ٻريا! سڄو ڏينهن لنگهي ويو. هاڻي هوءَ وڏيڪ وقت پاڙ ڪي دلاسا ڏيئي ڪانءِ سگهي، انديشن ۽ خوفن جا زهريلا نانگ هاڻي سندس، ڇاتيءَ تي ٻوڙون پائڻ لڳا. ’مون کي ڇڏي ويو؟ نه. مائٽن سان ملڻ ويو. نه. مون کي ضرور ٻڌائي وڃي ها. وات ۾ ڪنهن بگهڙ.... نه نه، متان ڪنهن موٽر يا ڪنهن لاريءَ هيٺان .... رب منهنجا، منهنجا مالڪ، خير سلامتيءَ سان آڻينس. آهه ڀچندي سانس ۾ ڪانءِ ته ڪٿي هئين؟ مون کي ماري ڇڏ پر ڪيس موٽائي آڻ، مون اڪيليءَ جي آڌار کي، منهنجي سر جي تاج کي موٽائي آڻ. مون کي ڏوهن جي سزا ڏي، بيمار ڪر، جڏو ڪر، انڌو ڪر، لولو ڪر، پر هن کي ورائي مون کي ڏي. مون بي واهه، کي پرديس ۾ ڇورو متان ڪرين منهنجا مولا....“ ڪيس روئندي، ٻاڪاريندي، ٻيو ڏينهن به لنگهي ويو. ٽئي ڏينهن به هوءَ اونڌو منهن ڪري لاش بڻي پيئي هئي. منجهس هاڻ روئڻ جي پهچ ئي ڪانه هئي.

وڇڻءَ مهل هو آيا. اڳ ۾ يارو هو. ياروءَ جو منهن ڇچريل ۽ سوڄل هو. سڄيءَ اک هيٺان وڏو ڪارو داغ هوس. مڇون پٽيل هيس. هلندي پئي ٿابڙيو. سندس اکيون هيٺ هيون، ڄڻ ته تارا ڪليءَ سان ڏوڪيل هئس. مٿي تي نٿي سگهيا. سندس منهن تي دهشت ۽ هراس ڇانيل هو. سندس پويان هڪڙو ٿلهو ڪارو ماڻهو پستول سان هو. ٻيو بندوق وارو هو. سڀني کان پويان وڏيرو جاڙو هو.

ملوڪان دانهن ڪري وڃي ياروءَ کي چهٽي. يارو ڄڻ ڪنهن مشين وانگر ٻوائتي آواز ۾ ڪنڌ هيٺ ڪري چيو، ”ٻه ڏينهن ٽنگيو پئي مارياءُون، سڄي ڪانءِ ڪيم. پوءِ امان کي اگهاڙو....“ ”اڙي بس ڪر اهي ڪهاڻيون. وٺ وڏيرا رن کي چوٽيءَ کان.

Gul Hayat Institute

هاڻي پناه ڏيڻ وارا رن پٽ هلي ڏيکار. سچي سچي ٻڌائج، نه ته وري ساڳيو حال ٿيندي!" ٿلهي ڪاري پستول واري صوبيدار، ياروءَ کي ڌڙڪڻي ڇيو. "رن، سڄڻ ۽ پونگڙا وجهونئي ها، پر دعا ڪر وڏيري جاڙي کي، جنهن جو لحاظ اٿئون. نه ته تون به ماءُ.... ياد ڪرين ها." هن ملوڪان کي ٺڏو هڻندي چيو.

گاڏي اسٽيشن جي ويجهو پوندي وئي. 'الائي هن ٽيشن تي لاهيندا يا نه؟ ڪهڙي خبر ٻاهران ئي ٻاهر ڪنهن جي حوالي ڪري ڇڏين. باباجن کي خبر ئي ڪانه پوندي. رڳو شل باباجن مان ڪو ماڻهو مون کي ڏسي وٺي!' جيڪي ٿيو هو، تنهن تي هن سوچڻ نٿي چاهيو. هن ڪجهه ڪرڻ چاهيو ٿي. هاڻ سندس وارو هو. هوءَ ياروءَ کي ضرور حاصل ڪندي. هن سڄي ڳالهه وات ۾ ئي سوچي ڇڏي هئي. 'بابا کي چونديس، ڪيئن به ڪري هن ڳوٺ مان هلي اتر ۾ رهون. اتي ٻئيون گهٽيون. بابا نه مڃيو ته ڪيئن به ڪري کيس مڃائينديس. پيو بابا کي چونديس ته ڪٿان به آڏارا سڏارا وٺي صوبيدار کي ڏيئي، ياروءَ کي ڇڏائي اچي. ياروءَ لاءِ بابا سر جي سٽ ڏيندو. پوءِ سڀ گڏجي هلي هيڪاندا رهندا سين.' هن سوچيو. 'بابا کي سربستي ڳالهه ڪري ٻڌائينديس ته ياروءَ سان ڪهڙا حال ٿيا آهن. مون سان ڪهڙيون جٽيون ٿيون آهن. پوءِ بابا ضرور مڃيندو. بابا منهنجي ڳالهه ڪڏهن به ڪونه موٽائيندو. رڳو خدا ڪري بابا سان گڏجڻ ڏينم.' آنهيءَ فيصلي تي پهچڻ بعد هن جي بدن ۾ ڄڻ ساهه پيو هو. 'ياروءَ جي ڳالهه ٻڌي، بابا، امان، جمعو سڀئي باهه تي ويندا. آهه جڏهن لڏڻ جو چونديس تڏهن بابا ٻهريائين دل هڻندو، ڳٽيون ڀڃائيندو، امان ۽ جمعو به ٻڌ-تر ڪندا، پوءِ آخر امان منهنجو پاسو وٺندي ۽ جمعو به. پوءِ بابا به مڃيندو، ضرور مڃيندو.' کيس خبر هئي، سڀ خبر هئي. 'پر بابا چوندو، تون ٻنان موڪلائي ڇو وڃينءَ؟' اوچتو ذهن جي ڪنڊ مان هزار دفعا اڳ پيدا ٿيل سوال وري پيدا ٿيو ۽ آن جو اڳي ئي هزار دفعا سوچيل سمجهيل جواب

Gul Hayat Institute

وري اچي حاضر ٿيو. ’بابا، تون پاڻ بي وس هئين. چئوسين ته ته هونئن توتي مٿان راڄ ناراض ٿئي، تنهنڪري پنهنجي منهن وچي جهڪي توکي ڪرڻ نٿي ڏنائون سو ڪيوسين. پر جي ڪٿي ناراض به ٿيو ته به بابا جي ڪاوڙ لاهڻي آسان. ڪيس جڏهن اسان جي حالت جي خبر پوندي، تڏهن ازخود قياس اچي ويندس. مائٽ رحم جو گهڙو آهي. ائين جمعي ڪيترا ڀڙا ڪم ڪيا آهن، پر ٻئي ڏينهن ڪاوڙيو وريو ٺريو وڃي. مون تي ته جمعي ڪان گهڻو آر آهيس. بابا مونجو ڊول آهي.‘ هن فخر مان سوچيو. ’رڳو بابا تائين پهچان سهي، پوءِ خير....‘ جيئن جيئن انهيءَ ڳالهه تي گهڻو سوچيندي رهي، تيئن تيئن سندس امېدون وڌيڪ مضبوط ٿينديون ويون. ’رڳو خدا ڪري بابا سان هڪ ڀيرو ملي سگهان.‘ هن دل ۾ چيو.

ڪيس اسٽيشن تان لاهي ڳوٺ ڏانهن وٺي هليا. ’هي ڳس ته سڌو اسان جي گهر وارو ورتو اٿن،‘ هن سرهائيءَ سان سوچيو. پوءِ جڏهن سامهون ڳوٺ جي زالن مڙدن جو ميڙ پنهنجي گهر جي اڳيان ڏٺائين ته ڪيس خاطري ٿي وئي. ’گهر!‘ هن سيني ماٺهن وچان پٽس کي سڃاڻي ورتو. پرسان ماڻس بيٺي هئي. مردن ۾ جمعو به هو. هوءَ ”بابا“ چئي، پٽس ڏانهن وڌي.... ۽ پوءِ جمعي ڪيس لت هڻي. ٻانهن ٽڪر تي ويئي. هوءَ ٻاڪار ڪري پٽس کي چنبڙي پئي. ”ابا!“ هميشه وانگر، عادت موجب، جيئن اڳي هريل هئي. نمڙي هوندي وانگر جڏهن جمعو ڪيس ماريندو هو ۽ پاڻ روئي چوندي هئي. ”بابا، بابا، مون کي جمعي مڪون هنيون آهن.“ ۽ پٽس ڪيس مٿي تان هٿ ڦيرائي، ٻاڪر پائي، جمعي کي ڪن مان جهلي چوندو هو ”چوڙي حرامي! ڀيڻ کي ڪو ٿو مارين؟. دلا، توجو مغز ڦريو آ، ڇا؟“ پر ڪلهه پٽس ڪيس مٿي تان هٿ ڦيرائي، ٻاڪر پائي، جمعي کي ڪن مان ڪونه جهليو. سندس اکين ۾ ڏڪار ۽ ڪاوڙ جا مڇ هئا، جنهن کي ڏسي هوءَ ڊهلجي ويئي هئي. هن نفرت مان ڪيس ڏڪو ڏيئي،

Gul Hayat Institute

مٿان ٽٽڙ وهائي ڪيئي هئي. ڀڳل ٻانهن هوندي به ڪيس محسوس ٿيو ته ان ٽٽڙ کيس لت کان وڌيڪ ايذاءُ ڏنو. ۽ پوءِ جمعي کيس ڪهاڙيءَ جو منڊ مٿي تي هنيو هو. هوءَ پٽ تي رت جي تلاءَ ۾ بل ڏيئي لڳي هئي. پوءِ چاچهنس وروءَ مٿان لت هنئي هيس، پوءِ؟... ۽ پوءِ هوءَ هئي، هيڙيءَ حالت ۾ هئي.

’ان مهل به ڪنهن ڪونه ڇڏايو. هينئر به ڪو ڪونه ڇڏائيندو،‘ هن سوچيو.

اوچتو هڪ عجيب خيال آيس. ’ادا جمعي کي منٿون ڪريان،‘ هن سوچيو. ڳچيءَ ۾ پلاند وجهي، پيرن تي سسي رکي، روئي، ليلڙائيون ڪري چوانس: ”ادا تون منهنجو امان جو پٽ ڪونه آهين! سڳو ادا ڪونه آهين! آءٌ تنهنجي ننڍڙي ڀيڻ ڪانه آهيان، جنهن کي تون سدائين ڪلهي تي کڻي گهمائيندو هئين، جيڪا تنهنجي آڱر جهلي، ڦڏڪ ڦڏڪ ڪري، تنهنجي پويان، ماسي حاجران جي گهران لسي وٺڻ هلندي هئي، جيڪا وڏي ٿي ته توکي پنهنجي خرچيءَ مان گڏ ڪيل پئسن مان ٻيٽ ۾ ٽنگ هڪري، چار چار آنا ٻيڙين لاءِ ڪيئي ڏيندي هئي، جيڪا امان مري وڃڻ کان پوءِ توکي ٽولر ڪيندي هئي، ڪپڙا ڌوئي ڏيندي هئي، جنهن کي تون وڏيري جاڙي جي ڏيءَ جنان ڏانهن نياپو پهچائڻ لاءِ موڪليندو هئين، جيڪا توتان راڳ ڪڇندي هئي — ”ادل منهنجو چوڏهين جو چنڊ. پيئر پلي پلي ٿو اچي.“ جيڪا جڏهن پوليس توکي وڏيري جاڙي جي ڍڳي جي چوريءَ ۾ جهلي ويئي هئي، تڏهن ٿي ڏينهن تي راتيون ٻاڪاريندي رهي هئي. توکي مڃون پئي، منهن سجائي، مار ڏيئي، مرٽينگ ڪري، گهر موڪليو هئائون، تڏهن جنهن توکي ٻاڙي جا پورهيا ڪري ڳيهه جا ڍڪ پرايا هئا ۽ راتين جون راتيون تنهنجي ڪٽ جي پيرسان ويهي وهائي ڇڏيون هيون. ادا، جمعا، منهنجا پياءُ مون کي جيئدان ڏي، پوءِ آءٌ توکي ڪلهوڪا ڪهاڙين جا ڌڪ، رتن جا وهيل ڪٽورا ۽ هيءَ حالت به دل جان سان معاف ڪري ڇڏينديس ۽ جيئن چوندين تيئن ڪنديس.“

لڙڪڻ جون سريون پاڻمرادو وهي اٿي هليون. سندس چپ ٿڙڪڻ جي ڪرڻ لڳا. وات ٿورو پٽيو. چپ تارونءَ طرف اپري پر سور وچان ڪائنس سڏڪو نڪري نہ سگهيو. نہ، هن سوچيو. سندس اکين اڳيان ڪلهوڪو جمعو ڦري آيو. هن سوچيو تہ اهڙي شيءِ اڳ بہ ڪٿي ڏٺي هيم. هوءَ ياد ڪرڻ لڳي ۽ ياد اچي ويس. سندس ٻلي ڏاڍي شرير هوندي هئي. روز الائي ڪٿان ڪوئا جهلي ايندي هئي. سڄو ڏينهن پيئي رانديون ڪندي هئي، جاري تان ڦيهيءَ تي، ڦيهيءَ تان سندس ڪلهي تي، اتان وري ڇت ڏانهن پيئي ٽپندي هئي. هڪڙي ڏينهن هن ٻليءَ جون دانهون ٻڌيون. ڊوڙي وڃي ڏٺائين تہ هڪڙو وڏو رڇ جهڙو ٻجر ڪتو ٻليءَ کي دسي، رانبوٽن سان چيري رهيو هو. ڪتي جي منهن تي هڪ عجيب، بيچاريندڙ ڏڪار ۽ خونخوار وحشت هئي جيڪا جيڪا هن اڳي ڪنهن بہ شيءِ ۾ ڪانہ ڏٺي هئي. پوءِ ڪيترا دفعا خواب ۾ ان ٻجر ڪتي جي شڪل ڏسي ڊڄي اٿندي هئي. ڪلهہ جمعي جي شڪل ڪيس ڪيترا سال اڳ جي اها وساريل وحشي ۽ ڏڪار پريل شڪل ياد اچي ويئي. اهڙي خونخوار شيءِ اڳيان ليلائڻ! هن ٽڪ اٿڻ جي ڪوشش ڪئي پر ٽڪ سندس سڄيل ڇپڻ ڪان ٻاهر وڃي نہ سگهي.

ٻاهر ڪو ڪتو ڀونڪي اٿيو. ٻيو ڪتو ڀونڪيو، پوءِ ڪيترا ڪتا ڀونڪڻ لڳا. هن جو مٿو سور کان هاڻ بلڪل ڦاٽو ٿي. ڪيس ڇپن تي ۽ ڳلي ۾ خشڪي محسوس ٿيڻ لڳي، ”پاڻي!“ تصور ۾ آهو سوچي هوءَ ڏڪي ويئي تہ هاڻ پاڻي شايد سندس لاش کي پئي تي نصيب ٿئي، سندس دل زور زور سان ڌڪڻ لڳي. پر پوءِ ڪيس پنهنجو پاڻهين سڪون اچي ويو. هن جو دماغ وري سوچڻ لڳو. جيڪڏهن سوچڻ بند ٿي ڪيائين تہ بدن جي زخمن جو سور برداشت نٿي ٿي سگهيو. سوچڻ ڪري سندس ڌيان ان چرئي سور تان ڪجهہ هٽي ٿي ويو. هن خواه مخواه سوچيو تہ جيڪڏهن جيئري رهيس تہ پوءِ ڇا ٿيندو. هن تصور

۽ پاڻ کي پوڙهي عارب جنهن جي زال ١٣ سال اڳ مري ويئي هئي، تنهن سان نڪاح ۾ ڏنو. کيس ياد آيو ته جڏهن خميسي مُلين جي ڌيءُ ٻچان، موسيٰ ماستر سان ڀڄي ويئي هئي، تڏهن ان کي سيڪت ڏيڻ لاءِ کيس حاجي جمعي سان پرڻايو هئائون. ٻچان سڄي ڳوٺ جو نڪ هوندي هئي. اڇي اڇي جهُڙي پناٽي. ليمڪ پريل ڪاريون ڪنوريل اکيون، چيلهه تائين وار، ڪپڙي لٽي، ڏاهه ڏوهه جي شوقين. شاديءَ غمي تي ٻاهر منجهه نڪرندي هئي ته ماڻهن جا وات ڦاٽي ويندا هئا. حاجي جمعي سان پرڻجڻ کان پوءِ، ٻارهن مهنن ۾ ڇوڪر ته الائجي ڇا مان ڇا ٿي ويو. سڄي سڙي سڪي ڪاراتجي ويئي. مُنهن جا هڏ نڪري آيس، ڏيرن ماري ماري، منهن مٿا وچي پٽ ڪري ڇڏيس. اها ٻچان ڏسيو ماڻهن کان هاءِ نڪري ٿي ويئي. سيڪا چوندي هئي، ”بس اما قسمت!“ عارب سان گڏ سمهڻ جو تصور ايندي ئي سندس لڱ ڀڳو، ڪراهت ۽ نفرت وچان ڪاندارجي ويا. بار بار کيس هڪ ڀوائتي ڪتي جون خونخوار نظرون پاڻ کي ڏارينديون نظر آيون. هن هڪ هڏن جي پڃري کي گهڙا مٿي تي ڪٺي هلندو ڏٺو، جنهن جا ٻغل ڦاٽل هئا، پير هلندي هلندي ٿابڙيا پئي. زالن کيس ڏسي پاڻ ۾ سُس پُس ڪري پئي چيو، ”اما شل نه ڪنهن جو ڀاڳ ڦٽي!“ هن محسوس ڪيو ته اڄ کان پوءِ هوءَ ڪڏهن ڪنهن کي سچي دل سان ادا ۽ ابا سمجهي نه سگهندي. هوءَ ڪنهن مٿل جي ڀوت وانگر هيڏي هوڏي ڀٽڪندي رهندي. ۽ پوءِ جنهن تصوير کي هن در دروازا ڏيئي، ڪلفن ۾ بند ڪري ڇڏيو هو، سا اوچتو در دروازا ڀڃي، ڪلف ٽوڙي سندس سامهون اچي بيٺي. ڇڄريل ۽ سوڄل منهن. اک هيٺان وڏو وڏو ڪارو داغ. هيٺ ڪٽل اکيون ۽ اهو غيرانساني ڀوائتو آواز. ’ته ڏينهن تنگي پئي ماريائون سڄي ڪانه ڪيم. پوءِ اما کي اگهاڙو....‘ هوءَ وڌيڪ سوچي نه سگهي. هن وڌيڪ سوچڻ نٿي چاهيو ۽ سندس دل مان جيئڻ جو چاهه ۽ مرڻ جو ڊپ صفا ختم ٿي ويو. اوچتو در کلي پيو. سندس

Gul Hayat Institute

دل جي ڌڙڪ رڪجي ويئي“ هن پنهنجي بدن کي سيٽي، کهاڙيءَ جي ڌڪ لاءِ تيار ڪيو. هن پنهنجي بدن ۽ روح ۾ موت کي گهڙندي محسوس ڪيو. ڪو اندر گهڙي آيو.

”ڇوري ڪيئن آهين؟“ هن پٽس جو هٿ پنهنجي مٿي تي ڦرندو محسوس ڪيو. سندس روح مان گونگي ريهه نڪتي. ”بابا.“ هن سڏڪا ڀري چوڻ چاهيو. ”بابا! تو مون کي ڇو ماريو؟ بابا؟ بابا!“

”مائٽ کي لعنت آهي ابا!“ پٽس آهستي چيو. ”ننگ جهڙي ڳالهه آهي نه ته....“ سندس گلو ڀرجي آيو. پوءِ هو ڀڻ ڀڻ ڪندو ڪجهه چوندو رهيو. پر هن ڪجهه ڪونه ٻڌو. ’سڀ ڪوڙ‘ هن سوچيو. ’سڀ ڪوڙ! ڏکيءَ مهل زال ذات جو ڪهڙو ڀيءَ ڪهڙي ماءُ‘ کيس ائين لڳو ڄڻ هن جهان ۾ هوءَ اڪيلي آهي. چوطرف رات ئي رات آهي. الائي ڇو روح تي اُن خوفناڪ رات پنهنجي وجود کري هوءَ عجيب سڪون محسوس ڪرڻ لڳي. کيس ائين محسوس ٿيڻ لڳو ڄڻ پاڻ ڪا ٻي آهي ۽ هيءَ تڏي تي پيل، ڦٽيل ۽ سڄيل، بدن ڇچريل ۽ زخميل روح واري ڇوڪري ڪا ٻي آهي. کيس اُن ڇوڪريءَ تي ڏاڍو قياس اچڻ لڳو. ’ڏاڍي ٽڪي پئي هوندي ويچاري.‘ هن سوچيو، ’سڀهي رهه ملوڪان، ادي سڀهي پڙا‘ هن دل ئي دل ۾ همدرديءَ سان اُن ڇوڪري کي چيو ۽ ڇوڪريءَ جو بدن ڍلو ٿيڻ لڳو. کيس ننڊ اچڻ لڳي.

”پاڻ کي گهڻو جهليم گهڻو جهليم، پر مائٽ جي دل نه رهي. پاڻين ڪان لڪي آيو آهيان، مون کي معاف ڪر ڇوري! ابا! ملوڪان!“

سچ جو ڏينهن

دل، گردي ۽ ڦڦڙن بدلائڻ جي ڪامياب آپريشن ڪان پوءِ، دنيا جي چوٽيءَ جي سائنسدانن جي ذهنن ۾ هڪ اچا بہ انوکي ۽ انقلابي ايجاد ڪرڻ جو خيال پيدا ٿيو! ڇا ائين ممڪن نہ آهي تہ ڪا اهڙي دوا ايجاد ڪجي جنهن جي ڪارائڻ سان ماڻهن جو ذهن بدلجي وڃي؟

مثلاً ڪو ڪنجوس، آهي تہ ان دوا جي استعمال سان سخي ٿي پوي، ڪيدي بهادر ٿي پوي، شرابي پرهيزگار ٿي پوي وغيره؟ ڪن سائنسدانن جا خيال اچا بہ مٿي اڏامڻ لڳا. ڇو نہ سڄين قومن جون ذهنيتون هڪ ئي ڌڪ سان بدلائي ڇڏجن؟

درحقيقت ڪيترن سائنسدانن اهو ڪم لڪ ڇپ ۾ ٻي جنگ عظيم ڪان پوءِ ئي شروع ڪري ڇڏيو هو پر ڪاميابي هر ڀيري ڪانئن گسائي ٿي وئي. آخر ١٩٦٨ع جي زبردست ڪاميابين سندن راهہ مان آخري رڪاوٽون دور ڪري ڇڏيون.

— آمريڪا ۽ جرمنيءَ جي سائنسدانن اهڙا انجيڪشن تيار ڪري ورتا جن جي ڇهن مهينن جي ڪورس استعمال ڪرڻ ڪان پوءِ ماڻهن جي ذهنيتن ۾ زبردست ڦيرو اچي ويو پر انجيڪشنون مهانگيون ٿي پيون ۽ عرصو وڏيڪ درڪار هو، تنهنڪري سئٽزرليند جي مشهور نوبل پرائيز مليل سائنسدان ڊاڪٽر پال هارجورڊ جي اڳواڻيءَ هيٺ وڌيڪ تحقيقاتون ڪري نيٺ اهڙو پائوڊر تيار ڪيو ويو جو تمام سستو هو ۽ هڪدم فائدو ٿيو ٿي.

اوائلي تجربن لاءِ دنيا جي مختلف چونڊيل علائقن تي هيلي ڪاپٽرن ذريعي پائوڊر ڇٽڪارڻ جو پروگرام ٺاهيو ويو. اهي ٽڪرا

Gul Hayat Institute

کھڑا ھئا تنھن جي کنھن کي بہ خبر کانہ ھئي. مختلف علائقن تي مختلف ذھنيت پيدا ڪرڻ وارو پائوڊر چٽڪاريو ويو. مثلاً ڪٿي رحم ۽ قربانيءَ جو تہ ڪٿي حيا ۽ اخلاق جو تہ ڪٿي حب‌الوطني ۽ حق‌گوئيءَ جو وغيره.

اتفاق سان دنيا جي انھن ٽڪرن ۾ سنڌ کي بہ شامل ڪيو ويو ۽ مٿس رات جو سچائيءَ وارو پائوڊر چٽڪاريو ويو. ٻي ڏينھن فجر جو جيئن ئي ھاڪرن، اخبارون پھچايون، تيئن ئي پائوڊر جا اثر ظاھر ٿيڻ لڳا.

اخبارن جا ٻيا تہ سمورا صفحا پائوڊر چٽجڻ کان اڳ ۾ ڇپجي چڪا ھئا باقي ايڊيٽوريل صفحا رھجي ويا ھئا جي سڀ کان آخر ۾ ڇپيا ھئا. ھڪڙي اخبار جا سڄو وقت پنھنجي مالڪ جي حمد و ثنا ۾ مشغول ھجڻ ڪري بدنام ھئي، تنھن پنھنجي ايڊيٽوريل نوٽ ۾ لکيو ھو، ”ڪيڏي نہ شرم جي ڳالھہ آھي جو اسين چند چانديءَ جي سڪن جي عيوض پنھنجو ايمان وڪڻندا رھيا آھيون ۽ وطن جي غدارن ۽ قوم‌فروشن جي شان ۾ قصيده پڙھندا رھيا آھيون! جنھن پيپور کي ٻاھہ لڳل ھجي، ان ۾ ويھي پيٽ خاطر وطن کي وماري خودمطلب چمچن جي ساراھہ جا ڍڪ ڀرڻ ڪيڏي نہ بي‌حيائي آھي!....“

ٻي اخبار جنھن جو پيشو ئي وطن دوستن تي چغليون ھڻڻ، مٿن بھتان مڙھڻ، نوجوان نسل کي خوار خراب ڪرڻ ھو ۽ جنھن بابت سڀني کي خبر ھئي تہ اھا آمريڪا جي جاسوسي کاتي جي پاڪستاني ملازم جماعت جي اثر ھيٺ آھي، تنھن لکيو: ”ڪير ٿو چئي تہ اسين ٻين کان پوئتي آھيون؟ جيڪا قوم اسان جي اچوڪن عظيم شاعرن ۽ اديبن جھڙو لافاني ۽ بي‌مثال شعر ۽ ادب پيدا ڪري سگھي ٿي، جيڪا قوم اسان جي اچوڪي انقلابي نوجوان نسل جھڙو اعليٰ انساني فصل اپائي سگھي ٿي تنھن کي گھٽ ۽ پوئتي چوڻ وارا يا بيوقوف يا بي‌ايمان آھن.“

Gul Hayat Institute

اِها ڳالهه گهڻي خوشيءَ جي ڳالهه آهي جنهن آمريڪا جو جاسوسي ڪاتو هيڏي آسانيءَ سان ۽ هيڏي وڏي تعداد ۾ هر طبقي مان پنهنجا ايجنٽ ۽ چمچا تيار ڪري سگهيو آهي اتي اِهو بدنام ۽ رسوائي زمانه جاسوس ادارو اسان جي وطن ۾ بري طرح ناڪام ويو آهي ۽ جيڪي آڱرين تي ڳڻڻ جيترا ايجنٽ هٿ ڪري سگهيو آهي، سي به عوام ۾ خوار ۽ خراب ٿي چڪا آهن.

”.... بهرحال، اسين مطالبو ڪنداسين ته جيڪي اخبارون ۽ سياسي جماعتون آمريڪي جاسوسي ڪاتي جي اشاري تي نچي ۽ ٽپي رهيون آهن، انهن تي فورن بندش وڌي وڃي ۽ وڌيڪ بدنام فردن ۽ اخبارن کي فورن بند ڪيو وڃي.“

جيڪي هفتيوار اخبارون ان ڏينهن ڇپيون، تن ۾ به نئين دوا جو اثر ظاهر ٿيو. هڪڙي هفتيوار اخبار، جا سال ۾ ڪل ست پرچا ڪڍندي هئي ۽ ستن ئي ۾ هڪڙي ئي ڪاموري جي تعريف لکيل هوندي هئي. تنهن ان پرچي ۾ ان ڪاموري جو نالو وٺي لکيو، ”هڙا عوام آزاريندڙ ڪامورا فوراً ڊسمس ڪرڻ کپن ۽ مٿن جرگن ۾ مقدما هلائي کين نه رڳو جيل جون ڊگهيون سزائون ڏيڻ کپن پر کين شهر جي چونڪ ۾ ڇهبڪ هڻائي، ٻين لاءِ عبرت جو سامان پيدا ڪرڻ کپي.“!

مريدپور ٿاڻي جو صوبيدار، صبح جو نيرن ڪري، اڇا اجرا ڪپڙا پائي، اچي ٿاڻي ۾ ڪرسيءَ تي ويٺو. وڏي منشيءَ ڪاغذپٽ اڳيان آڻي رکيس. پريان جان محمد پوليس وارو، ڇهن ڇيلهه ۾ رسن ٻڌل ماڻهن کي وٺي اندر آيو ۽ سيلوٽ ڪري ڪڙونڙو ٿي بيهي رهيو. صوبيدار پڇيس، ”هي ڪير آهن؟“

جان محمد ادب سان چيو، ”سرڪار! رات ناڪي بندي ڪندي، موريءَ وٽان هنن کي شڪيءَ حالت ۾ گرفتار ڪيو اٿئون. هڪڙي وٽان بنان ليسن جي ريوالور....“ ائين چئي، هو بيهي رهيو. ”اڙي ڳالهه ڪر!“ صوبيدار ڪڙڪو ڪري چيو.

Gul Hayat Institute

”سائين عرض آهي! آءٌ هنن کي سندن گهرن مان وٺي آيو آهيان!“ جان محمد بلڪل بدليل آواز ۾ چيو.

صوبيدار رنج ڪري چيو، ”چا!... چو؟“

جان محمد واري واري سان هڪ هڪ تي هٿ رکندي چيو.

”هن لاهه وڏيري جاڙي خان چيو هو ته هن کي ١١٠ ۾ ٻڌجو. ان لاءِ مون کي ڏيون ڏينهن پنجاه رپيا ڏنا هئائين. هن جي زال ناهوڪوڙي آهي سو وڏيري جي مرضي آهي ته سال کن ڏريل هجي ته چڱو. هن رئيس يعقوب خان کي ووٽ ڪونه ڏنو هو ان لاءِ وڏيري جو بار پيل هو. هي پڙوو آهي ۽ جمعدار باگي خان جي سنگتياڻي ٻين کي ناهي ڏني اٿس. باقي هيءُ هوٽل ۾ نوڪر آهي. مون تي ڪي ٻه ٽي پئسا رهجي ويا هئس تنهن لاءِ مون کي روز تنگ ڪندو آهي. ڪالهه مون سان منهن ماري ڪري ٻمهي رهيو.“

ايتري ۾ هڪڙو ٻهراڙيءَ جو ماڻهو منهن ڍڪيو پڻيندو آيو.

”اڙي چاهي؟“ صوبيدار گارين جو هڪڙو دس ڏيئي چيو.

(چنڪاريل دوا ۾ فضيلت جو پاڊوبر پيل ڪونه هو.)

”سائين رات مون سان ظلم ٿي ويو آهي. يارو خاصخيلي ۽ سندس پنجٺي پٽ ڏاڙو هڻي منهن جي زال کڻي ويا آهن.“

ائين چئي سندس اکين ۾ عجيب چمڪ اچي ويئي. ”سائين مون ڏاڙيل چڱيءَ ريت سڃاتا ڪونه.“

”اڙي اکين جو ڇيئي ته مون سڃاتا...؟“

”سائين يارو منهنجي ياءُ کي ڏنل سنگ وهاريو ويٺو آهي. تنهن ڪري سندس ۽ سندس پٽن جا نالا لکرايم، سائين مهرباني ڪري سرزمين کي هلي تپاسيو نه ته پانهن صفا خون ٿي ويندي.“

صوبيدار گار ڏيئي چيس. ”اڙي، جانچ وري ڪهڙي ڪريان؟ مون ٿي ته چيو هو رئيس خير محمد خان کي ته بي ڏڙڪ رن ڪٺائي وٺ! آءٌ ويٺو آهيان!“ هي ابلق گهوڙو ڪلهه جو موڪليو اٿس سو تڏهن خدا ڪارڻ موڪليو هئائين؟ وڃي ڪا ٻي رن هٿ ڪر! اِها ڇٽي!“

Gul Hayat Institute

ڪورٽن ۾ ته قيامت ٿي وئي. شاهدن وڏا ڪلما پڙهي طوطن وانگر سيکاريل بيان ڏني اوچتو سچو پانڊو ڦاڙي وڌو. هڪڙي اندازي موجب ڏهه هزار ڪيس ان ڏينهن بيٺي بيٺي فيصل ٿي ويا. گهڻو ڪري فردياڻن تي ڏنڊ پيا ۽ پيا ستون ڪي ڪوڙي ڪيس ڪرڻ جي ڏوهه ۾ چالان ڪيو ويو. ڪيترن وڪيلن دليل بازي ڪندي، اوچتو وٺي چيو، ”حضور اهي رولنگون جي هيٺئر پيش ڪيم، سي بعد ۾ رد ٿيل آهن ۽ هن ڪيس سان ڪوبه تعلق ڪونه ٿيون رکن!“ ڪيترا جوابدار ڏوهن جا قبولدار ٿيا. خود پوليس پراسيڪيوٽر جيڪي گراموفون جي پڳل رڪارڊ وانگر هميشه هڪڙي ساڳي سيٽ ڇوندا آهن. ”سائين، سرڪار پنهنجو ڪيس پوري طرح ثابت ڪيو آهي. جوابدار رهزن ۽ عادتي ڏوهاري آهي!“ سي دليلن سان ثابت ڪرڻ لڳا: ”سرڪاري شاهدن جا بيان جڙتو، بناوتي ۽ اڻ وسهڻ جوڳا آهن. جوابدار تي ڏوهه ثابت ناهي!“ ڪيترن ججن پنهنجي بالادستن کي لکي موڪليو ته هي ڪيس اسان وٽان ٽرانسفر ڪيا وڃن. هڪڙي جج لکيو، ”هن ڪيس ۾ جوابدارن جو وڪيل ٻڪ ٻڪو ۽ ٽيڙي باز آهي. هميشه چٽ اصيلن کي مرعوب ڪرڻ خاطر يخي هٽي، مون کي مٿي ۾ سور وجهندو آهي. ان وڪيل جو اصيل منهنجي هٿان ڇٽي سو ناممڪن آهي. اهو ڪيس ڪو ٻيو هلائي.“

حيدرآباد جي دلشاد هوٽل دستور موجب، گراهڪن سان پري پيٺي هئي. مسٽر نواز علي هيڊ ڪلارڪ دستور موجب قورمو گهرايو ۽ قورمي ۾ گرهه ٻوڙيندي پڇيائين:

”اڙي آهي ته ننڍو گوشت نه؟“ ٻيري ادب سان وراڻيو:

”سائين پوڙهي ڳئون جو آهي.“

نواز علي خان ڏوڏا ڦاڙي، ڪاوڙ ۾ لال پيلو ٿي چيو:

”ڇڪن ڪٽي اچ!“

ٻيرو چستيءَ سان موٽڻ لڳو. مسٽر نواز علي ڀڪائيءَ خاطر رڙ ڪري چيس، ”اڙي ڏسجين متان اها به پوڙهي نه هجي!“

Gul Hayat Institute

بيري پٽ ورائي جواب ڏنو، ”نه سائين، ڪڪڙ پوڙهي ناهي، مثل آهي.“

مسٽر نوازعليءَ آپي کان ٻاهر ٿي پڇيو، ”ڇا مطلب؟“

”سائين، اسين هميشه بيماريءَ وڳهي مثل ڪڪڙ رڌيندا آهيون.“ بيري نهايت ادب ۽ نوڙت سان چيو.

مسٽر نوازعلي ٽپ ڏيئي اٿيو ۽ سڌو سيٺ وٽ پهتو. سيٺ سندس جوشيلو احتجاج ٻڌي، نهايت ٿڌائيءَ سان سمجهائڻ لڳس.

”نوازعلي خان، گوشت مهانگو آهي. مثل ڪڪڙيون ۽ ڳئون نه هلايون ته پورت ڪٿان پوي؟ سڀ گراهڪ هميشه ڪايو خوش ٿيو وڃن. ڪنهن به اڄ ڏينهن تائين گلا نه ڪئي آهي، خود توهان به نه. توهان حيدرآباد جا گراهڪ خوشنصيب آهيو، جو حلال مال ٿا کائو. ڪراچيءَ ۾ ته گڏهيون کهيو پيا کارائن!“

گوڙ تي ڪيترا گراهڪ اچي گڏ ٿيا ۽ ڏسندي ڏسندي پوري هوٽل خالي ٿي ويئي.

اتفاق سان ان ڏينهن حيدرآباد ۾ ٽن سياسي جماعتن جي ليڊرن جون ڀرپور سياسي ميٽنگون رکيل هيون.

ظهر جي نماز کان ڪلاڪ کن پوءِ لطيف آباد جي هڪ ڪوارٽر ۾ درجن کن صاف، اُجرا، ڪنلف لڳل نوراني چهرا، مقدس سونهارين ۽ شرعي چال سان هڪڙي ڪوارٽر ۾ داخل ٿيا. تلاوت قرآن مجيد بعد هڪڙو بزرگ ٽن مهينن جي ڪاروائيءَ جي رپورٽ پيش ڪرڻ لڳو. هر صالح مومن کان چندي ۾ گڏ ڪيل ڏوڪڙ، قربانيءَ جي کلن وغيره جو ليکو صاف ڪري وٺڻ کان پوءِ هن چيو: ”حضرات! جماعت جي اڳيان، دنيا اندر اسلامي نظام حڪومت قائم ڪرڻ جو جيڪو نصب العين آهي، تنهن لاءِ اسان پنهنجي وت آهر هرممڪن ڪوشش ڪئي آهي. الله تبارڪ و تعاليٰ جا لک لک احسان آهن...“ چوندي چوندي، بزرگ کي هڏڪوئي

Gul Hayat Institute

آئي ۽ بدن ۾ سياڙو وٺي ويس. هڪ لحظي کان پوءِ سندس چپ وري کليا. پر سندس آواز بدليل هو.

”حضرات، منهنجي خيال ۾ پنهنجا پاڻ ۾ آهيون ۽ بهتر آهي ته صاف گوئيءَ کان ڪم وٺون. اسان جي سپرد هڪ نهايت نازڪ فرض آهي. هن علائقي ۾ اها ذميواري اسان تي رکيل آهي ته اڌ ڪروڙ سنڌين کي آفيمي پنڪين مان بيدار ٿيڻ نه ڏيون. ڪو پاڻ سجاڳ ٿئي يا ٻين کي سجاڳ ڪرڻ جي شرارت ڪري، ته ان کي رستي مان هٽائي ڇڏيون. بدقسمتيءَ سان اسان جي وڏن ليڊرن کي اندازو ٿي ڪونهي ته اسان جي اڳيان ڪيڏيون مشڪلاتون آهن. هو سمجهن ٿا ته مذهب هڪڙي اهڙي زرهه آهي، جنهن کي پهري اسين سلامتيءَ سان جيڪي وڻي، سو ڪري ٿا سگهون. پر اوهان کي خبر آهي ته هتي ماڻهن ۾ ۽ خاص ڪري نوجوانن ۾ وطن جي نالي تي ڪيڏي نه شوزش آهي. خير، خدا جي فضل و ڪرم سان اسان مڙس ٿي منهن ڏنو آهي ۽ هرهنڌ سنڌين جي تعداد ۾ مير جعفر ۽ مير صادق تيار ڪيا آهن، جي اسان جي حڪمن مطابق عمل ڪري، سنڌيت جي تحريڪ جي پٺ ۾ ڇرا هڻي رهيا آهن. اسان جي هٿ ۾ هڪ روزاني سنڌي اخبار آهي جا رات ڏينهن سنڌين جي ٽي خرچ سان سنڌي نوجوانن جي پويان باهه پاريو بيٺي آهي. چغليون هڻڻ، منافقيون ڪرڻ ۽ انتشار ڦهلائڻ ۾ سي.آءِ.ڊيءَ کي مات ڏيو بيٺي آهي. اسان صالح سنڌي، اخبار وسيلي، پنهنجي سنڌي مريدن هٿان سنڌين جي خلاف زهر ڦهلائيندا رهون ٿا. سنڌي شام کي بند ڪرائڻ، سنڌي شاگردن ۽ اديبن ۾ ڦوٽ وجهڻ ۽ ٻين اهڙن نيڪ ۽ صالح ڪمن ۾ اسان توقع کان وڌيڪ نوان ۽ شاندار ڪم ڪيا آهن. انهيءَ کان سواءِ ماڻهن جي اکين ۾ ڌوڙ وجهڻ خاطر اسان تازو سنڌين جي ڪن مطالبن جي تائيد ڪرڻ جو به ڍونگ رچايو آهي.“

اهو بزرگ اڌ ڪلاڪ ڳالهائيندو رهيو. ان بعد، ٻين مقررن به تقريرون ڪيون. جن تفصيل سان انهن اٽڪلن، حرفتن

۽ عيارين جو ذڪر ڪيو، جن سان هو سنڌيت جي تحريڪ کي ختم ڪرڻ جون ڪوششون ڪري رهيا آهن. ان بعد هرڪنهن کي نوان نوان ڪم ڏنا ويا. جماعت جي نيڪ مقصدن جي پورائيءَ لاءِ بارگاهم ايزديءَ ۾ صميم قلب سان دعا. گهرڻ کان پوءِ جلسو ختم ٿيو.

بي ميٽنگ ڳاڙهي ڪاٽي ۾ ٿي. هڪڙي ننڍڙي ڪمري ۾ اٽڪل ١١-١٢ ماڻهو اچي گڏ ٿيا. منجهن ٿي ڇوڪرا هئا ۽ بيا ڪرڙوڙ. بن ٽن کي سٿڻون پساٽل هيون. ٻين کي پاجاما هئا. ڪمري جي پٺين تي ڪارل مارڪس ۽ ليٽن جون تصويرون ٽنگيل هيون. هڪڙيءَ ميز تي ڍڳ جيترا انگريزي ۽ اردو ڪتاب هڪٻئي مٿان سٿيا پيا هئا.

هڪڙو ٤٠-٤٥ سالن جو سنهڙو سڪل ماڻهو اٿي بيٺو. عينڪ کي صاف ڪندي معصوميت پريل مگر گنڀير آواز ۾ چيائين:

”ساٿيو! اڄوڪو خاص اجلاس سنڌ اندر پنهنجين ڪارگذارين جي مڪمل جائزي وٺڻ لاءِ سڏايل آهي.

”رفيقو! اسان جو نصب العين هڪڙو ئي آهي: عام طرح پاڪستان ۽ خاص ڪري سنڌ جي سمورن عوامي طبقن ۽ فردن کي متحد ۽ منظم ڪري، ڪين پاڪستاني قومن جي برادريءَ جي هڪ برابر ۽ خوددار قوم جي حيثيت سان صحيح، سچي ۽ عوامي جمهوريت جي انقلابي شاهي سڙڪ تي هلائڻ...“ چوندي چوندي، اوچتو سندس هٿن کي ٿورو جهٽڪو آيو ۽ سندس عينڪ هيٺ ڪري پيئي! هن نمي عينڪ کنئي. ان کي صاف ڪري، چوڻ لڳو:

”سو ساٿيو، مون عرض پئي ڪيو ته اسان جو نصب العين هڪڙو ئي آهي: عام طرح پاڪستان ۽ خاص طرح سنڌ جي سمورن عوامي طبقن ۽ فردن ۾ ڏقيڙ وجهي، ڪين منتشر ڪري، سندن محڪوميت واري حالت قائم رکي، ڪين صحيح، سچي ۽ عوامي جمهوريت جي انقلابي شاهي سڙڪ تان ٿيڙڻ ۽ گمراهم ڪرڻ....“

Gul Hayat Institute

"آمريڪي سامراج ۽ سنڌس مڪاني ايجنٽن جو پڻ اهو ئي آخري نصب العين آهي. پر اسان ۽ هنن ۾ وڏو بنيادي فرق آهي. هو ٻاهران حملو ڪن ٿا، اسين اندران ڪاٽ هڻون ٿا. هو ڏنڊي کان ڪم وٺن ٿا، اسين همدرديءَ جا ٻول ٻولي ڪم ڪيون ٿا. هو ڌاريان لڳن ٿا، اسين پنهنجا ٿي لاهه ڪيون ٿا. هو مذهب ۽ قومن جي آڙ وٺن ٿا، اسين انقلاب جو نعرو هڻون ٿا.

"انهيءَ لاءِ اسان هڪ منظم ۽ رٿيل پروگرام مرتب ڪيو آهي. سڀ کان اول اسان هميشه سنڌ جي نئين ۽ باشعور نسل کي سنڌن هڏڏوڪي ۽ سرويچ رهنمائن کان بدظن پئي ڪيو آهي.

"ٻيو ته اسان هميشه سنڌ جي اصلي ۽ حقيقي مسئلن کي نظرانداز ڪري مصنوعي مسئلن جا نعرا هنيا آهن. جڏهن اتفاق سان اسان جي هٿن مان ڳالهه نڪري ويئي آهي ۽ ڪا عوامي تحريڪ ازخود ابري آهي ته اسان ان تحريڪ کي بدنام ڪري، ڪچيءَ ۾ ڪچلڻ ۾ پڻ ڪان گوءِ ڪنئي آهي. پر جڏهن پوءِ بہ ڪم نہ ٿهندو آهي، تڏهن انهيءَ تحريڪ ۾ گهڙي انهيءَ جا ترا ڪيندا آهيون.

"ٽيون ضروري ڪم اسان اهو ڪيو آهي، جو اسان سنڌ جي نئين نسل جي باشعور فردن کي انقلابي نظرين ۽ انقلابي ادب جي گهري مطالعي کان بدظن ڪري، اٽسڌيءَ طرح ڪين روڪيندا رهيا آهيون، ته جيئن 'پلي شينهن پڙهايا، وت ٻلي ڪون ڪاوڻ آيا' وارو ڪم نہ ٿئي ۽ هو اهڙا هوشيار نہ ٿي وڃن، جو سچي ڳالهه سمجهي، پنهنجن پيرن تي بيهي، مورڳو اسان جي چنبن مان ئي نڪري وڃن.

درحقيقت اسان پاڻ انقلابي نظرين جي مطالعي ۽ پروڙ کان لهرائيندا آهيون. اسان پنهنجي ترقي پسند گادي قائم ڪري ڇڏي آهي ۽ هاڻي رڳو ان گاديءَ جا مريد ڪندا پيا وڃون. اصل ڳالهه ڇا هئي، تنهن سان اسان جو ڪو واسطو ڪونهي. سچ پچ ته ترقي پسند اڪابر جيڪڏهن پنهنجي قبرن مان نڪري

Gul Hayat Institute

اچن، اسان جا پروگرام ۽ طريقا ڏسن، ته پائين ته ڪنهن مندر يا ڪليسا ۾ اچي نڪتا آهيون.

”اهو اسان جي اڻ ٿڪ ۽ هوشيار ڪوشش جو نتيجو آهي ته سنڌ ۽ ٻين ننڍين پاڪستاني قومن جي ترقي پسند جدوجهد، هيتري جذبي، ههڙين حالتن ۽ ههڙن ماڻهن جي باوجود اڃان پٽڪندي رهي آهي. اسان انهن کي ويساهي ڇڏيو آهي ته سيني رازن جا ڄاڻو اسين آهيون. سيني ڪاڻ وڏيڪ مٿي ۾ سور اسان کي آهي. جيڪي ڪرڻو هوندو، سو اسين ڪنداسون ۽ ڪريون پيا. انهيءَ آسري ۾ سڀ سريءَ کي ٻانهن ڏيو، اسان جي سڏ جو انتظار پيا ڪن. تاڻجو ويهه سال گذري ويا آهن ۽ ٻوٽو ڪونه ٻريو آهي. اسان جو آسرو نه هجين ها ته الائجي ڪيترا ممڻ مچي پون ها. درحقيقت اسان اهو ڪجهه ڪيو آهي ۽ اهو ڪجهه ڪريون پيا، جيڪو ننڍين قومن جي ڪنهن به ويريءَ کان ڪونه پهچندو. اهي قومون چورن ڪان ڇٽي، اسان جي گهل تان پيون آهن. جيسين پنهنجي دم ۾ دم آهي تيسين اميد ته نعرن کان سواءِ ڪجهه نه سرندن.

”پر هاڻ حالتون بگڙنديون نظر اچن ٿيون. ننڍين قومن جا ماڻهو ۽ نوجوان انقلابي رازن کان واقف ٿيندا وڃن. ترقي پسند فلسفي، نظريي ۽ تحريڪ جي تاريخ جو گهرو ڳوڙهو مطالعو ڪري، ڪيترائي ماڻهو خود سڀڪجهه سمجهڻ، سوچڻ ۽ ڪرڻ جهڙا ٿي ويا آهن. انديشو آهي ته متان هيءَ گادي اسان کان کسجي وڃي ۽ ترقي پسنديءَ تان اسان جي هڪ هٽي ختم ٿي وڃي. ٿي سگهي ٿو ته ننڍين قومن جا ماڻهو ڪا واقعي ترقي پسند تنظيم ٺاهي، پنهنجو گهر پاڻ سنڀالي ۽ هلائي، اسان کي ٽڪيٽ وٺائي ڇڏين. تنهنڪري اسان مان هرهڪ کي پنهنجي هڪ هٽي بچائڻ لاءِ سنجيدگيءَ سان سوچڻ ۽ پاڻ پتوڙڻ کپي.“

پوءِ ٻين سيني واري واري سان تقريرون ڪيون ۽ حالتن کي منهن ڏيڻ لاءِ تجويزون ڏنيون.

Gul Hayat Institute

ٽيون جلسو صدر ۾ هڪڙي وڏي سنڌي زميندار جي بنگلي تي شام جو ڇهين بجي ٿيو. جنهن ۾ سنڌ جي وڏن ليڊرن شرڪت ڪئي. جلسي جو خاص مطلب اينڊ اليڪشن ۾ سيٽن جي ورهاست بابت صلاح مصلحت هو.

سنڌي رواج موجب شروعاتي خبرن چارن ۾ ٻي وڏيرا، رئيس، مير، پير، پاڻ ۾ اٽڪي پيا. دستوري طعنن مهڻن ۽ ڏاڙهيءَ پٽ بعد هڪڙو پوتار اٿي بيٺو. "ادا خبرون خير، اوهين ته پلي پيا مهڻا ڏيو، پر پاڻ هميشه سنگت لاءِ سر ڏنو آهي." ائين چئي، مڇون مروڙي، ڪياڙي کنهي، ڪڇ ۾ وڏيڪ چوڻ وارو هو، ته اوچتو ڇڄ ڪا شيءِ نڙيءَ ۾ ڦاسي پيس.... ۽ تي گهيتون ڏنائين. پوءِ چيائين: "سو ڳالهه تي ڪير ته پاڻ هميشه سنگت جو سر وڍيو آهي.... جڏهن کان سنڌ بمبئيءَ کان جدا ٿي آهي، تڏهن کان ميمبر ٿيندا اچون. جيڪو پاسو سرس ٿيندو ڏسون، اوڏانهن ويندا آهيون. پنهنجي ڪنهن سان مائٽي ڪانهي. سڀنهن، قسم جي پرواهه پاڻ-کي ڪانهي. ڪٿي ڏهه قرآن ڏيندا ته ٻه ڪٿي ويندا سون، ۽ ڪنداسون اهو، جيڪو سيري ڏر چوندي. شينهن جي وات ۾ چوندا ته هليا ويندا سون. باقي ڪنهن ڪاموري اڳيان پاڻ کان پڙڪ ٻاهر نه نڪرندي. پادر سان ووٽ وٺون ۽ جنهن وٽ سيني کان وڌو پادر ڏسون، تنهن کي ڏيون ۽ ڏيارڀون. مطلب ته ڇٽيهه لکٽي موچڙي جا سلامي آهيون. سنڌين جي اڄ ڦيٽي آهي، جو اسان اڳتڙيءَ جي گڏن کي پنهنجو اڳواڻ سمجهيو، اسان جي آسري تي پيا پادر کائن. پلي پيا پوک لوڙين، پنهنجو ڇا؟"

هڪڙو ٻيو ڪرڙوڊ پوتار ٽپ ڏيئي اٿي بيٺو: "آءٌ اوهان کي ٻڌايان، هي سچو خلم پڙهائيءَ مان پڙيو آهي. ڪورين موچين جا پٽ ڏس ته ڇٽو ته ڇڄ خان، خان جا پٽ پيا هلن! جنهن کي ڏسو اهو 'سنڌ' 'سنڌ' پيو ڪري. پڇون، پڙوا، اوهان جو ڇا؟ اوهان ڇٽ، ڇت جا پٽ، وڃي پنهنجي اباڻي ڪرت ڪريو. اوهان جو ٻين ڳالهين ۾ وڃي ڇا؟ ماءُ موري، پيءُ پتائي گجرا!

گولاڙن جا ڦر نڪتا آهن حڪومتون ڊاهڻ ۽ ٺاهڻ! وڇڙن ۽ جي ٽڪ ۽ ڪرهين جي ڦوڪ مان ڇا ٿيندو؟!“

”سائين ڪا ڳالهه آ!“ ٿئي مينهن جهڙي متاري معتبر چيو، ”منهنجو وڏو ڇوڪرو رئيس الله ڏنو خان ته ڏٺو هوندو! ست پيڙهيو خانداني ٻار، ننڍي لائي حڪومت جي ستي پيل، ٻالپڻ کان اميرائين ڪچهرين ۾ اٿيل ويٺل، گورنرن، ڪليڪٽرن ۽ ڪمانين جو ڪيڙيل، اهان ايترو هوندو هو ته دهشت جا وڻي ڪندو هو ته هار:ن نارين، للو پنجو وڏبرن جا مٿ سڪي ويندا هئا. ڪليڪٽر اچي ضد پڌو. چئي ”رئيس ننڍي کي انگريزي پڙهاءِ! حڪومت جي ڪم جي لائق آهي.“ اهان اسڪول پڻي پڙهيو ته شاهي جنگاڻ ڪري وڌائين.

”ڪولهڻ ڪنئين هئائين نه؟“ پرسان ويٺل هڪ پوتار پڇيس.

”هائو، هائو! ڪولهڻ جي ڦڏي ۾ مون کي چاليهن هزارن جي ڇپيٽ ڏياري ڇڏيائين. پر مڙيو ڪون.

”سامهون ٻه جبري ڏر هجي. نيٺ سائينءَ سبب ڪيو. ٻونٽ لاءِ ووٽن جي گهڻ ٿي. اسان ٻانهون ٻڌي، سرڪار جو چوڻ ڪيو. ٻونٽ کي ووٽ ڏنوسين. ويچاريءَ سرڪار بهادر وڙ ڪيو، تڏهن وڃي جان ڇٽيسون. سو ابا، تنهن ڏينهن ڪالج جي جلسي ۾ ڏسان ته رئيس اجرڪ ڪلهي تي ويڙهيو، اسان جي ڳوٺ جي اوڏ جي پٽ جي ڪلهي تي هٿ رکيو، اسٽيج تي هو جمالو پيو ڳائي ۽ ’جيئي سنڌ!‘ جي نعرن جي هوڪ لڳايو بيٺو آهي! وري سمجهاءِ جو ڪٽي ته مڙس هٿن مان پيو وڃي. چيومانس: ’دانائن جو اولاد آهين، داناءُ ٿي! هوش ڪر! مٿ پيڙيائي پلي. پنهنجو پلو ڪم عملدارن ۽ حاڪمن سان. سنڌ کي ٻاهه ڏيون ڇا ڪريون؟ هي زميندريون، هي ملڪيتون، هي بادشاهيون حاڪمن جي مهربانيءَ سان مليون آهن يا انهن ڇٽن جي پٽن سنڌين ڏنيون آهن؟ وڏڙن کي دعا ڪر، جن هي رنگ ڪرايا اٿئون. نه ته انهن ڇٽن سان گڏ تغاريون پيا کڻون ها! وڏن کان

ٻڌو اٿوَ تہ پنهنجو پڙ ڏاڏو، ميرن جي راڄ ۾ معمولي ماڻهو هو، پر عقل جو اڪابر هو. بخت ﭘڙايس، تہ دبي واري جنگ لڳي پيئي. ڏاڏو مير شير محمد جي فوج ۾ هو. داناءُ مڙس اڳيئي هو. ڳالهہ کي سمجهي ويو تہ ساري انگريزن جي آهي. سو موقعو ڏسي، مير علي مراد خان جي ماڻهن سانِ مليو، وٺي ٿو مير شيرمحمد جي بارود کي باهہ ڏئي! پوءِ تہ سائين ممٽ ٿي ويا! مير ڀڄي ويو. ڏاڏي دهشت جهلي، وڃي گوري کي سلام ڪيو. انگريز پيٽسان انصافي، تنهن اتي جو اتي ٢٠ هزار جريبن جي جاگير جو پروانو لکي ڏنس!“

ٻئي پوٽار ڪان رهيو نہ ٿيو. چيائين: ”اسان جو پڙ ڏاڏو تہ توڙ ڪان مير علي مراد خان سان گڏ هو ۽ حيدرآباد ۽ ميرپورخاص، وارن ميرن جي فوج جون پڪيون پڄائي ڇڏيائين.“

ٽئين چيو: ”اسان جو تڙ ڏاڏو مرحوم گورنرن جو خاص شڪاري هو....“

چوٿون، جو تعليم يافتہ هو، تنهن چيو: ”سرڪار، جيڪي وينا آهيون، سڀئي انهيءَ ڪاڪ جا ڪڪوريل آهيون. جيڪي پڪوڪ انگريزن جا سلامي نہ ٿيا تن جو نالو نشان بہ ڪونهي.“

پنجين چيو ”ادا، جهڙو لڳي واءُ تهڙي ڏجي پٺ. آسمان ۾ ٿڪ اڇلائبي تہ موٽي اچي پنهنجي مُنهن ۾ پوندي. جبل سان ٽڪر هڻبو تہ پنهنجو مٿو ڦاڙبو. جبل کي ڪجهہ ڪونہ ٿيندو....“

ڇهين ڪجهہ سوچي چيو: ”سو تہ برابر، پر هي جو پڙهيل ڇورا پيا چون تہ پاڻ اصل کان وٺي سنڌ جا غدار ۽ ڏارين جا هٿ ٺوڪيا آهيون، سو چئبو تہ ڪوڙا اهي بہ ڪونهن!“

ٻئي وراڻيو: ”تڏهن وري ڇا؟ ملڪ جا حال تڏهن ائين ٿيا آهن ڇا؟ اِها سڀ پاڻن جي پلائي آهي.“ ”پر ادا، ڪجي ڇا؟ ائين نہ ڪريون ها تہ پلا رڳو هي هاري ناري ۽ ڇٽ ڇاموٽ بہ پاڻ کي جهل ڏين ها ڇا؟ عملدارن جو پاڻ تي هٿ نہ هجي، پوليس ۽ ڪاموزا پاڻ سان ٺهيل نہ هجن تہ هي ڇٽ پنهنجي موچڙي

Gul Hayat Institute

هيٺ ڪيئن رهن ها؟ هو ڪو پاڻ کي ڇڏيز ها ته توهان ڀلي ويهي عيش ڪريو. اسين ويهي ٿا اوهان لاءِ ڪمايون، ۽ توهان ۽ ڪامورن جا پادر جهليون!“

انئين چيو: ”ادا، ڪامورن کي به ٻڌڻ مان گهاٽو ڪونهي. پاڻ اڻ ٿي پهر چٽن مٿان پادر کنيو، سندن سٽڻ سڪايو نه ويٺا هجون ها، ته ڀانيو ٿا ته هي ڇٽ ڪامورن کي به ڪو سک جو ساهه کڻڻ ڏين ها؟ انهن کي اهي رنگ به اسان ويٺا ڪرايون، نه ته خبر پئجي وڃين ته گهٽين ويهين سؤ آهي. جنهن مهل ته هيءَ پنجاهه لکن جي ياجوج ماجوج جي قوم اٿي ڪڙي ٿٽي ها، تنهن مهل ڪيڏانهن وڃن اهي ٻونٽ، ڪيڏانهن ڀيا ٽڪسات! پر دعا ڪن پاڻ کي، جي هن سموريءَ ڪُت-خلق مٿان ڇپ ٿيا ڪريا ڀيا آهيون ۽ ڪنهن کي ڇُرڻ به ڪونه ٿا ڇڏيون....“

اتي جنهن ڳالهايو پئي، تنهن ڳالهه ڪاٽي پڇيو، ”ها رئيس، پوءِ آيو ڪو ترهان جي پٽ جو هوش ٺڪاڻي؟“

رئيس وراڻيو: ”سائين منهنجا ڪتي! ڇورو الاجي ڇا جو ڇا پيو بڪي. چي: ’سنڌ هيئن، سنڌ هوئن، فلاڻا غدار، ٽيڙڙا بزدل ۽ وطن دشمن.‘ چي: ’اسان نوجوان توهان جو ڪيتو ڀيا لوڙيون ۽ وڏن جي گناهن جو ڪفارو ڀيا ڀريون!‘

”هاڻ سائين، ڏيو جواب! بس رئيس وڏا، چوڏهين صديءَ جو اولاد اِجهو اِهو اٿو. هاڻ قيامت ۾ به گهڻي دير نه سمجهجو. آڳي بيٺي اٿو....“

جلسو سنڌي دستور موجب ٻنان ڪنهن فيصلي ۽ اتفاق جي، خيرخوبيءَ سان ختم ٿيو.

(”روح رهاڻ“، آڪٽوبر ١٩٧٨ع ۾ ڇپيل، ٽورو گهٽايل)

Gul Hayat Institute

اڄ آڳيڙيا آڳيا...

ساڄن مهاڻي سان منهنجي دوستيءَ کي ويهه سال ٿيا آهن. ان وچ ۾ ڪئين لاهيون چاڙهيون ۽ تڏيون ڪوسيون آيون آهن. پر ڪڏهن به سَنڌو ڪونه پيو آهي. نڀايو اچون.

اٽڪل ويهارو سال اڳ، هڪڙي ڏينهن سب جج جي ڪورٽ ۾ ويٺو هوس ته ساڄن کي پوليس ڏنڊا ٻيڙيون هڻي وٺي آئي. ساڻس ٻه سنڌي پاڙي ڪي سوٽ ماسات ۽ ڪي ٻيا هئا. ڪل ۹ مڙس هئا. ڪورٽ جي ورانڊي ۾ چؤنڪو ٿي ويٺي! ڪو ”ساڄن مهاڻو او اهو اٿئي او!“ ڪو چوي ”زبردست ڌاڙيل آهي، ٽي خون ڪيا اٿس!“ ڪو چئي، ”هيئنر به خون ۾ آهي.“ هرڪو نئون فوجداري وڪيل خواب لهندو آهي ته منهنجا اهڙا مشهور ۽ نالي‌را اصيل هجن ۽ آءٌ به اهڙا اهڙا وڏا ۽ ڏکيا ڪيس هلائي سگهان. جيڪي وڪيل اهڙا وڏا ۽ ڏکيا ڪيس هلائيندا آهن، تن کي ننڍا ۽ نوان وڪيل طلسمي ديو ڪري سمجهندا آهن ۽ ڪين پير ڪري پوڄيندا آهن. آءٌ به تن ڏينهن ننڍو ۽ نئون وڪيل هوس. مون به اتي ويٺل ٻين ننڍن وڪيلن وانگر دل ۾ سوچيو ته ”اهو ڏينهن ڪڏهن ايندو، جڏهن ماڻهو چوندا ته ’انهن مڙسن جو وڪيل او اهو پيو اچي!‘“

ڪجهه دير ڪان پوءِ منهنجو منشي مرڪندو مون ڏانهن آيو. چيائين ته ”جي دل جهلين ته اڄ ڪم هڪڙو زبردست ٿي سگهي ٿو!“ پڇيم ”ڪهڙو؟“ چيائين ”ساڄن مهاڻي جو ڪيس پاڻ کي ملي ته ڪيئن؟!“ مون چيس ”اهي هوائي خبرون ڇڏ! ڪم جي ڳالهه ڪر!“ خير، خبر پيئي ته همراهه جو ڪراچيءَ

وارو وڪيل پئسن نه ملڻ ڪري ڪاوڙجي ويو آهي. اج ڪونه آيو آهي. جج ڪيس ڪونه ٿو رکي. هلائي ٿو. منهنجي منشيءَ الائي ڪهڙا گشا پٽا هڻي، ان مجبوري حالت ۾ ساڻن وارن کي مڃايو آهي ته جيسين وڏي وڪيل جي پئسن جو بندوبست ٿئي ۽ هو اچي تيسين جج جي ضد کي منهن ڏيڻ لاءِ جيڪو هڪڙو اڌ شاهد حاضر آهي، ان کي آءٌ منهن ڏيان. مون وڪالت نامو وڌو. فيءَ جو ته خير مون سوچيو به ڪونه. رکيو اهي پئي دعائون گهريم ته ”شل پت سان رهجي اچي! مون واري منشي جيڪي پٽاڪ هنيا آهن، تن جي پت رهي!“

پر جج صاحب الائي صبح جو گهران وڙهي آيو هو، الائي ڇا، مون واري پت مان ڦٽڪو به ڪونه ڇڏيائين! منهنجو خيال هو ته مڙيئي به چار اهڙا سوال پڇي ڇڏيان، جن مان گهڻو فائدو ڪٿي نه به ٿئي، پر نقصان به نه ٿئي ۽ ٿي سگهي ته ڪجهه لئي به ٿئي. پر جج صاحب چئي، تون تيندو ڪير آهين جو اج مون وٽان سکهين لڳين وڃين! جيڪو ڪٿيو سوال پڇان، تنهن لاءِ گوڙ ڪريو بيهو رهي. چي ”فضول آهي. ٻيو سوال پڇ!“ قصو ڪوتاهه، مون کي هڪڙي ٽڪي جهڙو ڪري ڇڏيائين! مون دل ۾ چيو ته ”زمين جاءِ ڏي ته ان ۾ گهڙي وڃان!“ ٻوهه اهو ئي ٿيو جيڪو ٿيڻو هو. مون لاچار ٿي لحاظ ڇڏي، جج صاحب سان خالص قانون جي ڳالهه ڪئي. سوال لکت ۾ نوٽ ڪرايم. جوابن جو لفظ به لفظ لکايم. ڳالهه نيٺ وڌي وئي. جج صاحب بنهه ٻر ٿي ويو ۽ مون قلم ٥٢٦ ڪ.پ.ڪ. هيٺ ڪاروائي فوراً بند ڪرڻ جي درخواست ڏني. هاڻ ڪيس لازمي طرح رکجڻو هو، سو رکيو. آءٌ ٻڏندڙ دل سان ٻاهر نڪتس. جوابدار ججن کي ناراض ڪرڻ کان ونءُ ويندا آهن، خاص ڪري وڏن ڪيسن ۾. وڏا ۽ پراڻا وڪيل مس مس جوابدارن کي جج سان قانوني ويڙهه لاءِ تيار ڪري سگهندا آهن. ڪو مون جهڙو ان وقت جو اپرو سيرو رنگروٽ وڪيل، ڪنهن ساڻن مهاڻي جهڙي

وڏي جوابدار کي، جنهن جو وڏو وڪيل ڪراچي ۾ ويٺو هجي، تنهن کي جج سان قانوني طرح وڙهڻ لاءِ تيار ڪري سگهي، اها ڳالهه سوچڻ ئي فضول هئي.

اهي ڳالهيون ڳٺي، آءٌ وڃي بار روم ۾ ويٺس. ايتري ۾ ساڃن سڏايو. مون کي چيائين، "مڙس پاڻيءَ وارو ٿو ڏسجين! دل مٿان لاهين! ڪيس جيئن وڻيئي تيئن هلاءِ! اسان هُن پاڙئي وڪيل تان هٿ ڪنيو. اسان جو وڪيل تون آهين. الائي وڪالت چاڙين ٿو ڪ نه ٿو چاڙين، اسان کي تون پسند آهين. فيءَ لاءِ دل مٿان لاهين. اسين پاڙيا ڪونه ٿيندا سين!" آءٌ رڳو ايترو چئي سگهيس، فيءَ جي ڳالهه ڇڏي ڏي. خدا ڪندو سولي ٿي پوندي."

اهڙيءَ ريت مون هن جا ويهن کان متي ڪيس هلايا. مون به محنت ڪئي، هُنن به ڪئي، ڪيس آهستي آهستي ڪري، هڪڙو هڪڙو ٿي ڇٽي ويا. تان جو پوليس مون تي پوڪارون ڪيون ته "ان ٽولي هٿان ڌاڙا هٽائي ئي ڦلاڙو وڪيل ٿو!" حد جي ڪليڪٽر مون کي چيو ته "انهن جا ڪيس ڇڏ. توکي نقصان نه پوڻ ڏيو! تنهنجون پيون ڪيٽريون ئي اپيلون وغيره پيل آهن. انهن ۾ ڪسر پوري ٿي ويندي." مون معذرت ڪئي، جنهن تان ڪليڪٽر صاحب گرم ٿي ويو. ان سان منهنجي ويڙهه به لاڳيتو ٽي سال هلي. پوليس اڳي ئي خاري هئي. باقي ڊي.ايم صاحب پنهنجي پٽيان پئجي ويو. سو معاملو ڪجهه گرم ٿي ويو. پر خدا پت رهائي. پاڙيو اسان مان ڪوبه ڪونه ٿيو.

٧-٨ سال ٿيا آهن ته آءٌ اچي حيدرآباد ۾ رهڻ لڳو آهيان. ساڃن جا جيڪي ڪيس رهيل هئا سي حيدرآباد مان وڃي هلائيندو هوس. تان جو وڏا ڪيس سڀ ختم ٿي ويا. باقي سنها ٿلها ڪيس، اتي اڳ منهنجو جيڪو پارٽنر هو، ان کي ڏيئي ڇڏيم. همراهه حيدرآباد ايندو آهي ته جيسين مون سان ملي ۽ ڪچهري نه ڪري، تيسين مٿس حيدرآباد چڙهڻ حرام. هڪٻئي کي پراڻيون ڏک سک جون ڳالهيون ياد ڏياريندا آهيون ۽ شڪر ڪندا آهيون

جو هاڻ اهي لڙ لهريون لنگهي ويا آهن. پر سال کن ٿيو آهي جو همراهه جو حيدرآباد اچڻ ڪونه ٿيو آهي. سو پڻي دل ۾ چيم ته يا ته نياپو ڪريانس يا ڪي ڏينهن به واندڪائي ڪيڏي سگهان ته وٽانئس ٿي، هوا به بدلائي اچان. اڃا اهي پور پئي پچايم ته تنهن ڏينهن وڏيرو امام علي خان مليم. امام علي ڪنهن زماني ۾ مون سان ساڳئي اسڪول ۾ پڙهيو هو. ان حساب سان اسين پاڻ ڪي همڪلاسي سمجهندا آهيون. ڳالهين تان ڳالهيون ڪندي، ساڃن جو ذڪر نڪتو. چيومانس: "ڳڏجيئي ته چئجانس ته مون وٽان ٿيو وڃ." اها ڳالهه ٻڌي، منهن ۾ گهنڊ ڪڍي وڌائين. پڇيومانس ته چيائين: "توهان به ڪهڙن ماڻهن کي ڪٺي مٿي تي ٽا چاڙهيو." آءٌ حيران ٿي ويس. ڇو ته امام علي تر جي وڏيرن ۾ اهو اڪيلو ماڻهو هو جو ساڃن جو ضامن وغيره پوندو هو ۽ چوڻيءَ لميءَ مٿس هٿ رکندو هو. هو به سندس واکاڻون ڪندو هو ۽ وجهه پيو ڳوليندو هو ته وڏيري امام علي خان جو ٿورو ڪيئن لاهيان. تنهن جي واتان هن جي گلا ٻڌي، مون کي حيرت لڳي. چيائين "فقير محمد خان رنج مٿان ٿين. پر ساڃن جهڙو پال جو ڪل پاڙيو پيو دنيا ۾ ڪونه ليندو."

مون کي ڪاوڙ ته گهڻي آئي، پر چيم ته اول انت ته وٺانس. سو چيومانس "ڪر خبر، آخر ساڃن تي هيءَ اوچتي ناراضگي خير مان ٿي؟" چيائين "ڏوڪيءَ ته خبر آهي ته پاڻ هنن ماڻهن لاءِ ڇا ڇا ڪيو. تون پاڻ ويٺو آهين ته بي دنيا ته ڏهيو پر خود ڪليڪٽر ۽ ڪمانيءَ جهڙن مڙسن به مون کي پانهن ۾ جهلي چيو هوندو ته "وڏيرا، سرت ڪر! گندن ماڻهن ۾ هٿ وجهي پنهنجي عزت گهٽ نه ڪجي." سوٽ مون وارو يعقوب سڃائين، سڄو ڏينهن مون کي گهٽ ڪرڻ لاءِ وجهه پيو ڳولي. تنهن انهي ساڃن جو بهانو ڪري، سڄي دنيا جا ڪن منهنجي برخلاف ڀرڻ مان وسئون ڪانه گهٽائي. پر پاڻ به تو وانگر ڪنهن ڳالهه تي بيهاسين ته پوءِ پلي مٿان ريلون مٿي وڃن، بي

Gul Hayat Institute

وائي ڪانہ ورندي. تنھنجي ڳالھہ ٻي آھي، باقي ٻئي ڪنھن مائيءَ جي لال ۾ اھا اھڙي مٺيا ڏسان ئي ڪانہ ٿو، جو انھن خسيس ماڻھن لاءِ ڪري ھيئن پرندڙ باھہ ۾ ٽپا ڏي. خير، پوءِ جھڙو حال ھو، تھڙو توکي خبر آھي تہ ڪونہ گھٽايوسون." مون چيو: "مون کي سڀ خبر آھي. توکي شابس ھجي، پر آخر ٿيو ڇا؟" چيائين: "اسان يا عمر مٿس ھيڏا ٿورا ڪيا ۽ پاڻ بہ وسئون ڪونہ گھٽايائين. پر ھينئر ھڪڙن پڙون ماڻھن اسان تي اعتبار ڪونہ آندو، تن کي آڏي ڪاني ڏيڻ لاءِ مٿس ھڪڙو خسيس ڪم رکيوسين تہ ٻيھي راڳ پڙائڻ لڳو. اول گسائي گسائي، نٽائي نٽائي، آخر ٿيون ڏينھن ڏڙوپڙو جواب ڏيئي ڇڏيائين! چوندا آھن تہ مڙس ڪرڻ جي منڍ ئي ڪانھي. ھي صفا وڃو ڇٽ تي. ٻڌو اٿئون تہ ھاڻ ڪنانس پيا مڙساڻا اکر ويا ھليا. ھاڻ بہ ماڻھو ويڙھائي، لائي لڳائيءَ مان پيو پيٽ پاري!"

اھا ساڄي بابت اھڙي گھٽتائيءَ جھڙي ڳالھہ ٻڌي، سھي ڪونہ سگھيس. ٻئي آرتوار تي ڪماڪمي ڪري، ماڻھو موڪلي، ڳوٺان گھرائي ورتومانس. سڄي خبر سڻائي، پڇيومانس تہ: "ڪر خبر! اھو نڪ تي مٿر ڪيئن لڳڻ ڏنو اٿئي؟ وڏيري امام علي خان جھڙي ماڻھوءَ جو ٿورو توکان نہ لھي سگھي ھا تہ مون کي چوين ھا. ڪو ٻيلو ڪري وجھونس ھا." اھا ڳالھہ ٻڌي، ان مھل ڪا ورندي ڪانہ ڏنائين. رات جي ماني کاڌي سين. ٻين آيلن سان ڪچھري ڪري، جڏھن خلاصا ٿياسين، تڏھن چيومانس "ھا ادا، ھاڻ ٻڌاءِ ڪي خدا جي ڏني مان." جواب ۾ ڪيلي چيائين: "ملڪ ۾ ڪي ڪامريڊ ٿا ٻڌجن، تو ڪي ٻڌا آھن؟" مون چيس: "گجھارتون ڇڏ! سنئين ڳالھہ ڪر!" چيائين: "الله جو سونھن، چرچو ڪونہ ٿو ڪريان! تون ڀھريائين ٻڌاءِ تہ ڪامريڊ ٻڌا اٿئي يا نہ!" مون چيس: "ڪامريڊ ڪھڙا؟" چيائين: "ھي ڪونہ جيڪي 'سنڌ-سنڌا' 'غريب غريب' ۽ 'ھاري ھاري' ڪندا، وڏيرن، ڪوڙن ڪليمن ۽ چوڏرين پٺيان لٺ کڻيو پيا

Gul Hayat Institute

گهمن ۽ جيلن ۾ پيا پون!“ سمجهيم ته شايد انقلابي وطن دوست ۽ هاري ڪارڪنن جي ڳالهه ٿو ڪري. پر پڇيومانس ته: ”خير، ڪي هوندا ڪئي، پر تون پنهنجي ڳالهه ڪر.“ چيائين: ”توکي خبر ڪانهي، اڇي ڏاڙهي اٿو خوار. هن عمر ۾ آءٌ به ڪامريڊن تي ويو آهيان!؟“ ائين چئي، ننڍڙي ٻار وانگر شرارتي نموني مون ۾ نهاري، منهنجو ردعمل ڏسڻ لڳو.

آخر هن سربستيءَ ڳالهه ٻڌائڻ شروع ڪئي. ”توکي خبر آهي ته اسين اصل اشراف مارو ماڻهو هئاسون، نه ڪنهن جي هٿئي ۾ نه ڪنئي ۾. پنهنجي گذر ڪنهن ۾ پورا هئاسون. پر اسان جي وڏيرن جي گهر اسان کي سڳن تي اچي کنيو. ڪٽنن جي چوڻ تي لڳي هر ڦيرو بهانا ڪري، اسان کي چيچڙ لڳا. اسان ڪان به جيسين، جيڪي سڄو ڏيو تيسين اهو سڄو سهن. راڄا رشم موجب راڄ ميڙي، سندن واجبي بي واجبي ڏک ڏمر لاٿاسين. پر هنن بدن مان غير نه ڪيڍيو. هنن کي وڏي ڪاوڙ انهي ڳالهه تي هئي ته اسان هروڀرو ڪنهن جي اڳيان للو چچو نٿي ڪئي. سو اسان کي ليزم ڪرڻ لاءِ ڪنهن کي اک پڇي ٿي ڇڏيائون ته وارو ڪريون. اچي ڪيس ٿيا، اچي ڪيس ٿيا، اسان جو هلڻ چلڻ بند ٿي ويو. بنهه جيڪو ٿولرن ڪاڏل ماڻهو هو سو به اسان تي چور ٿي آيو. پوءِ ڏٺوسين ته بنهه ٿا ڏيونڊ ٿيو مرون، سو ماشاءالله ڪري وڌوسين ڏاڍي ۾ هٿ. پوءِ جي سڄي خبر اٿئي برک ٻه ڪري ويهه پنجويهه ڪيس ٿيا، قسمت سان پاڻ به پان ۾ ملي وياسون. تون ماڻهو هئين جنهن آ انهن سيني ڪيسن کي منهن ڏنو. نه ته ٻئي ڪنهن جي جاءِ ڪانه هئي. مس مس ڪري ڏهه پندرهن ويهه سال راتين جا ڳيتون ڏيئي ڏيئي، پلاند ڪجهه آجا ڪيا اٿئون. ڪجهه اميد الله ۾ آهي ته ٿي ويندا. ان ۾ جن به مدارتون ڪيون سي اسان جي دل ۾ لکيا پيا آهن. وڏيري امام علي خان اسان سان وڪون پريون. مڃڻ مراد آهي، نه مڃڻ واري کي حيف آهي. اسين به حلالي مائٽن جا پٽ آهيون، ڪنهن جو ٿورو ڪونه

Gul Hayat Institute

رهايون. هيترا ڏينهن اسان کي به جڏهن به هڪل ڪئي هوندائين ته پوءِ اسان ڪنڌ ڪونه ڪڍايو هوندو. ڊوڊائي وارو خون به ائين. ڏوڏائي، امام علي خان کي ليکيو ئي نٿي. هن اسان کي چيو ته سندس مال به تي ڏينهن ٿاري ڇڏيو ته من اک کلين. اتفاق سان ياڳيا جاڳي پيا. مقابلو ٿي پيو. ڇوري مون واري جو اتفاقي ڌڪ لڳي پيو. ٥ سال پٺي خون جو ڪيس هليو. وڏيري امام علي خان هٿن جي شاباس گهڻي ڪئي پر خرچ جو اسان ٽڪو به ڪونه ورتس. ٽو فيءِ جهڙي ڪر ڪانه ورتي "ٿه به ڪيس ۾ ويهه هزارن ڪان گهالهه چڙهي ويئي. گهر تي ڏانڊو رکي، الائي ڪيئن به ڪري، پيري وچي چڙهياسين. پر وڏيري کي منهن ۾ ڪانه ڏنيسين ته "ادا، تولاءِ ڪري اسين خونن ۾ اڙجي وياسين." قسمت هئي ۽ ٿو هتان الله سائين شفا ڏني جو ڇورو ڇٽي ويو. پر جي خدا خير ڪري، هيڏانهن يا هوڏانهن، ته به اسين وڏيري کي اکر به ڪونه چئون ها ته "هي اسان تولاءِ ڪري سور سٺو يا قرباني ڪئي." خير، دوڊائي، وڏيري امام علي خان سان ته اوڏين ڪونه نهيا، پر هان اسان جي سر جا ويري ٿي پيا. چياڙن پٺي ته: "جي وڪيل ڪيس مان ڇڏايو، ته به ودر پراڻو ڪونه ٿئي، پلاند ڪنداسون." سو مون ڇوري کي چيو ته: "سچيت رهج."

قصو ڪوتاهه، مهينو ڪن راتين جو ٿيو آهي ته به ٽي ڏينهن ٻاهر نڪري ويس. واپس اچان ته رن مون واري اونڌو منهن ڪريو پئي آهي. پتو پيو ته ڇورو مون وارو يعقوب ڪيڏانهن جهٽ تي سنگتين سان گڏجي ويو هو. ياڳيا جاڳي پيا ۽ پوڀان پئجي وين. پيا موٽي آيا، مونجو ڇورو وريو ڪونه. خبر ناهي پڌو يا ٻجال پئجي ويو ۽ هٿو مٿو ٽاري پوءِ ايندو. خير، مون سنگتين کان وچي خبر ورتي. هيڏانهن هوڏانهن ٺوٺا واٺا ورتم. پتو پيو ته ڇورو واڳن جي وات ۾ پئجي ويو. الائي جيئرو به هو ڪ مورڳو ڪپي ويو.

پوءِ خبر پئي ته اتفاق سان جتي هي جهٽ هٽ ويا هئا انهن جو ڪو دوداڻين سان مائٽاڻو رستو هو. اهي وس، جا ڏينهن هئا، سو دوداڻي به لڏي اچي انهن جي ڳوٺ رهيا هئا. رات جو پاڳيا جاڳي پيا تن گهوڙا گهوڙا ڪري سڄو ڳوٺ اٿاري وڌو. ڇورو مون وارو اتفاق سان ڪو وڃي ڪنهن وڻ سان ٽڪريو. سو جهڙو هو تهڙو وڃي هيٺ ڪريو. مٿان پاڳيا رسي ويس. مڙس ڪي هٽي رنڊي وڌائون. يارو دوداڻي، جنهن جو پٽ ڪناس مري پيو هو سو به پاڳين سان گڏ هو. ان مڙس سڃاڻي ورتو. ان ته هن ڪي آسمان ۾ پئي ڳوليو سو زمين تي ملي ويس، سو ان ڪٺي ٻلاٽو ڪيس.

”مون وڃي ٺاڻن جو سماءُ ورتو، پر ڪٿي به ڪو فرياد داخل ٿيل ڪونه هو. ’چور جي ماءُ روئي گهڙي ۾. ٺاڻي ڏهي ڪانه.‘ چور جن سان گڏ ٻڌو هو، سي به ڊپ ۾ الائي ڪيڏانهن مٿو ڪٺي ڀڄي ويا. اهي هجن ها ته به ٿورو ئي هلي پوليس وٽ قبولدار ٿين ها ته ڪو ’اسين چوري ڪندي ڏسڃي پياسين ۽ اسان مان هڪڙو بروقت واردات تي پڪڙجي پيو!‘ مٿان وري اهو انديشو ته جي ٿي پوي مون وارن دشمنن وڏيرن کي به خبر ته انهن جو ته مڪو مچي ويندو. ڏهنجي خبر هيم ته تون مهني ڪن لاءِ لاهور پاسي ويل هئين. هاڻ وڃان ته ڪيڏانهن وڃان؟ چار ڏينهن چار راتيون گذري ويون. سوچي سوچي اکين اڳيان انڌ اچي ويم. چيم ته هاڻ ڪجهه نه ڪيم ته چريو ٿي پوندس. چوٿين ڏينهن نڪا ڪيم هم نه ٿم سڏو وڃي خود يارو دوداڻيءَ جي گهر جي ٻاهران سڏ ڪيم! ٻاهر نڪري آيو. چيومانس ”مون کي پيو ڪجهه ڪونه ڪپي. توکي پيو نه ته تنهنجي جوان جو لاش ته مليو. مون کي به پيو نه ته رڳو ايترو ٻڌائي ڇڏ ته ڇوري جو لاش به ملندو يا....“ منهن ۾ گهنڊ وجهي چيائين: ”ڇورو ڪنهن جو؟“ مون چيس ”گهٽين ڳالهين آٿ، ڳالهه جو اڪر هيڪڙو. آءٌ توکي مڙس ماڻهو سمجهي، تو وٽ رڳو ايتري لاءِ

Gul Hayat Institute

لنگهي آيو آهيان ته مون کي رڳو سنئين ڳالهه ٻڌاءِ. نه ته ڏي جواب ته آءٌ جنهن گس کان آيو آهيان، تنهن تان موٽي وڃان."
اها ڳالهه ٻڌي باهه ٿي ويو. چيائين: "بيشرما، بيغيرت! ڪو شرم آئي ٿي جو مون ڏانهن آيو آهين! وڏيرن جو دلال ٿي، منهنجو دين دنيا ۾ هڪڙو ٻچو ڪهائي، پوءِ وري ڏاڙهه ٺُورو ڪري آيو آهين مون کان پنهنجي چوري جون خبرون پڇڻ"....
وڏيرن جي دلالي واري ٽوڪ مون کان ان حالت ۾ به سَٺي نه ٿي. چيومانس: "آءٌ سڄي عمر وڏيرن ۽ سندن دلالن ۽ پڙون، ڪچرن ۽ ڪُٽن هٿان تباهه ٿيو آهيان ۽ سائن مقابلا ڪندي ڏاڙهي اڇي ڪئي آهيم. تون مون کي ٿو وڏيرن جو دلال چئين!" تنهن تي چيائين: "جيڪي تنهنجي مخالف وڏيرن جي ٻچ تي توسان وڙهن ٿا، تن کي تون دلال، پڙوو، ڪٽڻ ۽ ڪچر سڏين ٿو. جن جي برخلاف تون ساڳيا ڏنڊا ڪرين ۽ سندن دشمن وڏيرن جي ٻچ تي سندن ٻچا ڪهائين، سي به توکي اهو نه سڏين ته ٻيو ڇا سڏين؟"
آءٌ پوئتي موٽيس ته منهنجي ٻانهن ۾ هٿ وڌائين، چيائين: "هاڻ جي اچي سهڙيو آهين ته هاڻ وري وڃين ڪيڏانهن ٿو؟" ائين چئي مون کي ٻانهن کان گهلي گهر مهندان پڙڇ تي وڃي ويهاريائين. مون سوچيم ٿي ڪونه ته ڇا ٿيندو ڇا نه ٿيندو. آءٌ جهڙو موڳو هوس، تهڙو مانڊ ڪري پڙڇ تي ڪِري پيس. هو مون کي پڙڇ تي ويهاري، گهر هليو ويو. ڀيرين چيم ته اٿي هليو وڃان، پر وڃڻ ٿيڻ واڪ نه ٿئي. ڪجهه دير کان پوءِ هو موٽي آيو ۽ مون کي چيائين ته: "اٿي!" مون دل ۾ چيو "هن جيئڻ کان جيڪي ٿئي سو ڀلو ٿئي." سو اٿي پٺيان ويومانس. هي مون کي وٺي هڪڙي ٻونگيءِ ۾ ويو ۽ وڃي پڙڇ تي ويهاريائين. اتي هڪڙي وڏي عمر جي مائي ۽ هڪڙي ننڍي نيٽي ڇوڪري ۽ ٻه ٽي ننڍا ٻار ويٺا هئا. وڏي مائي پنجاهي سالن جي عمر جي هئي. ڪيس ڪارا ڪپڙا پيل هئا، اکين جي چوڌاري ڪارا پٽا

تي ويا هئس. ننڍي مائي اڃا ٻار هئي. ٻار به سنڌس تي ڏنا، مائيءَ
کي خدا سونهن صورت جا مٽ پيري ڏنا هئا. ڪنهن ڏک ڪري
بيحال هئي. اکيون ڏرا ڏيئي ويون هيس. پنهي مون کي کيڪاريو.
ڀاروءَ پنهي ڏانهن منهن ڪري چيو: ”هي منهنجو ڀائرن جهڙو
يار آهي، حيدرآباد پاسي ٿو رهي. ڀاروءَ جي ڦاتا (فاتح) ڪرڻ
آيو آهي.“ آءٌ شرم ۾ ٻڏي ويس. پٽ جو نالو ٻڌڻ سان وڏي
مائي ”الله!“ ڪري ٽهيءَ ۾ پئجي وئي. جوان ڇوڪريءَ جي
اندر مان به رڙ نڪري وئي، پر جيئن ڪنڌ هيٺ ڪريو ويٺي
هئي، تيئن ڪنڌ مٿي ڪونه کنيائين. ويٺي پٽ کنڊيائين تان جو
ڳوڙهن جون لارون سنڌس منهن تان وهي وڃي پٽ تي ڪريون.
تڏهن منهن اگهي، پٽ ڏيئي وڃي ٽانڊو ٻارڻ ويٺي.

ڀاروءَ مون ڏانهن منهن ڪري چيو: ”ادا، پٽ پيٺسان
ڏاڍا مٺا ٿا ٿين. جي وڃن ٿا ته مائٽن جون چيلهيون ڀڃيون
وڃن....“ مون کان دانهن نڪري ويئي، آءٌ پٽ ڏيئي ٻاهر نڪتس.
در وٽ چيومانس: ”وڃان ٿو.“ هن ٻڌو اڻ ٻڌو ڪري مون کي
ٻانهن مان جهلي چيو: ”اها نينگري ڏٺئي نه! اها پٽ کي لاڏڪوڏ
سان پرڻائي اڃا به مهينا ڏي ڪونه ٿيا ته اهو ٿو وارو وڏيرو
امامعلي خان اچي چڙهيو. روز ڪو نه ڪو بهانو ڪريو، گهوڙو
ڊوڙايو، پونگيءَ اڳيان ٽورو ٿيو بيٺو هوندو هو. هيڪڙي ڏينهن
آخر چيومينس: ”وڏيرا، جهڙو توهان سمجهين ٿو اهڙا ماڻهو اسين
ڪونه آهيون، اهو خيال لاهي ڇڏ. اڳتي وري هيڏانهن تڪليف
نه ڪج.“ بس پوءِ ته اچي اسان جي پٺيان پيو. چوريون، ڦريون،
ڪيس، ڦنڌا، تان جو مون انڌي جي اڳيان هڪڙي ٻچي جي
لٽ هئي سا به کڻي پيچي ڏنائون.“ اکين مان ڳوڙهن جون لارون
اگهندي، وري چيائين: ”منهنجي قسمت خراب هئي. منهنجو ته
ڪو واهرو به ڪونه ٿيو. توجي قسمت زور آهي. توکي ته ازغيبي
واهرو به ملي ويا آهن.“ آءٌ حيران ٿي ويس. ڪنن تي اعتبار ئي
ڪين آيم ته ڪو سچي پچي اهي اکر ٻڌا هوندم. چيم ”ڪهڙا

Gul Hayat Institute

ازغيبي واهرو...." چيائين: ”اها فيصلي مان ٿي خبر پوندي." مون پڇيس: ”ڪهڙو فيصلو! ڪير ڪندو فيصلو؟" چيائين: ”سچي ڳالهه جو فيصلو ٿيندو. ڪاميٽي فيصلو ڪندي، پاڻهي توکي اطلاع ملندو." مون گهڻو پڇيس ته: ”ڪاميٽي ڪهڙي، ڪير اطلاع ڏيندو؟" پر ڪو جواب ڪونه ڏنائين. رڳو ايترو چيائين: ”هاڻ پلي آئين، وڌيڪ مون کان نه پڇ. پاڻهي توکي اطلاع ملندو." آءٌ پيرن تي ڪري پيومانس، هٿ ٻڌامينس، آزيون ڪيومانس ته: ”مون کي رڳو ايتري خبر ٻڌاءِ ته منهنجو ڇورو هن جهان ۾ آهي يا ڪونهي؟" پر رڳو ايترو چيائين ته: ”مون کي خبر ڪانهي، جيئن رب کي منظور هوندو تيئن ٿيندو. توکي پاڻهي اطلاع ملندو."

آءٌ موٽي آيس، ڪريان سو ڇا ڪريان؟ فرياد به ڪري ڪونه ٿي سگهيس. چيم ته جي فرياد ٿو ڪريان ته چوندا شاهد ڪير؟ شاهد ڪٿان اچن؟ چور ته ڪونه پاڻ کي هٿ وٺي ٻڌائيندا. ٻيو شاهد ڪٿان اچي؟ تنهن ڪان سواءِ چوطرف دشمن. سوچيم ته فرياد ڪندس ۽ شاهد نه هوندم ته اٽلو فرياد ڪوڙو ڪري مون کي ٿي چالان ڪري ڇڏيندا، پوءِ چوري جو سماءُ ڪير وٺندو؟ چار ڏينهن چار راتيون ڇٽو ته ڪر ڪنهن سمونڊ ۾ پئي گگڙيون ڪاڏيم، رن مون واريءَ ته جيئن فرش ورتو، تيئن روئي روئي، مٽ مان نڪري وئي. سڪٽو مڙهو هو سو پئي گريو. ٿيو آءٌ به ختم هوس، پر پاڻ کي چيم: ”ساڃن يار، هن عمر ۾، مٽان پاڙيو ٿيو آهين! مٽان پاڻ ٿان دشمن ڪلائين! جيڪي ٿيڻو هوندو، سو هيستائين ٿي ويو هوندو. خدا ڪيو هوندو خير، پر جي هيڏانهن يا هوڏانهن ته به پيٽسان جهڙو زهر جو وٽو آهي تهڙو ٻي وڃج، گونهن نه ٿج! داڦ مٽان ڪرين! نه ته ڇورو ته ويو الائجي بچيو، پر ياعمر دنيا ۾ ڪنڌ ڪٿي، ڪونه هلي سگهنداسين."

آخر چوٿين ڏينهن فجر جو همراهه ڪنهن اچي سڏ ڪيو. نڪري ويس. پر پاسي جي ڳوٺ جو هڪڙو ماڻهو هو، تنهن چيو ته: ”سڀاڻي رات فلاڻي هنڌ هارين جو جلسو آهي، اتي کي

فيصلا به ٿيندا. توکي به سڌ آهي پنهنجي سنگت ساٿ کي وٺي اتي اچج!"

جلسي ۾ ويس. اتي ڪي خلقون اچي گڏ ٿيون. ٽر جي سيٺي راڄن جا ماڻهو هئا. تقريرون شروع ٿيون. تقريرون ڪونه هيون، ڄڻو ته ڪر ڪتاب پيا پڙهن! برک به ڪري وڏيرن جا سڀ ظلم ٻڌايائون، ٽر ۾ جيڪي بيداديون ٿيون هيون، تن جو سچو پوتاميل ڪيئي رکيائون. ٻئي پاسي جي ملڪن جا مثال ڏنائون ته اتي جا مزور، هاري ۽ غريب ماڻهو ڪيئن وڏيرن ۽ سيٺين کي دسي، پنهنجون بادشاهيون بڻايو ويٺا آهن. مڙس هئا بکيا ۽ غريب پر ڳالهيون اهڙيون پئي ڪيائون ڄڻ ڪو هائي ڪورٽ جو جج پيو ججملٽ (ججمينٽ) ڏي. اصل تنگ توري ڇڏيائون. ماڻهوءَ جو وار وار اُڀو ٿيي ٿي ويو. پوءِ هڪڙي پاسيري جاهه ۾ ويهه پنجويهه مڙس گڏ ٿيا. مون کي ۽ يارو دوداڻي کي به سڏيائون. هڪڙي همراهه خبرون ٻڌايون ته: "يارو دوداڻي جيڪو سنڌي هاري ڪميٽي جو ميمبر آهي تنهن پنهنجي ڪميٽيءَ کي اطلاع ڏنو آهي ته: 'ساڃن مهاڻو تنهن ڏينهن مون وٽ آيو ۽ مون کي اچي چيائين ته منهنجو پٽ گم آهي. تو پاسي ڏس آهيس. مون کي احوال ڏي!' هوڏانهن ياروءَ جو پٽ ڇون ٿا ته تنهنجي پٽ خون ڪيو هو. هن تعلقي جي سنڌي هاري ڪميٽي، اسان هنن ويهن مڙسن تي بار رکيو آهي ته اسين اوهان جون ڳالهيون ٻڌي، اوهان جو فيصلو ڪريون. اسان جدا جدا ذاتين ۽ ڳوٺن جا ماڻهو آهيون. اسان جو پاڻ ۾ وڏو واسطو اهو آهي جو اسين غريب عوام جي ڇوٽڪاري لاءِ پاڻ ۾ گڏ آهيون ۽ پنهنجي هڪڙي جماعت 'سنڌي هاري ڪميٽي' ڻاهي اٿئون. ان جو ڪم آهي غريبن کي سجاڳ ڪري، ڪين چرپر ۾ آڻي، سندن ٻڌي ڪرائي، سندن هٿان مڙسيءَ واري ڏکهي ۽ ڏکي هلچل هلائي، ملڪ کي وڏيرن، سرمائيدارن جي انڌيرنگري مان آزاد ڪرائڻ. اسين ڪوشش ڪنداسين ته پنهنجي عقل ۽ سمجهه آهر اوهان جو

Gul Hayat Institute

صحيح ۽ واجبي فيصلو ڪريون. جنهن مان اوهان مان ڪنهن سان به ناحق نه ٿئي ۽ ٻي سڄي غريب خلق جو فائدو به ٿئي ۽ نقصان نه ٿئي. پاڻ سيني غريبن جا سڄڻ سرها ٿين ۽ دشمن ڦڪا ٿين."
پوءِ اسان کان پڇيائون ته: "ٻئي ڌريون فيصلي لاءِ راضي آهيو ۽ اسان کي ڳالهيون ٻڌڻ، فيصلو ڪرڻ جي موڪل ۽ اختياري ڏيو ٿا؟" اسان ٻنهي هاڪار ڪئي ۽ ٻنهي پنهنجون پنهنجون ڳالهيون پيش ڪيون. همراهن ڪن ڏيئي، پوري ڌيان سان اسان ٻنهي جون ڳالهيون ٻڌيون. ڪنهن ڪنهن مهل، ڪنهن همراهه صفائيءَ وچان ڪو سوال پڇيو ٿي ته واهه، نه ته چپ چاپ لڳي پئي هئي. ڪنهن جي وات مان اتفاق سان هلڪو يا ڳتو اکر نڪتو ٿي ته ان کي نرمائي، فضيلت، پر مضبوطيءَ سان هدايت ٿي ڪيائون. ڪو ڳالهيون ڪندي، هڪڙيءَ مان ٻيءَ ۾ پئجي ٿي ويو ته ان کي آهستي آهستي ڪري وري رند تي چاڙهيائون ٿي. مون کين پنهنجون سموريون خبرون ڪري ٻڌايون ته ڪيئن مون کي وڏيرن تباهه ڪيو ۽ ڪيئن مون سان امام علي خان پير پريا ۽ ڪيئن ان جو ٽورو لاهڻ جي خيال کان منهنجي ڇوڪري کان خطا ٿي پئي. تازو جيڪو وهيو واپريو، سو به بيان ڪيم. ياروءَ به امام علي خان جي دشمنيءَ ۽ ڪيسن جو سربستو احوال ٻڌايو. پوءِ چيائين ته: "پٽ مارجڻ کان پوءِ به امام علي خان منهنجي جند نه ڇڏي ۽ مون کي ڪوڙن ڪيسن ۾ ٻوڙائي ڇڏيائين. جيل ۾ اتفاق سان هڪڙو سنڌي هاري ڪميٽي وارو يار ملي ويم، ان منهنجا دماغ جا پردا ئي کولي ڇڏيا. هن مون کي سمجهايو ته 'پاڻ اڪيلي سر وڏيرن سان ڪونه پڄي سگهنداسين. وڏيرن سان پوليس آهي، ڪامورا آهن. ڪورٽن ۾ هُنن جي هلندي آهي. جيل به انهن جا آهن. مطلب ته سڄو ڪارخانو انهن جو آهي. پاڻ اڪيلا اڪيلا ٿي ساڻن وڙهنداسين ته رڳو سر وڃائينداسون، سرنداسون پاڻيءَ جا ڦلا به ڪونه. سو پهريائين آهي پاڻ ۾ ٻڌي ڪرڻي. سنڌي، جاموٽ، بروچ، سيد، پير جو

Gul Hayat Institute

فرق مٽائي، سيٺي ستايل سنڌين کي هڪڙي ابيءَ هڪڙي امان جو اولاد ڪري سمجھڻو آهي، دشمن جي هٿ جو باز ٿيڻو ناهي، سؤ سور هجن ته به پاڻ ۾ ڇڪهه ڪري دشمن جو ڪاڄ ٿيڻو ناهي. اهڙيون ڳالهيون ٻڌائي ٻڌائي، مون کي آهستي آهستي ڪري هارين جو همدرد بنائي وڌائين. جڏهن ٻاهر نڪتس ته پڇائي وڃي سنڌي هاري ڪاميٽيءَ وارن کي هٿ ڪيم. همراهن به هٿن جون ڇائون ڪري ڇڏيون. منهنجا اهڙا ٻانهن ٻيلي ۽ سچا همدرد ٿي بيٺا، جهڙو ڪو ابي امان جو ڇائو به ورلي ٿئي. آءٌ اڳي هيتري عمر جهڙوڪر مائٽن عزيزن هوندي به نڌڻڪو ۽ بي واهو هوس. هاڻ هڪڙو سر وڃي بچيو هوس ته به ڇڻ ڏاڍڪو ۽ وڏي وڳر وارو ٿي پيس. ڪيڏانهن ويون ريسون ۽ حسد، ڪيڏانهن ويا پاڙن ۽ ذاتين جا فرق ۽ ويڇا، ڪيڏانهن ويئي بدخواهي ۽ دشمني! ڏر جي آس پاس جا سڀ سمجهو ۽ سڄاڳ غريب پاڻ ۾ ائين ڪيرڪنڊ ٿي وياسين، ڇڻ هڪڙي ابي، هڪڙي امان جو اولاد آهيون. اسان جا پراڻا خيال به بدلجي ويا. هاڻ اڳوڻيون ڳالهيون ياد اينديون آهن ته سمجهبو آهي ته اونداهيءَ ۾ حياتي گذاري آيا آهيون. سو جڏهن ساڃن پٽ ڳولهيندو، مون وٽ اچي نڪتو، تڏهن ڀرين ته هن کي ڏسي اکين ۾ رت اچي ويو. پر پوءِ دل ٿي دل ۾ پاڻ کي ساڏي، قبضي ۾ ڪري ورتم. مون کي پنهنجي هاري ڪاميٽيءَ وارن همراهن جون هر هر سمجهايل سڀ ڳالهيون دل تي تري آيون ۽ مون رت جي ڳُرڙي پري، هن جون ڳالهيون ٻڌيون ۽ ڪيس صحيح سلامت واپس موٽايم. هاڻ اوهان راڇن جي غريب پاڙن ۽ ساٿين جي هٿ ۾ فيصلو آهي. جيڪي اوهان کي اچي سو ڪريو.“

همراهن اسان جون ڳالهيون ٻڌيون. مڙس سڀ داناءُ هئا. هڪڙو ٻئي کان وڌيڪ. واري واري سان هرڪنهن پنهنجو رايو ڏنو. آخر سيٺي مون کي ڏوهاري ڪيو ته: ”تو هڪڙي غريبان مارِ ظالم وڏيري جي موڇڙن کان ٻچڻ لاءِ، ٻئي ظالم ۽ غريبان مار

Gul Hayat Institute

وڏيري کي خوش ڪرڻ لاءِ، پاڻ جهڙي غريب ۽ ماريل ياءُ تي حملو ڪرايو، جنهن ۾ هن جي ٻچي جي زندگي ختم ٿي ويئي. ٿو سوچيو ته ان وڏيري جا مون تي ٿورا آهن، سي لاهي، ماڻهو ٿو ٿيان. پر ٿو ائين نه سوچيو ته ٿوتي ٿورا ڪرڻ وارو اهو ڪير آهي؟ جن ظالم وڏيرن ٿوتي ظلم ڪيو، انهن ڪان هي ظالم وڏيرو ڪهڙي ڳالهه ۾ ٻيو آهي؟ هو ٿو غريب تي ظلم ٿا ڪن. هي ٻين غريبن تي ظلم ٿو ڪري. ڏنڊو ٻنهي ظالم وڏيرن جو ساڳيو آهي. ٻنهي ظالمن ۾ فرق ڪهڙو ٿيو؟ ٿون هڪڙن ظالم وڏيرن جي ظلم ڪان بچڻ لاءِ ٻين ظالم وڏيرن جي هٿ جو باز ٿي، پاڻ جهڙن ٻين مسڪينن ۽ ماريلن جو مارو ٿيو بيٺو آهين."

ياروءَ جي گهر واري اڳوڻي ڳالهه ياد ڪري ۽ هن سڄي جلسي ۽ ڪچهريءَ جون ڳالهيون ٻڌي، مون پنهنجي دل ۾ چيو ته هڙن ماڻهن اڳيان گهٽ وڌ ڳالهه ڪري، بچت وٺڻ ماڻهن جو شان نه آهي. منهنجي دل پرجي آئي. اکيون اگهي، پٽڪو لاهي ڪٽي يارو جي پيرن تي رکيم ۽ چيومانس: "ادا، آءٌ بلاشڪ تنهنجو ڏوهاري آهيان. منهنجي ڇوري جي ڪٿي قسمت! جي ڇڏيو آهيني (اٿيئي) ته قلبان ٿيوا جي جيئرو هجي ته مون کي خدا ڪارڻ ڏوهه بخش ڪر. سڄي عمر ٻئي ڀيءُ پٽ توجا، توجي ڪاميٽيءَ جا ۽ سيني ياڙن جا گولا تي گذاريندا سين...."
ائين چوندي، گلو ڇڻ بند ٿي ويم ۽ ڪانئم وڌيڪ ڳالهاءِ نه نڪري سگهيو.

همراهن مان هڪڙي چيو "ادا، وڏو نالو الله جو. پر الله سائين کي تنهنجي منهنجي معافي ڏيڻ جي لوڙ ڪانهي. بخشش جي گهرج آهي توکي، مون کي، پنهنجي سنڌ جي غريب ياڙن کي. چو ته ذاتي سور پيئنداسين، ذاتي ڏوهه بخشيينداسين، تڏهن هڪٻئي جي دلين مان ڪدورتون وينديون ۽ پاڻ پنهنجي سيني جي گڏيل دشمنن جي چنبي مان نڪري پنهنجي پيرن پيڙا ٿينداسون."

سيني جون دليون ڀرجي آيون. ياروءَ جي دل مان لڙڪ وهي اٿي هليا. هن منهنجو ٻڪو ڪٽي مون کي مٺي ۾ وڌو ۽ روئي چيائين: ادا، مون مسڪين ۽ اڻپڙهيل سنڌي مارو ماڻهن جي ڀائيچاري جي صدقي پنهنجي ٻچي جو خون توکي بخش ڪيو.“ سيني ڪوس وڏي سڏ گهڻي دير مبارڪون ۽ شاباسون ڏنيون. منهنجي اکين مان ڳوڙهن جو بند ٽٽي پيو. ڪجهه دير ترسي، ياروءَ چيو: ”جڏهن ساڃن جو پٽ منهنجي اڳيان ڏڪجي ڪري پيو ۽ ٻڏجي پيو، تڏهن دل ۾ چيم ’واه مولا، تون حق وڪيل آهين! ڪورٽ کان ڇٽي ويو پر قضا کان ڪونه ڇٽو. هاڻ ڪو ڪو شاهد، نڪو گواهه! جن جهليو آهي، سي به ابي امان جي اولاد جهڙا ڀائر ۽ يار آهن. ڪُسي ويندا پر ڳوال ڪونه ٿيندا. هاڻ هن کي ڪٺي وڃي ڪٽي جبل ۾ خفا خون ڪري پنهنجو اندر ٺو ٺاريان.‘ پر پوءِ پنهنجن هنن، همراهن جو خيال آيم ته ڀتان چون ته ’صلاح کان سواءِ ههڙو ڪم ڇو ڪيئي؟‘ سو ڇوڪري کي هٿيڪو ڪري سڀني کي خبر ٻڌائي مان. هنن منهنجا ترا ڪيئي ڇڏيا. سڀني ڳالهه سمجهائي چيائون: ”خبردار جو ان ماڻهوءَ کي هٿ لاتو اٿئي! ان جو تنهنجي پٽ سان ڪوبه وير ڪونه هو. اهو خود مظلوم آهي. پليل ۽ گمراهه آهي. اصل قاتل اهي آهن جن هنن مجبورن کي اهڙي مجبوريءَ ۾ وجهي، ڪانئن ههڙا ڀڏا ڪم ڪرايا. هن سالن جا سال جيل ۾ لوڙيو آهي. اڃا تازو ڦاسي گهاٽ مان نڪتو آهي. اصل جنگ انهن سان آهي جيڪي هڪڙن مسڪينن کي ڦُرڻ لٽڻ ۽ ڇپڻ لاءِ ٻين کي شڪاري جانور ڪري استعمال ڪن ٿا. اهو ماڻهو تو وٽ ۽ پاڻ سيني غريب ڀائرن ۽ پاڻ هارين جي ڪميٽي وٽ سام آهي. ان جو وار به ونگو نه ٿيڻ کپي.‘ اها ڳالهه ٻڌي، مون کي به خدا ساڃاهه ڏني ۽ مون همراهه وٺي آٽي، هنن همراهن جي حوالي ڪيو ۽ چيومان ته ’هاڻ هي ڇاٽي توهان ڇاڻو!‘ هنن چيو ته ’رڳو هن کي ڇڏي ڏيڻ مان سڄو فائدو ڪونه ٿيندو. اوهان جا خيال

Gul Hayat Institute

نه بدليا ۽ اوهان جي دل مان ڪدورتون نه نڪتيون ته اوهين وري هڪنهن نه ڪنهن جي ٻچ تي هڪٻئي جي سر جا ويري ٿيا، هڪٻئي تي اپا ٿيا بيٺا هوندا. چڱو اڌين آهي ته فيصلو ڪري دشمنيءَ جي پاڙ ئي هميشه لاءِ وڍي ڇڏجي.“ ۽ خود هنن ٻڌايان ڪي به گس تي چاڙهي ڇڏجي!“

ڇوري جي ٻچڙ جي اها ڳالهه ٻڌي، خوشيءَ وچان منهنجا هٿ پير ٺري ويا. ڪنهن مهل ڪان پوءِ ڪنهن اچي منهنجي پيرن تي هٿ رکيا. مون اکيون کوليون ته مٿان ڇورو مون وارو بيٺو هو! بس پوءِ ته منهنجي جيڪا حالت ٿي سا ته پڇ ئي نه! ايتري ۾ هڪڙي جوان مڙس ياروءَ ڏانهن منهن ڪري چيو: ”چاچا، سچي مڙسي اها آهي! سچي غيرت اها آهي! پٽ جو وير بيشڪ تو واريو آهي! سچي مڙسي اها ناهي ته پنهنجا پاڻ جهڙا اپرا ڀائر ڇيڇن يا انهن کي ڪير لالچائي يا ٻرغلائي ڪانئن ڪڏو ڪم ڪرائي ته انهن کي تباهه ڪجي. سچي مڙسي، سچي غيرت، اها آهي ته ڪيڏو به سور اچي ته ٻي وجهي پر دشمن کي خوش ٿيڻ نه ڏجي. اها آهي سچي دليري. تو پٽ جو خون درگذر ڪري، دشمن جي زبردست ۽ قاتل سازش کي ناڪام ڪيو آهي!“

ٻئي جوان چيو ”هيترو سچو دنيا جو دور ظالمن جي بادشاهي هلي آهي. هاڻ مظلومن جي بادشاهي قائم ڪرڻي آهي ۽ ظلم جو ٻڙ بنياد ختم ڪرڻو آهي. ان لاءِ ٻڌي کپي، ضابطو کپي، اورچائي کپي، مڙسي کپي، ڏاهپ کپي.“ ٻيون به الاهي ڳالهيون سمجهائيندا رهيا. ان گهڙيءَ مون به پنهنجي دل ۾ قسم کنيو ته ”وري ڇا به ٿي پوي پنهنجن غريب ڀائرن جو مارو نه ٿيندس ۽ سنگت رکندس ته پنهنجن غريب ڀائرن سان ۽ نه دشمن ظالم وڏيرن سان. ڀلي ڪٺي سڄا سون ٿي پون.“ ان ڳالهه کي اڃا ٿورا ڏينهن ئي مس گذريا ته ٿنهن ڏينهن امام عليءَ خان گهرائي چيم ته: ”دوداڻي وٽ مال جام ٿي ويو آهي، وڃي هلڪائي ڪري

اڇوڻ!" پهرين چيم ته سڄي ڳالهه ڪري ٻڌايانس ۽ چوانس ته "وڏيرا! اهي ڏينهن ڪاٿي ويا جڏهن اسان کي ياڙيو ڪري استعمال ڪندا هئا." پر همراهن هدايت ڪئي آهي ته 'راز جي ڳالهه ڪنهن سان به ڪرڻي نه آهي. ضابطي ۾ هلڻو آهي.' سو ٻڌائي ويس. پر وڏيرو جند ئي نه ڇڏي. هٿان هيٺان واريو بيٺو آهي. لاچار ڪيس صاف جواب ڏيڻو پيم. هاڻ ٻڌاءِ ته مون ڪهڙي بڇڙي ڪئي؟"

مون ڪيلي چيس "يلا جي آءٌ چوان ته تو بي واجبي ڪئي آهي. امام عليءَ جهڙي مڙس کي جواب ڏيڻ تو جهڙي مڙس جو شان نه آهي ته تون منهنجي ڳالهه مڃيندينس؟" چيائين "دل واري ڳالهه؟" چيم "هائو!" چيائين "ڪونه مڃيندس! مون کي هاري همراهن جي ڳالهه تي سورهن آنا ويساهه اچي ويو آهي! مرڻ مري ويندس پر ان ڳالهه تان ڪونه لهندس. تون رنج ٿيندين ته توکي پرچائي وجهندس. پر غريبن جي طرف واري ڳالهه ڪونه ڇڏيندس!" مون چيس ته "پوءِ جيڪي وڻيئي سو ڪر!" پڇيائين "۽ تون؟" مون چيس "آءٌ تنهنجي پٺيان!" چيائين "چرچا ڇڏ! اسين جاهل اوهان جي پٺيان سونهون ڪ توهين اسان جي پٺيان سونهندا؟"

چيومانس: "جاهلن جا به قسم آهن. هڪڙا اڻ پڙهيل جاهل ٿيندا آهن، ٻيا پڙهيل جاهل ٿيندا آهن. پڙهيل جاهل جهڙو ڪمو ۽ گندو جاهل دنيا ۾ ٻيو ڪونه ٿيندو آهي. غريب جو ٻار پلي ڪهڙو به امير ٿي وڃي، پر جي پنهنجي غريبائي لڏي جو طرف ڇڏي، ڪانو وانگر مور جي چال هلڻ جي ڪوشش ڪندو ۽ دشمن جو دلال ٿيندو ته ان جهڙو مورک ۽ جاهل ٻيو ڪهڙو ٿيندو؟ آءٌ ڪٿي اتفاق سان وڪيل ٿي ويو آهيان پر اولاد ته انهن مسڪينن جو آهيان، جن جون ست ڇا ست سؤ پيڙهيون به پورو ڏيڻو ڪونه سنيرن. منهنجا مائٽ اوهين غريب آهيو. هي وڏيرا ۽

Gul Hayat Institute

سيٺيون جيڪي پنهنجي مطلب ۽ غرض لاءِ پاڻ کي ڳراڙيون پيا وجهن سي مون ۾ تو جهڙن جا مائٽ ڪڏهن به ڪونه ڏيندا. مون کي به پنهنجي پارٽيءَ جو ماڻهو سمجهه!“

هن جي اکين ۾ ڳوڙها تري آيا. مون کي ڀاڪر پائي چيائين: ”جوان جا پٽ، تہ ٻوهه پنهنجي آهي به فتح!“

(ماهوار ”تحريڪ“، جنوري ١٩٧٨ع ۾ ڇپيل)

Gul Hayat Institute

وڏيون هڙتالون ۽ وڏيون ٻيون

صبح جو سڄو شهر ڇهن ڏينهن جو مانارو بڻجي ويو. فضا ۾ هزارين سوال، اطلاع، تصديقون، ترديدون ۽ افواهه ڳجهن وانگر لامارا ڏيئي رهيا هئا. ماڻهن جا آواز ۽ سڌن چهرن جا رنگ بدليل هئا.

پيا ته ٿيو، پر خود ”گولي چل گئي“ به اڄ صفا بدلجي ويو. هو هر روز صبح جو ڇهين بجي باقاعدگيءَ سان اخبارن جو ٿهو سائيڪل تي کڻي، سهڪندو سهڪندو اچي ساڳي جاءِ سڄاڻل، هيبتناڪ وحشي رڙ ڪندو آهي ”گولي چل گئي“ ايتري قدر جو جڏهن منهنجي واچ، خراب ٿي ويندي آهي تڏهن آءٌ ”گولي چل گئي“ جي اچڻ يا نه اچڻ مان اندازو لڳائيندو آهيان ته ڇهه لڳا آهن يا نه.

اڄ صبح جو جڏهن هن پنهنجي دستوري وحشي واڪي بدران ڪجهه ديبل انساني آواز ۾ دانهن ڪئي، ”لاٺي چل گئي!“ تڏهن منهنجا ڪن ڪڙا ٿي ويا هئا.

”اڄ ضرور ڪجهه ٿيو آهي،“ مون سوچيو.

بار روم ۾ گهڙيس ته ائين لڳم ڄڻ ته ڪنهن جو پٽر وڃايل آهي. آهستي آهستي غصو غم تي غالب پوڻ لڳو. آواز اوچا ٿيڻ لڳا. هڪڙو بزرگ اوچتو ٽپ ڏيئي اٿي بيٺو ۽ واڪو ڪري چيائين، ”اچو ته هلون“ اسين ٽي چٽا ٻيا به اٿي ڪڙا ٿياسون.

ڪار پر گڙي روڊ وٽان ٿيندي، جڏهن سينٽرل جيل جي احاطي ۾ گهڙي، تڏهن پريان لائوڊ اسپيڪر تان آواز ٻڌڻ ۾ آيا: ”هٽ جائو“ ”هٽ جائو“ ”پيڇي هٽ جائو-“ شاهي دروازي

اڳيان هيسيل ۽ پريشان ماڻهن جا ٽولا بيٺل هئا ۽ اسان جا وڪيلن وارا ڪارا ڪوٽ ڏسي اسان کي وراڻيَ ويا. ”ڇا ٿيندو“ اسان سلپون اندر ڏياري موڪليون. اڌ ڪلاڪ کان پوءِ وڏي در جي ڇوٽين پٽي کُلي. اندر گهڙياسون، سپرنٽينڊنٽ جو ڪمرو پريل هو. اسان سندس ڪيڪار وراڻي ڪيس پنهنجو مطلب ٻڌايو. چيائين: ”ليٽر لکي ڏيو.“ ليٽر لکي ڏنوسين. ”ملاقات ٻه ڪندو؟“ ”ها هدايتون وٺيون آهن،“ اسان مان ڪنهن چيو. سپرنٽينڊنٽ تمام فضيلت وارو ماڻهو هو. پر ڪير ٻه ڳالهائڻ جي موڊ ۾ ڪونه هو. ”معاف ڪجو، سرڪٽ هائوس مان ٿو ٿي اچان. پنج منٽ!“ ائين چئي سپرنٽينڊنٽ هليو ويو. اسان معنيٰ پريل نظرن سان هڪٻئي کي ڏٺو. هڪڙي جي نگاهه چيو: ”مٿان هدايتون وٺي ويو آهي!“ ٻئي جي نگاهه چيو ”ڪا نئين چال ڪيڏندا!“ ٽئين جي نگاهه واچ تان موٽندي چيو، ”اڄوڪو ڏينهن لنوائيندا!“ چوٿين نگاهه هٻڪندي چيو ”مورڳو پاڻ کي ڦاسائڻ....“

اسين ٿهي ٽڪي مرڳو اهڙي انداز سان ڪرسين تي ٿي ويٺاسين، ڄڻ ڇا ٻه ٿي پوي ته ٻه ٽڪي بيزار نه ٿينداسين ۽ ٽڪي ڪنهن بهاني ۾ اچي واپس موٽنداسين.

جيلر ۽ قيدي آيا ويا پئي. جيل جو ڊاڪٽر اچي ويٺو. ڪجهه دير بعد هڪ برف جهڙين اڇين ٻانهن، ٻاهه جهڙن ڏڳندڙ ڳلن، نيرين، مرڪندڙ ۽ نچندڙ اکين واري ٢٥ سالن جي عورت اچي ويٺي. سيتي جون اکيون بي‌اختيار منجهس کپي ويون. پر هڪ دفعو ڏسي وري ڪنهن ٻه ڏانهس نه نهاريو. اڄ ڪنهن ٻه قسم جو لطف حاصل ڪرڻ ڄڻ انهن جذبن سان غداري هئي، جيڪي اسان جي سينن ۾ پئي پڙڪيا. ”هڙي وقت تي....“ اسان سوچيو.

ڪلاڪ گذري ويو. اسين ڪاغذ پٽ تيار ڪرڻ ۾ لڳي وياسين. هڪڙو قيدي گهڙي آيو، اسان کان پاسيرو ٿي اچي بيٺو، اسان ڏانهن ڏسڻ بنا جيلر سان ڳالهائڻ لڳو. مون بي‌خياليءَ سان ڏانهس

ڏنو. ٿاهوڪو سنهڙو هلڪڙو نوجوان، ڦاٽل ڪپڙا، ڪندريل وار، وڌيل ڏاڙهي، اگهاڙا پير، نرم پر باوقار آواز، هن جهڪي جيلر کي ڪجهه چيو پئي. اوچتو هن اسان ڏانهن لوڏون هنيو ۽ منهنجي دل جي ڌڙڪ بند ٿي ويئي.

مون کان بي‌اختيار نڪري ويو، ’يوسف لغاري‘ هن جي چهري تي هڪدم سندس جڳ موهيندڙ معصوم، پياري ۽ پنهنجائپ واري مرڪ ڇانئجي. ويئي.

”يوسف لغاري.... يونين جو صدر؟“ هڪ ساٿي پڇيو.

مون يوسف کي ڀاڪر پائيندي ڪنڌ ڏوڻي هاڪار ڪئي.

”ڪل ڳڻتان؟“ مون پڇيس.

”٢٠٧“ هن ورائيو.

”زخمي ڳڻتا؟“

”سڀ.“

”سخت؟“

”گهڻي ڀاڱي.“

يوسف هليو ويو. اڄا به راتيون اڳ هو منهنجي آفيس ۾ پئس جي جاءِ جي اپيل جا ڪاغذ ڪٺي آيو هو. ڇڱو ڀلو ۽ آزاد هو. سندس نس نس مان زندگي پئي ڇلڪي.

سپرنٽينڊنٽ نيٺ موٽيو. ”پيا به ملاقاتي آيا آهن. اڳوپيوه اوهان به گڏ هلو ته يڪي ملاقات ٿي وڃي.“ ته ڇئبو ته ملاقات واقعي ٿي پئي. پيا ملاقاتي ۽ اسين سڀ گڏ جيل جا چن سان لنبيل صاف سٿرا گس ڏيئي اندر وياسين. واٽ تي تعارف ٿيندا هليا.

”مجيب پيرزادو، انجنيئرنگ ڪاليج!“

”ڪامل راڄپر، ميڊيڪل ڪاليج!“

هڪ دروازو کليو ۽ اسين بہ سؤ کن سي ڪلاس قيدين سان پريل هڪڙي شاهي اڱڻ ۾ داخل ٿياسون. اڱڻ اندران هڪ ڪليل جيل بلاڪ ڪليل اسپتال ٿي لڳو. قيدي ننڍين، اداس، ماتمي

ڏولين ۾ ورچيل، اگهاڙي پٽ تي ويٺا هئا. اسان کي ڏسي سڀ دروازي ڏانهن وڌي آيا.

فضا ۾ آيوڊين جي بوء ڇانيل هئي. ڀرپاسين مون پنهنجي پراڻي دوست علي احمد قريشيءَ جي پٽ اعجاز کي سڃاتو. هو ٻيڙين اگهاڙو پنهنجي مُنهن ڪجهه سوچيندو پريان پئي ويو. گوڙ تي ڪنڌ ورايائين ته اسان جون اکيون مليون. مون اڳ ۾ پاڻ کي سمجهائي ڇڏيو هو ته کهڙو به نظارو ڏسندس ته به جذبن جو اظهار نه ڪندس. مون ڪيس پاڪر پاتو ۽ هٿ دٻائي فقط ايترو چيومانس: ”خوش رهه.“ پر پنهنجن جذبن کي وس ۾ رکڻ ايڏو سولو نه هو. ڪيڏين جنهن وقت پنهنجن ڏکويل ۽ غصي ڀريل آوازن ۾ پنهنجي روئداد بيان ڪئي، جڏهن اسان جون نظرون سندن ڦاٽل مٿن، سُڄي بند ٿيل ٽنگن، ڇچريل ۽ منهن ۽ بدن، ليڙون ليڙون ۽ مٽيءَ ۾ ڀيوت ٿيل ڪپڙن ۽ اگهاڙن پيرن تي پيون، جڏهن لٽين ۽ گوڙها آئيندڙ گئس جي دونهن، لانگ بوٽن، رائيفلن جي ڪنداڪن، گپ ۽ پاڻي ۾ لتڙيل چپاٽيل ۽ ڇچريل نوخيز انساني جسمن جي تصويرن ذهن تي حملو ڪيو، تڏهن پنهنجي جذبن تي قبضو رکڻ مشڪل ٿي پيو. جڏهن هڪڙي زخميءَ منهنجي هٿ کي لوڏي چيو، ”ادا، آءٌ توهان جي ضلعي جو آهيان.“ جڏهن هڪڙي عرب ڇوڪري ٽٽل ڦٽل انگريزيءَ ۾ داتهن ڏيڻ جي ناڪام ڪوشش ڪئي، جڏهن هڪڙي نوجوان منهنجي ڪرسيءَ جي ٻرسان پٽ تي ويهي چيو ”ادا، اسان کي ڇياڻون مرغا ٿيوا“ جڏهن ٻئي چيو، ”آءٌ هٿ ايا ڪري پاڻيءَ مان نڪتس ته مون کي ٻاهر نڪرڻ شرط رائيفل جو ڪنداڪ هڻي ڪيرائي وڌائون، هي ڏس منهنجو مٿو!“ جڏهن هنن گوڙهن کي پي سينا تاڻي، چيو ٿي، ”پرواهه ناهي، هي پهريون امتحان هو، اسين هر امتحان لاءِ تيار آهيون!“ تڏهن نڙيءَ ۾ ڪا شيء ڦاسي ٿي پيئي. ماڻهو ٻڇيو ٿي ويو ته اجهو ٿيون اکيون ٻرجيو اچن، هاڻ تا گوڙها وهن. مون پاڻ کي پٿر بنائي ڇڏيو. ٻه ڪلاڪ

پٽڙ بنيو سخت زخمين جون لسٽون ۽ سندن ويل سامان جون لسٽون لکندو رهيس. مون کي خبر هئي ته ويل سامان ڪونه ملندو، اندريان زخم ڪونه ميٽجندا. نه هنن جا ۽ نه اسان جا. پر اسان لکندا رهياسين. ماڻهو ڪيتري نموني رڌل هجي ته سوچڻ کان بچيو پئي. پاسي ۾ ويٺل زخمي مٿي واري کي چيم، ”تون ليٽي پئه. آرام ڪر!“ هن پڇيو، ”ڪٿي؟“ مون لوڙو هنيو، اگهاڙي پٽ تي وهاڻو به ڪونه هو. مون لڄي ٿي اکيون ڦيرائي ڇڏيون. وري ساڻس ڪونه ڳالهايم. ايتري ۾ آيل ملاقاتين پنهنجي قيدي ساٿين کي گڏ ٿيڻ لاءِ چيو. قيدي منڊڪائيندا، پنهنجا زخمي بدن گهليندا، هڪ هنڌ گڏ ٿيا. تقرير ڪندڙ جو آواز بلند ٿيو: ”ساٿيو، اڄ اسين ڀرين آزمائش مان لنگهيا آهيون. اڃا به ڏکيون گهڙيون اڳيون آهن. پر اسين حق لاءِ سڀڪجهه سهڻ لاءِ تيار آهيون.“

آءٌ ميڙ مان هليو آيس. مون کي هنن سان گڏ ٻيهڻ جو ڪو حق ڪونه هو. هو زخمي هئا ۽ آءٌ سڄو لڳن سان، هو بند هئا ۽ آءٌ آزاد، هو آزمائش ۾ مبتلا هئا ۽ آءٌ پنهنجيءَ ڏنڍي ۾. هو ٻي جنس هئا ۽ آءٌ ٻي جنس. مون کي بي‌اختيار فارسيءَ جو شعر ياد آيو. ”ڪسي ڪ ڪشتہ نہ شد، از قبيلہ ما نيست.“ (جيڪو ڪُٺل ناهي، اهو اسان جي ساٿ مان ناهي.)

سهڻي لطيف به ته چيو آهي ”وڍيو هئين ته وڏهه نه ته وڃيو وڃج واٽ تون.“ مون پنهنجي واٽ ورتي ۽ وري وڃي ڪرسيءَ تي ويٺس.

اسان جو بزرگ اڳواڻ ۽ ٻيا ساٿي به رڌل هئا، ڪو لکڻ ۾ ته ڪو پڙهڻ ۾. سندن چهرن تي سمنڊ جهڙا اونها تاثر هئا. رواني ٿيڻ وقت اسان کي چيائون: ’اڄ پيلا ضامن ٿي ويندو؟‘“

مون کين ڪوڙو دلاسو ڏيڻ مناسب نه سمجهيو. مون چين: ”شايد ڏينهن ٻه يا اڃا به وڌيڪ لڳن. اها تڪليف برداشت ڪرڻي آهي. ڇا ڪجي مجبوري آهي.“ تڏهن چيائون، ”توهان

ڪوبہ خيال نہ ڪريو. ضامن ٿئي نہ ٿئي، پرواھہ ڪانھي، اسين سڀڪجھہ سهنداسين.“ موٽندي آفيس ۾ سپرنٽينڊنٽ چانھہ گھرائي. ايتري ۾ هڪڙو قداور، جانٺو، چست ۽ ڦڙت، سهڻو انگريزي لباس پھريل ماڻھو لنگھي آيو. سندس بيحد دلڪش مردائي حسن کي ڏسي، مون پنجن ڏهن ڏينهن جي پاڻيءَ کي داد ڏنو. سڀ اٿي بيٺا. هن سپرنٽينڊنٽ جي ڪرسي والاري. سپرنٽينڊنٽ بيٺو رهيو. ٿڌين آيل اسانجن قيدين بابت ڳالھہ ٻولھہ شروع ڪئي. سندس گفتگو هڪڙي سؤ في صدي حاڪم جي گفتگو هئي. هن بار بار ”تخريب پسند“، ”انتظام“، ”حڪومت“، ”ذميوارين“ جا لفظ پئي دهرايا. اسان کي ائين پئي خطاب ڪيائين، ڄڻ تہ اسين بہ ڪي چڱي چال وارا قيدي هئاسين. مون کي ائين لڳو ڄڻ مون هي يا هھڙو ماڻھو ڪٿي ڪو ڏٺو آهي. اوچتو مون کي فلم ”گنس آف نواروني“ وارو جرمن گسٽاپو آفيسر ياد آيو. هي بہ ان ساڳيءَ جنس مان هو. پيدائشي حاڪم، سموري انساني مخلوق کان مٿي، افضل ۽ سمورن انسانن کي قيدي ۽ ڏوهاري سمجهندڙ.

اسين جڏهن سندس تقرير کي اڌ ۾ ڇڏي اٿياسين، تڏهن ڏٺوسين تہ هو ناراض ٿي پيو. پر اسان کي وڃڻ جي اجازت ڏنائين. قيدين بابت ضروري ڪم لاهي، آءٌ شام جو گھر موٽيس. عادت موجب ماني کائڻ سان گڏ اخبار پڙهيم. منهنجي نظر پوئين صفحي تي ڄمي بيھي رهي، مون ان جا پويان اکر وري وري پڙهيا.

لکيل هو، ”—ڪوبہ خاص زخمي ڪونہ ٿيو آهي. ڪجھہ گرفتاريون ٿيون آهن، حالتون ٺيڪ ٺاڪ آهن.“

منهنجي اکيان ۲۰۷ قيدي، سوين ڇڇريل ۽ سڄيل مٿا، منهن، ٽنگون، ڄاڙيون، ٻانهون ۽ پٺا ڦري ويا. ”ڪوبہ خاص زخمي ڪونہ ٿيو آهي، ڪجھہ گرفتاريون ٿيون آهن. حالتون ٺيڪ

آهن.“ مون وري تلخيءَ سان دهرايو ۽ اخبار اڇلائي ڇڏيم. ٻئي ڏينهن ساڳي اخبار ۾ وڏين سُرخين سان ٢٠٧ قيدين جي ضمانت تي آزاد ٿيڻ جي خبر پڙهيم. پر جيڪي ويهه پنجويهه ڄڻا نوان قيد ٿيا هئا تن جي گرفتاريءَ جي خبر ڳولي ڳولي ٿڪجي پيس، پر ڪٿي به نظر ڪانه آئي. مون اخبار ڦاڙي، پرزا پرزا ڪري ڇڏي.

(ماهوار ”تحريڪ“، مارچ ١٩٧٣ع ۾ ڇپيل)

Gul Hayat Institute

بختاور

جنهن مهل تار آئي تنهن مهل مون. شيوءُ پئي ڪئي. ڪريم لڱل منهن سان تار واري ڪان تار ورتي، ڪيس صحيح ڏيئي، ڪاپي هٿ ۾ جهليل سيفٽي (جيڪا بيخياليءَ ۾ ساڻ کڻي ويو هئس) واپس آڻي ميز تي رکيم ۽ لفافو ڪولي، تار پڙهيم. پنهنجن هٿن ۾ نهاريم، اهي ڏڪيا ڪونه پئي. آرسيءَ ۾ منهن ڏٺم: ڪريم لڱل هوندي به سمجهيم ته ان تي ڪوبه اثر ڪونه هو. هاڻ سمورو ڌيان شيو ۾ لڳايم.

واچ ڏٺم ته ٻه لڳي ١٤ منٽ ٿيا هئا: تنهن جي معنيٰ ته سنڌ ايڪسپريس ۾ اڃا منو ڪلاڪ هو.

"ڪريما!"

"جي، بابا."

"پٽ! منهنجي بئگ تيار ڪر، مون کي ٻاهر وڃڻو آهي."

ڪريما اهڙين ڳالهين تي هريل هئي.

اڌ ڪلاڪ ڪان پوءِ آءُ اسٽيشن تي پهچي ويس بلڪ اسين پهچي وياسين ڇو ته ڪريما به مون سان گڏ هئي. ريل ۾ چڙهي وياسين. ڏيڍ ٻن ڪلاڪن جي سفر ڪان پوءِ اسان جي اسٽيشن اچي وئي.

سول اسپتال جي گيٽ تي پهچي، ڪريما کي چيم: "مون توکي ٻنهي نٿي آندو پر تون ڦڏو ڪري زبردستيءَ آئي آهين، نيڪ؟"

"ها بابا."

"توکي پنهنجو واعدو ياد آهي؟"

”ها بابا.“

هوءَ در کان ٽئين نمبر بستري تي پيئي هئي. ڀرازيءَ جا پنج ڇهه زالون مرد سندس پرسان ويٺل ۽ بيٺل هئا. ويٺل ٻه اسان کي ڏسي اٿي بيٺا: ”ڪنهن ڪنهن مهل هوش اچيس ٿو نه ته ائين ٻڏل آهي. ٻه گوليون ڪيديون اٿس. هڪڙي سٿر مان، ٻي ڪلهي مان.“

”ڊاڪٽر ويچارا رات ڏينهن پيرن ڀر بيٺا آهن. شابس هجين.... ٻن ڪلاڪن جي آپريشن کان پوءِ وڃي گوليون نڪتيون....“

پاسيرا ٿياسين ته ڊاڪٽر الهه رکئي چيو: ”اسان سڀني وسئون ڪونه گهٽايو آهي. وڌيڪ ته رب جي اختيار آهي.... خوشقسمت آهي جو بروقت فرسٽ ايڊ ملي ويس ۽ رت حد کان وڌيڪ ڪونه وهيو. نه ته ٽڏي تي ئي ختم ٿي وڃي ها. سٿر واري گولي ٻه خوشقسمتيءَ سان ٻاهرئين پاسي گوشت ۾ لڳي اٿس. ڪلهي وٽ ٻه هڏيءَ ۾ فرڪچر ٿيو آهي. هڏو ٻن حصن ۾ ٽٽي پيو آهي. جوڙيو اٿئون. خدا ڪندو ته لڳي ويندو. اها گولي ٿورو هيڏانهن هوڏانهن لڳي ها ته اڃا ٻه گهڻو نقصان ڪري ها ۽ شايد ٻانهن وڍڻي پوي ها.... وري ٻه ڏسجي. خدا ڪري ڪي Complications نه ٿين. هونءَ صحتمند ۽ جوان آهي. جي ڪا ٻي پيچيدگي نه پيدا ٿي ته وڏي اميد آهي.“

تيسين ڪريما سڏ ڪيو. سندس اکيون سڪل هيون: ”چون ٿا ته او گروپ جو رت کپيس. منهنجو رت ٻه او گروپ جو آهي. جڏهن اسان اسپتال ۾ داخل هئي ۽ رت کتو ٿي، تڏهن ٽيسٽ ڪيو هئائون.“

ڪريما جڏهن رت ڏيئي واندي ٿي ته اسين سائين بخش جي گهر وياسين جيڪو اتان گهڻو پري ڪونه هو. شام جو وري اسپتال پهتاسين. هوءَ هوش ۾ نه آئي هئي. مون کيس جاچي ڏسڻ لاءِ پنهنجي سموري جذباتي ۽ ذهني همت گڏ ڪئي. سندس گلاب جي گل جهڙي ڀڪندڙ چهري تي ڪاراڻ ڇانيل هئي. اکيون

Gul Hayat Institute

ڏرا ڏيئي ويون هيس. سندس سدائين ڇهڪندڙ چپ ڪاراٽجي ويا هئا. ڄڻ زندگي ۽ موت جي وچ ۾ مهاڀاري لڙائي جاري هئي. مون ڪريما ۾ نهاريو. هوءَ بلڪل ماٺ هئي. باقي ڳوڙها هئا سي اکين مان لارون ڪري پئي وهيس. مون سوچيو، 'اها واعدي جي ڀڃڪڙي ڪانهي. پنهنجي ڪنهن پياري کي موت ۽ حياتيءَ جي ههڙي ڇڪتاڻ ۾ تڙڦندو ڏسي جيڪڏهن لڙڪ لڙي اچن ته ڪنهن جو ڪهڙو ڏوهه؟ بنيادي شرط اهو هو ته ڪنهن به حالت ۾ روڄ راڙو نه ڪرڻو آهي. سو هن ڪونه ٿي ڪيو. باقي گونگن ڳوڙهن تي ڪهڙي ميار؟'

ڪريما آهستي آهستي ڪري ماٺ ميٺ ۾ هن جي مس ۽ ٻين ماتمياڻين کان به اڳڀري ٿي هن تي قبضو ڪري ورتو. ٻيءَ رات جو هوءَ اسپتال ۾ ئي ترسي پئي. صبح جو ويس ته اوجاڳي سبب سندس اکيون سڄي ڳاڙهيون ٿي پيون هيون.

رات جو سائين بخش جي گهر جي اڱڻ ۾ ليٽيو پيو هوس. سرءُ جي مُند ڄڻ شروع ٿي ويئي هئي. هوا جي جهوٽن تي سڪل پنن ڪڙڪڙ پئي ڪئي. چانڊوڪي رات هئي. آسمان صاف هو. رڳو ڪنهن ڪنهن مهل ڪا اڪيلي رولاڪ ڪڪري الائي ڪٿان رلندي اچي ٿي نڪتي ۽ پل لاءِ اک ٻوٽ ڪري وري گم ٿي ٿي ويئي. آءٌ ننڊ بدران سوچن ۽ يادن جي دنيا ۾ گم هوس.

مون کي اهو ڏينهن ياد آيو جڏهن هوءَ پهريون پهريون دفعو اسان جي گهر آئي هئي. رضيه، صفيه، توڙي سندن ماءُ جو هوندن ٿي مون تي الزام آهي ته آءٌ ڪريما کي گهڻو ٿو ڀانيان ۽ مون ڪيس لاڏلي ڪري سندس دماغ خراب ڪري ڇڏيو آهي. پر سچ اهو آهي ته مون کي ٽيئي ڌيئرون هڪجهڙيون پياريون آهن. ڪريما ڪٿي زوريءَ پاڻ کي سيني کان معتبر بنائي ڇڏيو آهي، تنهن کي ڇا ٿو ڪري سگهجي؟ بي. اي فائينل ۾ آهي. پڙهائيءَ ۾ سيني کان پڙ، سدائين فرسٽ ڪلاس ۾ اچي. ٻئي پاسي پنهنجي عورتن جي انقلابي وطن دوست تنظيم ۾ به سرگرميءَ سان حصو وٺي ۽

Gul Hayat Institute

ان سلسلي ۾ سڄي سنڌ جي ڳوٺن ۽ شهرن جي دورن تي به وڃي، اخبارون ۽ رسالا پڙهي، بحث مباحثا به ڪري. سڄو ڏينهن پڇ پڇ به لايو ويٺي هوندي آهي. سيني کي نصيحتون به پئي ڏيندي. وچٽ هوندي به سيني جي وڏي امان ٿيو ويٺي هوندي. منهنجي سڏ تي بہ ڊوڙندي اچي، چرچا ۽ اهلون ڪري، وڏا وڏا ٽهڪ ڏيئي، کيلي ۽ کلائي به. وطن، عوام، ٽين دنيا، سامراج ۽ بدلجندڙ عالمي صورتحال جي ڳڻتي به سيني کان وڌيڪ کيس ئي هوندي آهي. گهر ۾ به تنقيد ۽ خود تنقيد جون گڏجاڻيون پئي ڪرائيندي. جيڪڏهن منهنجي ڪا ڳالهه نہ وڻنديس تہ ڪاوڙجڻ بدران چوندي، ”بابامنهنجي توهان تي تنقيد آهي. جڏهن واندا ٿيو نڏهن تنقيدي گڏجاڻي ڪنداسين.“ سندس ڪاپين تي قسمين قسمين قول لکيا پيا هوندا، مثال طور ”مطالعو، تنظيم، جدوجهد“، ”عمل نظرئي بنان انڌو آهي“، ”نظريو عمل بنان لولو لنگڙو آهي“، ”تنظيم جدوجهد لاءِ، جدوجهد تنظيم لاءِ“، ”سادي رهڻي ڪهڻي ۽ اڻانگي جدوجهد“، ”وقت جي پابندي ۽ رازداري“، ”ڇڙواڳي خلاف جدوجهد ڪريو“ وغيره وغيره.

هڪڙي ڏينهن پڇڻ لڳي، ”بابا، ڀلا ٻڌائي وٺ تہ جوينل ڪير هو؟“ مون وراڻيو: ”جوينل يا جوينال (Juvenal) رومي شاعر هو. اڄ کان ١٩ صديون اڳ جو ڇو؟ جوينل کي ڇا ٿيو آهي؟“

چيائين: ”مون پڙهيو آهي تہ هو ان وقت جي ظالمن جي مڪر، منافقي ۽ ظلم خلاف شعر چوندو هو؟“

مون وراڻيو: ”بلڪل! اهو سندس ئي قول آهي تہ ”ڪاوڙ شعر لکائي ٿي!“

تنهن ڏينهن شيو پئي ڪم تہ ٻاهران چوندي آئي: ”بابا!“

مون چيو: ”جي بابا!“

”بابا، ڪنهن سان پيو وڙهين؟“

”ڪنهن سان بہ نہ!“

Gul Hayat Institute

”هي جو چئي پئي ’انسان ٿيءُ! انسان.‘ اهو ڪنهن کي پئي چيئه؟“

”اهو....اهو ته ماڪوڙي کي پئي چيم....هر هر اچيو هٿ تي چڙهي ۽ شيو ۾ رنڊڪ وجهي.“

پوپان نئيو پاڻس اصغر ڊوڙندو آيو ۽ اچڻ شرط چيائين:
”بابا! بابا توکي پڌايان! ڪريما اڄ ڇو ايڏي خوش آهي؟ ڇو ته سندس پياري ساهيڙي بختاور اچڻي آهي پنهنجي گهر!“

بختاور جو نالو مون ڪريما توڙي ٻين واتان گهڻو ٻڌو هو. هوءَ عورتن جي تنظيم جي برک ڪارڪنن منجهان ٿي ٻڌڻ ۾ آئي. سندس همت، اورچائي، جاکوڙ، جفاڪشي سان گڏ سندس شعور، قابليت ۽ تقرير توڙي تحرير جي ڏاڍي ساراهه ٻڌي هيم. ڪريما سندس ڪي خط مون کي پڙهايا هئا. انهن مان سندس جوش جذبي، سادگي، خلوص، نهٺائي ۽ اعليٰ اصولن ۽ آدرشن جو پتو پيو ٿي. چياڻون ٿي ته ڪيٽي بندر کان ڪشمور تائين، ڪراچي کان ڪارونجهر تائين زالن کي سجاڳ ۽ منظم ڪرڻ لاءِ پنڌ جهاڳيا اٿس. ايتري ۾ پريان ڪريما جي ماءُ اچي ڪڙڪي:

”ڏيٺين کي سمجهائين نٿو؟ نه پڇڻ نه آڇڻ، ماڻهن جون دعوتون ڪندي وتي. مهمان گهرايا اٿس. گهر ۾ نه آبروءَ جهڙو هنڌ ڪٿولو ۽ نه فضيلت وارو گهر، زال مڙس ايندا ته رهندا ڪٿي؟“

”بابا آءٌ پڌايان؟“ اصغر چوڻ لڳو: ”زال گهر ۾ رهي ۽ مڙس اوطاق ۾.“

ماڻس ڪاوڙجي چيس: ”تون ته ڏواڪار بند ڪر وڃان.“

(٢)

بهار جي رُت اچي چڪي هئي. اڱڻ ۾ گلاب ۽ موتئي جي ٻوٽن جي جوڙين ۾ گل ڏيڙيا بيٺا هئا. آسمان ۾ پري پري سرٽين شيل پئي ڪيا. آءٌ ڪنهن سوچ ۾ گم هئس ته ايتري ۾ ڪريما چيو، ”بابا، هڪڙو اخباري نمائندو ڏوهان جو انٽرويو وٺڻ آيو آهي.“

Gul Hayat Institute

سالن گڏ ٽڪرن جي ٽوپي پاتل هڪ ڇهن سالن جو سهڻو ٻار سندس ڇيچ ۾ هٿ وجهي اچي منهنجي اڳيان بيٺو هو. ڪريما چيو: ”هاڻ اوهين ٻئي هڪٻئي سان پنهنجي واقفيت ڪرايو.“

مون هڪدم ڇوڪر کي چيو: ”آءٌ تنهنجي ماسيءَ ڪريما جو پيءُ نور محمد وڪيل آهيان ۽ تون مائي بختاور جو پٽ آهين. ها نه؟“

ڇوڪر مرڪي هائو ڪئي.

ڪريما گوڙ ڪندي چيو: ”بابا! اها گڏي آهي... اِها گڏي آهي! توکي هن بي‌ايمان اصغر اڳواٽ ئي ٻڌائي ڇڏيو هوندو.“

اصغر چيو: ”آءٌ ٻڌايان؟ هن کي گهر ۾ گهڙندي شرط بابا ڏسي ورتو هوندو.“

مون چيو: ”آءٌ ٻڌايان؟ مون اوهان سڀني جي اتاولائيءَ مان سمجهي ورتو ته ڪي مهمان اچي ٿي هوندا، جن جي ميزبانيءَ جي شرف لاءِ توهان جي مهربان ماءُ اهڙيءَ خوشدليءَ مان اوسيئڙو پئي ڪري.“ ٻنهي ڀاءُ ڀينن مرڪي ڏنو.

ايتري ۾ هڪڙي زائفان لڱوه ڏيئي اندر گهڙي آئي ۽ سڌو اچي مون کي پيرين پئي هٿ ڏنائين. مون سندس مٿي تي هٿ رکي قرب مان چيومانس: ”امان بختاور، ڀلي ڪري آئينءَ!“

سندس جواب ٻڌي مون کان ڇرڪ نڪري ويو. چيائين: ”بابا، تون ته خوش چڱو ڀلو آهين؟“ هوءَ پنهنجي سموري اتاهه سونهن، ٻيپاڪيءَ ۽ ڏيا سان، بي‌پناهه پنهنجائپ ۽ قرب سان ٽمٽار، منهنجي اڳيان بيٺي هئي. آءٌ ڪيس واٽڙن وانگر ڏسڻ لڳس. بي‌اختيار ڪانئس پڇيم، ”پر تون هتي ڪيئن؟ ڪريما کي ڪيئن سڃاڻين؟“

ڪريما وچ ۾ ڳالهائيندي چيو: ”پر جناب پيارا بابا صاحب! معاف ڪجانءِ! پهرين تون ٻڌاءِ ته تون بختاور کي ڪيئن سڃاڻين ۽ ڪڏهن کان سڃاڻين؟ آءٌ ٻن سالن کان ’بختاور - بختاور‘ ڪندي

Gul Hayat Institute

اڃان. هيترا خط پٽ پيا لکون ۽ توکي پڙهايون پر تو ته مون کي ڪڏهن ڇيو ئي ڪونهي ته آغا ڪو بختاور کي سڃاڻان."

چمر: "پر بختاور کي سڃاڻي به ڪير ٿو؟ اها آهي ڪٿي؟ اڃڻي ته اها هئي نه!"

ايتري ۾ جوڻم آئي ۽ چوڻ لڳي، "هلو ڊيڊڙبون! ماني تيار آهي. اصغر! تون هيڏانهن اچ! وچي اوطاق ۾ ماني ڏيئي اچ."

ائين چئي، هوءَ سيني کي پاسي واري ڪمري ۾ ڪنهي ڪٺي ويئي هلي. منٽ ڪان پوءِ آيل مهمان تڪڙي مون ڏانهن موٽي آئي. چيائين: "چريا بابا وڪيل صاحب! ماڻهن جا تنظيمي نالا به ته ٿيندا آهن يا نه؟ تنظيم جي ساٿياڻين وٽ آغا بختاور آهيان. پنهي نالن جي معنيٰ ته ساڳي آهي نه؟ پر هو نالو ماڻئن رکيو هو، جڏهن مون ۾ ڪو شعور ڪونه هو. هيءُ نالو مون سمجهه ۽ شعور حاصل ڪرڻ ڪان پوءِ پاڻيهي پاڻ تي رکيو آهي. آيو خيال شريف ۾؟" اهو چئي، هوءَ تڪڙي تڪڙي هلي ويئي.

منهنجو ذهن ان ڏينهن ڪان پنج ڇهه سال اڳ جي واقعن ڏانهن موٽي ويو.

... ...

Gul Hayat Institute

تن ڏينهين آغا سينٽرل جيل.... ۾ بند هئس.

هڪڙو اڳيئي ملڪ جي مالڪن کي نٽي وٺيا هئين. باقي ٿنان وري جو قيد ۾ هڙتال ڪئيسون، تنهن تان ڏمرجي، اسان کي انهيءَ جيل مان سزا طور هڪ هڪ، ٻه ٻه، ٽي ٽي ڪري، مختلف جيلن ڏانهن موڪلي ڇڏيو هئائون. مون کي ۽ ڪرم علي شاهه کي سينٽرل جيل.... موڪليائون. جيل ته اڳي ئي جيل، پر هي جيل رب جي قدرت آهي: ڪلر جون ڀتيون ڳولهي هٿ ڪري، انهن مٿان اڏيو هئائون. جيئن ڏينهن ٿي ٿتو تيئن ٿي ڪلر مان ٻاڦون نڪرڻ شروع ٿيون. ڏرتي تپيو ٽامڙي ٿيو ويندي هئي. ماڻهن جا بدن پڇي ڦلڪا ٿيي ٿي پيا. جيڪي انهيءَ پٽ

جا هئا، سي ته وري به جيئن تيئن، باقي جيڪي آن پٽ جي گرميءَ تي هيريل نه هئا، تن سان ويڌن هئي! آءٌ هڪ سال اڳ به هتي رهي ويو هئس پر ان سال گرمي ڪجهه اور هئي. هڪڙي ڏينهن ڏٺم ته منهنجي وارڊ جي انچارج جوابدار رحيم جي ڪنڌ تي هيڏا شاهي ڦلڙا ٿيا بيٺا آهن! ڊڄي ويس ته جي هن مان وچڙي مون کي به ڦلڙا ٿي پيا ته مارجي ويندس. ڊپٽيءَ کي نياپو اماڻيم. تنهن چوائي موڪليو ته ”شام جو ٻيو ماڻهو موڪليندس.“

برابر، شام جو ٻيو ماڻهو اچي ويو: قيدي—ڪپڙا صفا ميرا، قد جو ڇوٽو، بدن ۾ وچٿرو، منهن تي ماتا جا نشان، رنگ جو ڪارڙو، ڪن وڏا. الائي ڇو مون کي ائين لڳو ڄڻ منهنجي اڳيان هڪڙو وڏو شاهي ڪوڏو بيٺو هوا ڇمڙيءَ جي بيماري لڳل نٿي نظر آيس. تنهنڪري مون سوچيو ته، ڀلي مون وٽ رڪنس. نالو عبدالجبار ٻڌاياڻين. ڳالهايائين آهستي تي. ٻولي ۽ لهجو مٺو، پر منجهس بيساختگي ٻنهه ڪانه هئي. اکر ڇٽي ڇٽي، ڀڪائيءَ سان ٿي ڳالهاياڻين. ڏسڻ ۾ غريبڙو، مسڪين، ڦاتل ڪپڙا، پر جڏهن ڳالهايائين تي ته ڪجهه ٻيو پئي لڳو.

جيل ۾ ماڻهن لاءِ ٿهيا آهن. پنهنجي حال سارو اسين به ڪنهن زماني ڪان وٺي ان سان جوڳون ڏيندا اچون، ۽ اتي جيڪا وڻ وڻ جي ڪاٺي اچي گڏ ٿئي ٿي، تنهن کان واقف ٿيندا پيا اچون. پر مون کي هن نئين جوابدار ۾ ڪا اهڙي ڳالهه نظر آئي، جا مون ڪنهن به ٻئي قيديءَ ۾ ڪانه ڏٺي هئي. اها ڳالهه ڪهڙي هئي، ڇا هئي، سو سمجهه ۾ نٿي آيو. پر ڪا ڳالهه هئي ضرور. نرالي، سڀني کان نرالي. گهٽ ۾ گهٽ منهنجي ذات لاءِ! ميسڻائي؟ چالاڪي؟ مڪاري؟ شايد اهي به.... پر ڪجهه ٻيو به.... اجا به ڪجهه ٻيو!

جيئن هرڪنهن قيديءَ کان پڇبو آهي، تيئن هن کان پڇيم: ”ڇا ۾ آيو آهين؟“

”ڳيرت ۾.“

”ڪنهن کي ماريئه؟“

”زال کي.“

”ٻئي ڪنهن کي به؟“

”نه.“

”سزا گهڻي اٿئي؟“

”بس سائين ڇهن وارا آهيون! آءِ جي. اڇڙو آهي. ان به مهينا معافي ڏني ۽ ٻي ڪا ٻوڏ سوڏ جي به چار مهينا معافي ملي ته پاڻ ٻاهر آهيون.“

”ڪل سزا گهڻي مليءِ؟“

”اڍائي سال ــــ تنهن مان سال سوا ڪاٽيو اٿم. ٻي معافي آهي. بس اوهان جي دعا سان ٻاهر ويٺا آهيون!“

”تمام ٿوري سزا ملي اٿئي. ماڻهو مارڻ جي عيوض جنم ٽيپون ملنديون آهن.... گهڻا ته ڦاهيءَ چڙهيو وڃن اهڙن ڏوهن ۾.“

”سائين، اسين غريب ماڻهو وڪيلن ٻڪيلن مان ڇا ڄاڻون؟ بس ڪورٽ ۾ گهڙڻ شرط هٿ ٻڌي جج کي چيم ’سائين، مسلمان آهين. تخت سليمانيءَ تي ويٺو آهين. سونو قلم هٿ ۾ اٿيئي. ڪجهه مڙيئي گيرتڙي آهي. توسان ڪوڙ ڪونهي. گيرت جي ڏوهه جو ڏوهاري آهيان. بي گيرتي برداشت نه ٿي سگهي. خطا ٿي پئي. تو کي جو ڪا انصافي انصاف سزا ڏيڻي آهي سا پلي ڏينم.‘ هو به مڙس هو گيرتي ۽ انصافي. تنهن چيو: ”هل پٽ! اڍائي سال!“

هن اها ڳالهه اُئين ٿي ڪئي ڄڻ ڪنهن ماڻهوءَ جي خون جي سزا جي ڳالهه ڪانه هئي، جوئــر ۽ سارين جي اگهن جي ڳالهه هئي.

ڪجهه ڏينهن لنگهي ويا. هڪ ڏينهن گرميءَ حد ڪري ڇڏي! شام ڌاري مون کي بخار ٿي پيو. جيل واري اسپتال جي ڪمپائونڊر گوريون ڏنيون ۽ سڄي هفتي پر بخار رهيو. وچين مهل ڪوٺ ڪڙا بند ٿيڻ کان پوءِ نئون جوابدار عبدالجبار منهنجي پرسان اچي ويٺو ۽ مون کي زور ڏيڻ لڳو. ٿوري دير هيڏانهن

هوڏانهن جون خبرون ڪري پوءِ پنهنجو قصو ٻڌايائين (هونئن به عام قيدي پنهنجي واردات جو قصو ضرور ٻڌائيندو آهي):

”ڪڇي ۾ ويٺا آهيون. مسڪين مارو ماڻهو آهيون. پر در تي ٻه ٽي ڏڪيون آهن. ٻه ٻارا زمين جا به آهن. تنهن ڪان سواءِ بابا پڙهيل آهي. مسيت ۾ امامتون ڪري. شڪر آهي. ٻک ڪانهي. بابا جي آس پاس گهڻي عزت آهي. بي‌گيرت جو دشمن آهي. ’ڇي زال ذات جو سڳي سوٽ کي به منهن ٻوڻ جو ضرور ڪونهي.‘ هوڏانهن چاچا مون وارا بي‌گيرت. چاچا چيا، سڄو ڳوٺ بي‌گيرت. رنون مرد گڏجيو کيل جو نڪاءُ لڳايو ويٺا آهن. ڳوٺ ۾ رانديون پيون ٿين. ڪافيون پيون ڳائجن. ڇوريون ڇورا گڏ پيا پڙهن پاسي واري اسڪول ۾. مطلب ته نٺري متي پيٺي هئي: بابا گهڻو ٿي سمجهائين، پر هو هڪڙو ماڻهو ۽ هوڏانهن بي‌گيرتن جو سڄو راڄ.... بابا ڪاوڙجي ڳوٺ ڇڏي هليو ويو. وڃي ٻئي پاسي جي مسيت ۾ امام ٿيو. ٻه-ٽي سال اتي رهياسين. منهنجي چاچي کي ٽي ڌيئون ۽ هڪڙو ننڍڙو پٽ هو. سڀني کي وڌائين اسڪول ۾— ڌيئون به ته پٽ به. ٻن ٽن سالن ۾ وڏي اڇي سامائي ۽ اڇي مئٽنگ (مئٽرڪ) کي هٿ وڌائين. ننڍي به اڇي اٺين درجي کي رسي. بابا چيو ته جي اها مئٽنگ پاس ڪيائين ته ڪم ويو هٿان. سو هڪڙي ڏينهن وري لڏي اچي ڳوٺ سهڙياسين ۽ اچڻ شرط وڏيءَ ڀاڻهن جي گهُر ڪئي سون. پر هو چون ته ’اسين ڪو هن شڪاريءَ کي ڏينداسين ڇا؟ اسان جي ڌيءَ لکن جي مٽ. هيءَ سڄو ڏينهن رڳو تونڙهو هٿ ۾ ڪٽيو، وڙهه وڙهان ڪندو وتي، تنهن کي ڪو اسين پنهنجي مومل ڌيءَ ڏينداسين ڇا؟‘

”ماڻهن ۾ اڄڪلهه شرم ڏسو ته ڪهڙو وڃي رهيو آهي! ڏهه گهوٽ سنهيريا ٻيٺا هئا. پيلا ٻانهن ٻه هٿي ٻين ڳوٺ وارين کان آرڪاڻ ۽ منهن مهانڊي ۾ ڪجهه سرس، ٻيو هجي، پڙهيل سو سيڪو رنِ لاءِ ٽُورو ٿي ٻيٺي رهيو. هوءَ به مون لاءِ چوي

ته ”آءٌ ته هن جي چم مان جُتي به نه گهڙايان.“

”اسان به چيو ته مرندي مري ويندا سون پر پنهنجو حق ڪونه ڇڏيندا سون. مون چيو ته ’جيڪو ماڻهءَ جو لال سر تان اختياري اچي، سو اچي پاڻهن جو دعويدار ٿئي.‘ هوڏانهن بابا راڄ گڏ ڪري وڏا. هيڏانهن ڪهاڙي منهنجي هٿ ۾. هو بکيا ماڻهو جيڪي گهر ۾ هئن سو ڇوريون ڇورو پڙهائڻ تي دڦ ڪري ڇڏيائون. اتي لاءِ به لاچار هئا. اسان وٽ چار داڻا هئا. قصو ڪوتاهه، اسان وڏيرا نئيرا مولوي مڙا سڀ ٿاهي ورتاه ڏنڊي جو به ٽيڪڙو هو. مون کي سيڻي سڄاتو ٿي ته ڪونه مڙندو. سيڻي جي حشمت وڃي ويئي. سڳ جا گهورا هڪڙو هڪڙو تي وڃي ڪڪ پن ٿيا، ڪسندي ڪسندي نيٺ سڳ ڏنائون. مون شادي ڪرڻ شرط زال کي نئين سريل ڪهاڙي ڏيکاري چيو ’هيءَ خاص تو لاءِ آهي، سڀ اڳيان پويان حساب ٿيندا! هڪڙي ڏينهن توکي هن هتان مرڻو آهي، تيار ٿي ويئي هُجا! بي ڳالهه ته منهنجي پيءُ جو چيو متان ٽاريو اٿئي. جي بابا چوندو ته سچو ڏينهن ڪاڙهي ۾ بيٺي هُج ته توکي بيهڻو آهي. بي گيرت گهر پنيان ڇڏي آئي آهين. هاڻ توکي هتان ٻاهر نڪرڻو ئي ناهي!‘

”پهرين به تي عيدون ماڻٽن جي گهر ڇڏيومانس. پر پوءِ يڪو بند ڪري ڇڏيومانس. ڪهڙو فائدو؟ پٽس ڏاڙهي ڪٽي آيو عيد تي وٺي وڃڻ لاءِ. پر مون بيعزتو ڪري ڪڍي ڇڏيومانس.

”ڏنم ته هتي هي بي گيرت روز بروز ٽورا ٿيا بيٺا هوندا. سو مورڳو لڏي وڃي هيٺي طرف ڪان نڪتاسين ۽ شهر ۾ وڃي رهياسين. بابا شهر جي مسيت ۾ پيش امام ٿيو. وقت خير جو پئي گذريو. ايرو سيرو گذر پئي ٿيو. پاڙي جي هڪڙي ماڻهوءَ سان منهنجو ڪجهه عشقڙو به ٿي ويو. به ٽي مهينا ته وقت خير جو مزي سان گذريو. پر پوءِ هڪڙي ڏينهن اهو ماڻهو مون وٽان موٽندي پڪڙجي پيو. مڙس متو ڪوڙي، طلاق ڏيئي، گهر مان ڪڍي ڇڏيس. روئيندي ماڻٽن هلي ويئي. چيوسين ته مولا وري

ڪا ٻي ڏياريندو. ڇا ڪجي سائين؟ توهان ته داناء آهيو! پنهنجي زال پلي ڪٺي سون جي هجي، ته به مرد جي دل چوندي ته ڪجھه سواد مٺائجي ته چڱو آهي. زال مون واريءَ جي منهنجي اڳيان مرلي بند هئي. اکئين پيئي ڏسندي هئي ته به ڪجھ جي جرئت ڪانه ٿيندي هيس. اصل ميهس مٺل هيس. هڪڙي هڪل ڏندو هوسانس ته بدن ۾ رڦٽي وٺي ويندي هيس. ڇا جو حسن، ڇا جو علم؟ پنهنجي اڳيان سڀ ڦلهيار هئا. خدا جي حڪم سان ان وچ ۾ ڇوڪرو ڄائو هو. سو به اڃي ڇئن پنجن سالن جو ٿيو. نياڻي ڄائي سا به ٻن ٽن سالن جي ٿي.

”رمضان جي پڇاڙي هجي. هڪ ڏينهن اوچتو وٺي سُر ڪنيائين ته: ”مون کي مائٽ ڏاڍا ياد ٿا پون. مون کي هن عيد تي ڳوٺ وٺي هل.“ آخر گھر آهي. مار موچڙو پيو ٿيندو آهي. اڳي خصيس ڳالھه. تان سٽي ڀير ڪري ڇڏيندو هومانس ته اهڙو ڪڇي جهڙي پيت. پر هن دفعي هڪڙي لٽ هنئي مانس ته وٺي گھوڙا گھوڙا ڪيائين. کهاڙي ڪنڌ تي رکي مانس، ته به ماٺ نه ڪري. شهر جهڙي ڳالھه! سڄو پاڙو اچي گڏ ٿيو. ابا خبر پڏي ته ڏاڍو ڪاوڙيو. چي: ’توکان هڪڙي رن سيڌي نٿي ٿئي. هن خواريءَ کان چڱو آهي ته ڇڏي اچينس مائٽن ۾!‘ آخر ڇمر ته ڪجھه هيڻاهينءَ کان ڪم وٺي ڏسجي. چيومانس: ’رحمت! ڳالھه ٻڌ! (نالو رحمت هئس) چڱو هينئر ٺهيو! ايندڙ حج جي عيد تي توکي مائٽن ۾ وٺي هلندس. تو لاءِ ۽ ٻارن لاءِ ڪپڙا به سبايون. ڪنهن حال ۾ ته تي هلون. ماٺهو ڇا چوندا؟‘ پر هوءَ ڪا مڃي ڇا؟ چيائين: ”ڇا به ٿي پوي، مون کي مائٽ ياد ٿا پون. مون کان هڪ گھڙي به هت گھارڻ ڪونه ٿيندو. ڀلي ڏڪ هڻي ماري وجهينم ته ماري وجھه.‘

”دل ۾ خيال ڪيم ته هيءُ قصو هاڻ نه هلندو. گيرت جي ڳالھه آهي. رن هيئن ڇڙواڳ ٿي ۽ جيڪر هيئن ڏپ ڇڏيائين ته پوءِ گھر نه ڪندي. ڪٺي هزار حيلا ڪيا ته به هن جو هينئر

هيترن سالن کان پوءِ ڏپ ڇڏي وات کوليو آهي سا مٿي مارائي ٻنا ماڻ ڪاڻ ڪندي، ۽ بي‌گيرت ٿي مري وڃبو.

”سو نيٺ ڇوڪري ڪنهن ڪڇ تي. چيومانس: ’تمار ٿي ته هلون! تو ڪٿيو مون هارايو!‘ ستاويهين ۽ جو روزو هجي شب قدر جو. ابا ۽ پٽ کي گهر ڇڏي، ٻئي روانا ٿياسون.

”لاريءَ رستي پنڌ پندرهن سورهن ميل هو، پر وچان ڪچي مان ڇهه ست ميل هو. چيومانس ’گريب ماڻهو، ڀاڙو به بچندو، پهچنداسين به تڪڙا. وچان ٿا پنڌ هلون.‘

”هوءَ ته ويهه ڪوهه ڪرڻ لاءِ به تيار بيٺي هئي. ٽيڙي گل تي پئي. منٿ ڪرائي ورتائين. ڪپڙن جي هڙ ٻڌي ڪٺي کنيائين. گس مون کي ساريل هو. وات تي اڌ پنڌ گهاٽو جهنگ هو. اتي پهتاسون ته ڏينهن گهٽو ٽپي ويو هو. چيومانس: ’ڪجهه وقت ترسي، ڏينهن لاري، پوءِ نڪرنداسين.‘

چوطرف سڄ لڳي پيئي هئي. ٻئي ليٽي پياسين. ننڍڙي ڏيءَ به جلدي سمهي رهي. اڌ ڪلاڪ کان پوءِ جڏهن ڏٺم ته جوٽيم جي اک لڳي ويئي آهي، تڏهن وچي مٿان ڪڙڪيومانس. اکيون ڦوٽارجي پيس، گهٽو ٿي زور ڏنائين پر مڙس جي اڳيان زال جي ڇا هلندي. مون ٻي ڪار ڪاڻ ڪئي. نڙگهٽ مان ڪٺي ورتومانس. ٿڙي ڦتڙي پر وات مان اکر به ڪونه ڪڍي سگهي. آخر لچندي ڦتڪندي، نستي ۽ بي‌جان ٿي ويئي. جڏهن پڪ ٿيم ته هاڻ پوري ٿي ويئي آهي، تڏهن وچي نڙيءَ مان هٿ ڪڍيامانس. ڏيءَ کي ڪٺي واپس شهر ورڻ لڳس. اڃا ٿورو اڳتي هليس ته ويچار آيم ته ’جي منجهس ڪو ساهه رهجي ويو هجي ته پوءِ؟ سنئين سڌي ڦاسي ڪارائي ڇڏيندي!‘ سو خاطري ڪرڻ لاءِ موٽي ويس. ڏسان ڪٿي ته سچ پچ اکيون ڪوليو پيئي آهي! اکين مان ڳوڙها پيا وهنس، مون کي ڏسي، دهلجي سُسي ويئي. ڳالهائڻ جي ڪوشش ڪيائين پر وات مان اکر به ڪونه اکلي سگهيس. آهستي آهستي ٻانهون مٿي ڪري، جانو پري، مون کي ڪٺي ٻانهون

Gul Hayat Institute

ٻڌائين ۽ معافيون گهرڻ لڳي. پر هاڻي آءٌ ڪٿي ٿو ڇڏيانس! ڇاتيءَ تي چڙهي ويٺو هانس. اڌ ڪلاڪ سڄو گهٽيندو رهيوسانس. پوءِ ڪيتريءَ دير ڌائين سندس نبض جاچي، جڏهن پڪ ڪيم ته صفا ختم ٿي ويئي آهي، تڏهن ڪيس ڇڏيم ۽ ڏيءَ ڪٺي، گهر ڇڏي، وڃي ٿاڻي تي پاڻيهي پيش ٿيس.

”هڪ پوليس واري ٿوري ڏرڙر ڪئي. پر صوبيدار چيس: ’بس ڪر! گيرت وارو آهي. گيرت ۾ آيو آهي. اگر بہ نہ چئينس.‘

”پوءِ ڏاڍيءَ عزت سان مون کي لاڪپ ۾ رکيائون. ان وچ ۾ ڏاڍا ميهڻ پٺيي ويا. چوٿين پنجين ڏينهن واردات واري هنڌ تي وٺي هليا. سڄو جهنگ پاڻي ٿيو پيو هو. لاش ۾ هٿ وڌائون تہ پٽ ٿيو پيو هو. ڇڪي ڪڍڻ سان عضوا ڇڪجي ڌار ٿي پيا.

”پيا ماڻهو ڪيسن ۾ سالن جا سال ڪچل پيا سور ڇرندا آهن. مون پهرئين ڏينهن درخواست لکائي ڏني تہ آءٌ جڏهن قبولدار آهيان تہ پوءِ منهنجو ڪيس هڪدم هلائي مون کي جيڪا انصافي انصاف سزا هجي سا ڏني وڃي. ايئن يڪدم منهنجو ڪيس ڪڃي ويو ۽ پهرينءَ شنوائيءَ تي فيصلو ٿي ويو.

”هاڻ پنڌرو جيل جي ڊاڪٽر جي گهر ڇڏيو اٿم ڪمڪار لاءِ. ان جا چاليهہ ريپا مهينو مليم. توپيون ناهيان، سوکن انهن مان بہ نڪري. باقي ڇهہ مهينا سال آهي. ويندو وقت خير سان گذري.“

مون پڇيس تہ ”ٻاهر نڪري ڇا ڪندين؟“

”ٻاهر ضرور ڪو ڌندو ڌاڙي ڪبو. پر اول گهر جو خيال ڪبو. گهر ۾ زال هجڻ ضروري آهي، زال بنان گهر برباد آهي.“

مون چيس: ”توکي هاڻ ڪو ڪانهہ ڪان پوءِ ماڻهو سڱ ڏيندا؟“

چيائين: ”ڇو نہ ڏيندا؟ هوندي بہ مون کي ٻين ماڻهن جي ڪاڻ ڪڍڻ جي ڪهڙي لوڙهہ آهي؟ منهنجي سوٽ ويٺي آهي. اڳينءَ زال جي پيڻ پڙهي پٺي. مڱڻو پاس ڪئي اٿس. مون اڳئي نياپا ڏياري موڪليا آهن تہ ان کي جيڪو ويڃهو ويندو

سو پنهنجي سر جو خير نه سمجهي. ويچارا اڳ ۾ ئي مثل ماڻهو آهن. منهنجي هڪل ٻڌندا ته مُٺ نڪري ايندن. مجال آهي جو انڪار ڪن. ايئن سائين تڪبر ڪونهي، پر پنهنجون پرپٺ رڙيون آهن!"

چيومانس: "هڪڙي ڳالهه مون کي سمجهه ۾ نه آئي. جيڪا حقيقت ٿي گذري، جي آها تو پوليس يا ڪورٽ کي جيئن جو تيئن ٻڌائي هوندي ته پوءِ دنيا جي ڪابه ڪورٽ توکي ايتري ٿورڙي سزا ڏيئي، ڇڏي ڪانه سگهندي. هوءَ چوندي هي سنئون سڌو قتل آهي. غيرت ٻيرت ڪابه ڪانهي. پوءِ توکي ڪورٽ ڪيئن هڙئيءَ آسانيءَ سان ڇڏيو؟"

هو عجيب نموني کِليو ۽ پوءِ چيائين: "سائين، اوهين هاڻ باليسٽر وڪيل آهيو، اسان اوهان جي اڳيان بي سمجهه ٻار آهيون. پر ايترو عقل اسان بيعقلن ۾ به آهي ته ان ڳالهه ۾ ڦاسي ڪانه وجهي. مڙيئي ڳالهه کي وٽ سٽ ڏيئي جان ڇڏائڻي ٿي پيو...."

آخر اهو وٽ سٽ به ٻڌايائين: "ڪورٽ کي ٻڌايم ته واردات واري ڏينهن زال ۽ ڌيءَ کي آءٌ اتي ويهاري، ڀاسي واري ڳوٺ مان پاڻي کڻڻ ويس ته مٿان واٽ ۾ سڄ لهي ويو ته پوءِ حال روزو نه کوليون. جو پوءِ اڳيان ڪا وسندي ڪانه هئي، نڪو پاڻي هو. ڇڱو اڳتي نڪري ويس ته واٽ ۾ خيال آيم ته 'زال پروسي جهڙي ڪانهي. اڳ هڪڙي ماڻهوءَ بابت مون کي مٿس شڪ هو. سوچيم ته مٿان ان کي ڌڙ ڏيئي گهرايو هجيس ۽ ڪا خرابي ٿي پئي، تنهنڪري پاڻي نٿيو. ڪٿي سويل پرو ٿا نڪرون ته تڪڙو وڃي ڳوٺ پهچون.' واپس اچي ڏسان ته اهو ماڻهو واقعي وٽس اعتراض جوڳيءَ حالت ۾ ويٺو آهي. مون کي ڏسي اهو وٺي ڀڳو. مون ڪان پڪڙيو نه ٿيو. باقي زال کي گيرت وچان ڪاوڙ مان وٺي گهوگها ڏنم ته اتفاق سان ڳچ زور اچي ويس ۽ اتفاقي نموني مري پيئي."

”هاڻ سمجهيم،“ مون کيس ورندي ڏني۽ دل ۾ اها ڳالهه به سمجهي ويس جيڪا اڳ مون کي منجهس نظر ته آئي ٿي پر سمجهه ۾ نٿي آئي.

وڏن جيلن ۾ قتل جي ڏوهه جا مجرم الاهي هوندا آهن. گهڻا پاڻ باسيندا آهن ته اسان برابر قتل ڪيا هئن. هنن حالتن ۾ پر اهي ذري گهٽ سموري جا سمورا اتفاقي قاتل هوندا آهن، جيڪي ڀڙڪاندڙ جوش يا حالتن جي مجبورين وچان قتل ڪري وجهندا آهن. هونئن هو بلڪل ئي مون جهڙا عام رواجي ماڻهو هوندا آهن. منجهانئن ڪيترا ابوجهه، سادا سودا، وفادار، نرم دل ۽ غريب طبيعت جا هوندا آهن. ڪي ڪي ته نهايت اعليٰ ۽ لاجواب انسان به هوندا آهن پر رڳو مجبوريءَ جو شڪار ٿي ويندا آهن.

هاڻ مون سمجهي ورتو ته نئون جوابدار هڪ سئون سڌو قاتل صفت انسان آهي، جيڪو ڏاڍي آرام ۽ وڏيءَ قابليت سان ڪنهن جي به نڙي ودي سگهي ٿو.

ان ڏينهن پهريون ڀيرو مون پنهنجي هڪ قيديءَ ساٿيءَ بابت سوچيو ته هن کي پوري سزا ملڻ گهرجي ها. ان ڏينهن ئي پهريون دفعو مون کي هڪڙي قيدي ساٿيءَ کان سچ پچ ڊپ لڳو هو. سوچيم ته هُهڙو ماڻهو ڪنهن کي به گهڙيءَ ڏيئي، ماري، معصوم بڻجي، چالاڪيءَ سان ڪو نه ڪو بهانو ڏيئي، سيني جي اکين ۾ سُرمو پائي، ڏيڍ سال جي ٽيپ ڪاٽي پاڻ کي صاف بچائي سگهي ٿو.

انهن ئي ڏينهن ۾ هڪ سنڌي رسالي تي هڪ ويٽنامي ڇوڪريءَ جي تصوير ڇپي هئي، انهيءَ جوان جماڻ ۽ ڏاهوڪيءَ ڇوڪريءَ جي مٿي تي ڪکن مان ٺهيل ٽوپلو هو. هٿن ۾ بار هئس ۽ هٿ ۾ رائيفل. هوءَ ڪنهن گوريلا دستي جي ڪمانڊر هئي.

Gul Hayat Institute

(۳)

رات پنجي وڳي. ٻاهر طوفاني هوا پئي لڳي. دروازن جا ڪلف پئي لڏيا ۽ کڙڻ ٺڪ ٺڪ پئي ڪئي. ان رات گھڻي عرصي کان پوءِ مون هڪ خواب ڏٺو.

ڏٺم ته ان تصوير ۾ ڏنل ٽوپلي واري ويٽنامي ڇوڪريءَ جهڙي سنهڙي ۽ سهڻي ڇوڪري ٻن ٽن گوريلن جهڙن هٿياربندن سان گڏ دروازي تي اچي بيٺي. در کي اشارو ڪيائين ته دروازو پاڻيهي کلي پيو. سندس لباس ويٽنامي هو. ٽوپلو ۽ رائيفل به ساڻي هيس. فقط منهن مهانڊي مان سنڌياڻي پئي لڳي. مون هڪدم کيس سڃاتو! هوءَ سامهون پٽ تي ستل ٻچڙيءَ شڪل واري خونيءَ جي سدا ملوڪ زال رحمت هئي. هن وڏي اچي ڪچ ڌان ڏيءَ کي لاهي، پٽ تي ويهاريو ۽ رائيفل پئي گوريلي کي جهلڻ لاءِ ڏنائين. پوءِ پٽ تي ستل جوابدار جي ڇاتيءَ تي چڙهي کيس گهٽا ڏيڻ لڳي. هن پاڻ ڇڏائڻ لاءِ گهڻا ئي زور ڏنا پر ڇڏائي ڪونه سگهيو. آخر ڦٽڪي ٿڌو ٿي ويو. گوريلي ڪمانڊرياڻي ڏيءَ کڻي، رائيفل ڪلهي تي لٽڪائي، ٻين گوريلن سميت واپس وٺي هلي. در دروازا ۽ ڪلف ڪڙا ازخود بند ٿي ويا. ايتري ۾ گهٽا ڏنل ماڻهوءَ آهستي آهستي اکيون کوليون. سندس اکين مان ڳوڙها پئي وهيا! اوچتو دروازو وري به بنان آواز جي کلي پيو. گوريلا ڪمانڊرياڻي وري پنهنجي دستي سميت ڪمري ۾ داخل ٿي ۽ هن کي جيئرو ڏسي ڏانهس وڌي. هن روئي، هٿ ٻڌي، کانئس جان جي بخشش گهري. هوءَ به منٿ کيس قهر وچان گهوريندي رهي. پوءِ هڪڙي اٿاهه نفرت ۽ حقارت ڀريل نظر مٿس اڇلائي، اڳتي وڌي، ڏيءَ کي کنيائين ۽ رائيفل ڪلهي تي رکي، پنهنجي دستي سميت واپس رواني ٿي ويئي. در دروازا چپ چاپ وري پاڻيهي بند ٿي ويا.

سڄاڳ ٿيس ته ڏٺم ته منهنجو بدن سڄو پگهريل هو. هيٺ نمي ڏٺم ته جوابدار ستو پيو هو.

ڪجھ ڏينهن تمام نهٺو، اشراف ۽ غريب طبيعت جو هيو. هڪڙي ڏينهن ماني ورهائڻ واري ٻرداشتيءَ کي ٻڌايم ته ”جوابدار چئي ٿو مون لاءِ فلاڻي (منهنجي ٻالي) جي روز مان الڳ روز ڪڍي رکندو ڪر. ماني اوهان سان گڏ نه کائيندس.“ ٻرداشتي حد درجي جو اشراف ۽ مڙس ماڻهو هو. منهنجي وات تان لاهي پئي گهرجائوءَ کي ڏيڻ وارو. مون کيس چيو ته ڇڏي ڏينس!“

اڃا ٻه ٽي ڏينهن مس گذريا ته ٻرداشتي وري آيو. چي،
”سائين! هاڻ مون کي هتان بدلي ڪرايو!“
”خير؟!“

”سائين، آءٌ ويٺو اخبار پڙهان ته هي روز ڪري قرآن شريف کڻيو، اچيو منهنجي مٿان بيهي ۽ اهو ڪجهه پڪو زور زور سان پڙهي. آءٌ ڇا ڪريان؟ روڪيانس ته قرآن شريف جي تلاوت نه ڪر، يا ٿورو هٽي ڪنڊ ۾ ويهي ڪر! هن جو مطلب ٿي اهو ته ڏسجي ته مان اتفاق سان وات مان اهڙو گٿو اکر ڪڍي وجهان، جو هو سڄي جيل ۾ وڃي هلائي ته ’مون کي فلاڻو قرآن شريف جي تلاوت ٿي نٿو ڪرڻ ڏئي! پوءِ ته آءٌ تباهه ٿي ويس نه!“‘

مس مس ڪري اهو جوابدار بدلي ڪرايم. دل ۾ چيم ته ”ٻيو ٿيو بيمار ٿيندا سون، سر جو خطرو ته نه رهندو!“

ان ڳالهه کي سال کن ٿي ويو. آءٌ تنهن وچ ۾ بدلي ٿي سينٽرل جيل .... آيل هئس. پهريائين پاڻ ۾ ولر مڙسن جو هئاسون. هاڻ گهٽجي باقي ڇهه ڄڻا رهياسون. ٻه وڪيل هئاسون، ٽي شاگرد هئا، هڪ غير سياسي بي ڪلاس قيدي هو.

... ...

جيل ۾ يا آهي ڪم ۽ مار موچڙو، يا آهن افواهه، اونڌيون سيڌيون ڳالهيون، پوڳ نڪاح، راڳ روپ جون محفلون وغيره.

هن جيل ۾ عبدالجبار بابت اهڙا افواهه پئي هليا. هڪ افواهه هليو ته عبدالجبار قيد مان ڇٽي ويو ۽ ويندي شرط شادي

Gul Hayat Institute

ڪئي هئائين. ۽ ٻيءَ زال کي به غيرت ۾ قتل ڪري هاڻ وري جيل ۾ پيو آهي. ٻين چيو ته ”نه، زال نه، ڪو ٻيو ماڻهو ماريو اٿس.“ ٽئين ته چيو ته ”مورڳو ٻيءَ زال کيس ئي ماري ڇڏيو.“ تصديق ڪانه ٿي سگهي ته ڪهڙو افواهه سچو هو. اسپيشل وارڊ جهڙن وارڊن ۾ بنيادي ڳالهيون ته هونديون آهن سياسي. رات ڏينهن بحث مباحثي جي ڏم لڳل هوندي آهي. ٿوري ٿوريءَ ڳالهه تي ماڻهو هڪٻئي سان وڙهڻ لاءِ تيار ٿي ويندا. هر ڳالهه ڇڻ حياتيءَ موت جو سوال لڳندي آهي. پر آهستي آهستي ڪي ماڻهو پاڻ ۾ ڳالهين وسيلي ڏهي ويندا آهن. پوءِ ذاتي ڳالهين جا سلسلا به نڪري پوندا آهن. ساڳيا ماڻهو سياسي ڳالهه ٻولهه مهل هڪٻئي جا سخت مخالف ڏسبا ۽ وري جڏهن اها ڳالهه پوري ٿي ته پاڻ ۾ قرب واريون ڪچهريون پيا ڪندا ۽ گهرگهاٽ ٿوڙي هوند اڻ هوند جا ڏک سور پيا اوريندا. مطلب ته ٻئي ڪم گڏ پيا هلندا آهن. آهستي آهستي ماڻهو هڪٻئي جي حال احوال کان سڌي يا اڻ سڌيءَ طرح ڪجهه جيترو واقف ٿي ويندا آهن.

اسين باقي رهيل ڇهه ئي ڄڻا آهستي آهستي پاڻ ۾ ڏهي ويا هئاسون. خيال هرڪنهن جا پنهنجا پنهنجا پر ڪيترين ڳالهين ۾ هڪٻئي جا هڏڏوڪي ٿي ويا هئاسون.

Gul Hayat Institute

محمد علي خون جي ڪيس ۾ هو، ضامن نه ٿي ڏيس. ٻيو انور هو. بي-اي فائنل پڙهندڙ سهڻو جوان، جنهن جي ڳوٺ ۾ سڳاوتيءَ تان ماڻهن ۾ تفرقو هو. سندس شادي جتان ٿيڻي هئي اتان نه ٿي. خانداني جهيڙن سبب راڄ ۾ پيو ڪٿان به آسرو ڪونه هئس. ايڏي پهچ ۽ آمدني ڪانه هيس، جو ٻاهران سڳ مليس. سندس خيال تمام سٺا هئا. پڙهائيءَ جو به گهڻو شوق هوندو هئس. مون وٽ جيڪي چاليهارو کن چڱا ڪتاب هئا، تن مان ورلي ڇڏيو هئائين. مطلب ته انور ڏاڍو ڀلو ۽ ڪارائتو جوان هو.

ٻئي شاگرد جمال جي ماءُ سخت بيمار هئي، معافي وٺڻ کان سواءِ نٿي نڪري سگهيو. معافيءَ لاءِ هو تيار نه هو. هيڏانهن

منهنجا ڪيس رُلي دربدر ٿي ويا هئا ۽ وڪالت ختم ٿي ويئي هئي. مطلب ته هرڪو هرڪنهن جي، مسئلن ۽ عادتن کان واقف هو.

هڪڙيءَ بهار جي مند ۾ شام جي مهل هئي. دروازا ۽ ڪلف ڪڙا بند ٿيڻ ۾ اجا ٻه ٽي ڪلاڪ هئا. ڏاڍي وڻندڙ ۽ خمار ڏيندڙ هوا پئي لڳي. اڱڻ ۾ موتئي ۽ گلاب جي گلن جي مهڪار من کي آزاد فضائن لاءِ آتو پئي ڪيو. سرور جيلر به اچي ڪچهريءَ ۾ شامل ٿيو. بحث هلي هلي وڃي فلسفيائين ڳالهين، تقدير ۽ تدبير، ٿيڻي اڻ ٿيڻي، اتفاق يا قسمت جي لکئي جهڙن موضوعن تي پهتو. سرور تمام سريلو جوان هو ۽ قيدين کي به انسان سمجهڻ وارن اڻلڀ جيلرن منجهان هڪ هو. وڏي جوش خروش سان بحث ۾ حصو وٺندي چيائين: ”سائين، توهان چيو ته ڪيترين اڻ ٿيڻيون ڳالهيون رڳو ظاهري طرح اڻ ٿيڻيون هونديون آهن. ٿورين وڏيڪ سازگار حالتن ملڻ سان اهي ٿيڻيون ۽ ممڪن ڳالهيون ٿي سگهن ٿيون. مثال ڏيو؟“

چيم: ”مثال طور پاڻ هتي ست ڄڻا ويٺا آهيون. ڀاڻ ست ئي ڄڻا جيڪڏهن نيڪ نيتيءَ ۽ انسان دوستيءَ جي اعليٰ آدرشن جي ڪري پاڻ ۾ ٻڌي ڪري پنهنجا سمورا وسيلا اورچائيءَ ۽ ثابت قدميءَ سان ڪتب آڻڻ جو پڪو پهه ڪريون ته پاڻ هتي جيل اندر بند هوندي به ڪئين انساني زندگيون بچائي سگهون ٿا: فرض ڪريو ته هتي ڪو لاوارث قيدي آهي. هو بيگناهه آهي پر ڪيس مٿس سوڙهن آنا ٻوهي ويو آهي ۽ گهٽ ڪري سزا کائيندو. هاڻ پاڻ هتي ويٺل ماڻهو هن جيل سارو ۽ پنهنجي پنهنجي حال سارو ويهن ئي نئهن جو زور لڳايون ته گهٽو ڪري پاڻ ڪيس بچائي وٺنداسين.“

”جي اهو قبولدار هجي ته پوءِ؟“ سرور پڇيو.

چيم: ”زوريءَ ورتل قبولداريءَ تان ڦري به سگهي ٿو. ڪيترين ئي حالتن ۾ ڪورٽون به اهڙيءَ قبولداريءَ کي رد ڪري ڇڏينديون آهن.“

سرور هڪ مٿان ٻيو سوال ڪندو رهيو: ”پر جي جوابدار قبوليت تان نہ ڦري، تڏهن؟ جي ڦرڻ لاءِ تيار ٿي نہ هجي ۽ چوي تہ مون بدلو ورتو آهي، تہ پوءِ ڇا ڪري سگهبو؟“

مون چيو، ”گهڻا گهڻا سال اڳ، وڪالت جي شروعاتي دور ۾ هڪڙو اهڙو همراهہ مون کي بہ گڏيو هو. غريب هو، پاڻ وڪيل ڪونہ ٿي ڪري سگهيو. سو آءٌ سرڪار طرفان مقرر ٿيل Pauper's Advocate يعني مفلس جوابدار جو نالي ماتر سرڪاري فيءَ تي مقرر ٿيل خيراتي وڪيل ٿيو هئس.

”چيومانس تہ چئو تہ 'مون زال وٽان هڪڙو شڪي ماڻهو ڀڄندي ڏٺو هو ته هڪري اوچتي ڪاوڙ وچان پٺ تي پيل بصر وڍڻ جي ڇري کڻي هڻي ڪڍيمانس.' تہ چئي تہ 'نہ سائين، تہ! مون کي شڪ هو، ان ڪري آءٌ ڪماڪمي ڪري بازار مان نئون ڇرو وٺي، آيس کيس مارڻ لاءِ. گهر آيس تہ سٽي پيئي هئي.... اڪيلي اڪيلي. ڇرو نڙيءَ تي رکي، نڙي وڍي رکيمانس. ماڻهو ٻاڻهو ان مهل نہ ڪو هو نہ ٿي ڪو ڏٺو!' اها ڳالهہ ٻڌي مون کيس ڏيکاريو، دڙڪا ڏنامانس، پوليس وارن کي منٿ ڪري گهوگها ڏيارڻي، کيس ٻڌايم تہ ڦاسيءَ مهل هنن کان بہ سخت گهوگها ملندءِ، پر سڀ جون تنگون ٿي، چوڻين نهي ٿي ڪانہ! چئي، 'سائين! مون ڏوهہ ڪيو آهي، پاڻ تہ مون کي سزا ملي! آءٌ مٿيءَ زال تي ڪوڙ ڪيئن وجهان تہ مون وٽانئس ماڻهو ڀڄندي ڏٺو ۽ بصر وڍڻ جي ڇريءَ سان، کيس اوچتو ماري ڇڏيم؟'

”ڪورٽ ۾ بيان مهل مون اٿي سندس پاران سندس فائدي ۾ بيان ڏنو پر هو بہ اٿي بيٺو ۽ ڳالهائڻ جي موڪل گهريائين. سيشن جج کيس ڳالهائڻ جي موڪل ڏني. چيائين: 'سائين، وڪيل صاحب کي شاباس هجي! منهنجي ڀلي لاءِ ٿو ڪري، پر مون خون ڪيو آهي. نڪو ماڻهو نڪو ڇيڙو، نڪو بصر نڪا ڏوم. حڪماحڪميءَ ڪيئو اٿمانس. تون انصاف ڪر.'

مون درخواست ڏني ته منهنجو اپيل چريو آهي. سيشن ڪورٽ سول سرجن ڏانهن موڪليس. ان ليڪي موڪليو ته سوڙنهن آنا سنئون آهي. سيشن جج ڪي هن جي ايمانداريءَ سان گهٽي ئي همدردي پر سندس هٿ ٻڌل. سزا ڏنائين — ڦاسي. هاءِ ڪورٽ جو به سزا بحال لاءِ هٿ ڇيو نه ڪري. اسپيشل ٽهي بورڊ ويهارياٺون پر انهن به ڇيو "سنئون آهي." لاچار انهن به ڦاسي بحال رکي ۽ همراهه ايمانداري جا ڪلما پڙهندو ڦاسي چڙهي ويو .... اهڙا ماڻهو ٿيا آهن. پر ٻنهي خاص حالتن کي ڇڏي عام حالتن ۾ قبولداريءَ تي محڪم بيٺل ۽ "سزا! سزا!" ڪندڙ بي گناهه ماڻهن کي به بچائي سگهجي ٿو. بشرطيڪ ڪجهه هڏڏوڪي ماڻهو گڏجي سندس پرخلوص ۽ ڀرپور مدد ڪن...."

ايتري ۾ سرور کي سڏ ٿيو. هو هليو ويو. بحث سندس پريٺ هلندو رهيو.

(٤)

هڪڙي ڏينهن ڪنهن ڪم سان ڊپٽي سپرينٽنڊنٽ جي آفيس ۾ ويٺو هئس. سرور جيلر به پاسي ۾ ويٺو هو. ڊپٽيءَ کي وڏي سپرينٽنڊنٽ گهرايو. سو مٿي هليو ويو. اسين ويٺا رهياسين. ڪنهن مهل سرور ٽوڙٽو نمي، مون کي ڪن ۾ چيو: "سائين، ڀلا هڙي ماڻهوءَ کي مرڻ گهرجي يا جيئرو رهڻ گهرجي؟" مون اوڏانهن لوڏو هنيو جيڏانهن نهاريندي هن اها ڳالهه چئي هئي. هڪڙي سنتريائيءَ سان گڏ هوءَ بيٺي هئي. ڪي گهڙيون منهنجون اکيون حيرانيءَ سان تڪينديون رهيون. اڄ ڏينهن تائين ڪوبه اهو فيصلو ڪري ڪونه سگهيو آهي ته اصل ۾ حسن ڇا مان ٻڌجي ٿو؟ حسن ڇا آهي؟ حسن جا ڪل گهڻا قسم آهن؟ گهڻيون جنسون آهن؟ حسن ڇا ۾ آهي؟ اکين ۾؟ نڪ ۾؟ هٿن پيرن ۾، يا ڇپن ۾؟ ٻيو ڪٿي ڪٿي؟ شخصيت جي مجموعي تاثر ۾؟

ڪنهن فارسي شاعر سچ چيو آهي تہ: ”سهڻن جون ڪئين ادائون اهڙيون آهن جن تي ڪو نالو رکيل ڪونهي.“

منهنجون اکيون جتي هيون اتي اٽڪي بيهي رهيون.

واڱڻائي ڇيٽ جي چولي، سٿڻ، ڪاري پوتيءَ ۽ سادي سودي چمپل ۾ هوءَ سورهن سترهن ورهين جي هڪڙي اهڙي ڇوڪري هئي، جنهن جا هٿ، پير، نڪ، اکيون عام ڇوڪرين جهڙا يا انهن کان ڪجهہ چڱيرا هئا، پر سندس بيهڻ ۽ نهارڻ جو انداز، سندس سموري جسم ۽ چهري مان بکندڙ سندس ذهني ۽ جذباتي شخصيت جو اثر، جادوءَ جو حڪم رکندڙ هو. الائي ڪنهن قيد تي آئي هئي يا شنوائي تان موٽي هئي يا الائي پيشي هيس. (جهل ۾ ڪو ڏوهہ ڪيو آهي تہ وڏن صاحبن اڳيان سزا لاءِ وني ايندا آهن. اها تي پيشي).

سرور پڇيو: ”سائين، ڪهڙي دنيا ۾ آهيو؟ سوال جو جواب ڪونہ ڏنو؟“

مون چيو: ”ڪهڙو سوال؟.... ها.... نہ، هن کي جيئرو رهڻ گهرجي!“

سرور چيو: ”مون انهيءَ جي ڳالهہ تي ڪئي تنهن ڏينهن. مڙس ماريو اٿس. ڇڙي تي مون برابر ماريو آهي. پنهنجي پيءُ جو بدلو ورتو اٿم. وري جيئرو ٿي اچي تہ وري بہ ماريندي سانس، مون کي ڦاسي کپي پيو ڪجهہ بہ نہ کپي. منهنجو مقصد پورو ٿيو. مون پنهنجي مظلوم پيءُ جو بدلو ورتو. هاڻ مون کي جيئري رهڻ جي ڪابہ ضرورت ڪانهي... ڏسو تا ڇري جا ڪم؟!“

هن شوخيءَ سان وراڻيو: “Mister! Mind your own business.”

(مسٽر! توهان پنهنجي ڪم جي ڪريو!)

هن جو اهو انگريزي جملو ٻڌي، مون کي اوچتو هڪڙو ڇريائيءَ جو خيال آيو. سوچيم تہ ڏکو هٽان ۽ ڇوڪريءَ کي حيرت ۾ وجهي، سندس لاپرواهيءَ جي زره، کي هيڪر ٽوڙي

رڪان. ڏُڪو وري ڇا جو....؟.... آءٌ سمجهي ويس ته پڪ ايئن هوندو، ٻي ڳالهه ته ٿي نٿي سگهي.

هڪدم ڪانئس پڇيم: ”تون مشترڪ پاس آهين؟“

چيائين: ”تڪڙ ڪانهي! ان ۾ توهان جو ڇا؟ توهان پنهنجو ڪم ڪريو.“

مون وري چيو: ”تون ڳوٺ وسندپور جي رهندڙ آهين؟“

هوءَ ٿورو هٻڪي، ”جي آهيان ته ان ۾ ڏوهه ٿي پيو ڇا؟“

چيم: ”تون رحمت جي ننڍي ڀيڻ ڀاڳڀري آهين.“

هاڻ هوءَ واقعي حيران ٿي ويئي! مون سواءِ ترسڻ جي کيس چيو، ”تون عبدالجبار جي ٻي زال آهين.“

چيائين: ”ها، ها، مون ان کي قتل ڪيو! ڪيو! توهان کي جيڪي ڪرڻو آهي سو ڪريو!“

چيم: ”تنهنجي ڀيڻ رحمت کي عبدالجبار، ڳوٺ عبدالله خان جي پرسان ڪنڌ جي جهنگ ۾ قتل ڪيو هو؟“

مون عبدالجبار جي ڪيس جو سڄو فائيل پڙهيو هو ۽ جاءِ واردات جو مشيرنامو ذهن ۾ هوم. چيائين: ”مون به ان ساڳئي هنڌ پورو ڪيومانس. پر.... پر توهان کي ڪيئن خبر پئي؟ ”توهان پوليس وارا آهيو ڇا؟“

”آءٌ جادوگر آهيان،“ ورنديءَ ۾ چيم، ”مونکي سڀ خبر آهي ته عبدالجبار ڇا هو ۽ جي تو کيس سچ پچ ماري وڌو آهي ته ان ۾ ڏوهه تنهنجو ڪونه هوندو. هن رحمت کي بي گناهه قتل ڪيو هو.... هن کي ته گهٽ ۾ گهٽ ڦاسي ملڻ گهرجي هئي.“

ڀريون ڀيرو هن جي چهري جو تاثر بدليو. سندس منهن تي بيباڪي، چالبازي ۽ ويڙهه جي جذبن منجهان اداسيءَ ۽ درد جا پاڇولا ابري آيا ۽ پوءِ سندس نيڻن جي ڪنڌن مان به ڳوڙها آهستڙي ڳڙيا ۽ هيٺ سُري آيا. هن ڪين اگهڻ يا لڪائڻ جي ڪا به ضرورت نه سمجهي. فقط ڪنڌ هيٺ ڪري

چڏيائين. آءٌ جنهن ڪم لاءِ ٻپهريءَ وٽ آيو هئس اهو ڇڏي، ماڙيءَ ڪري، اتي پنهنجي وارڊ ڏانهن موٽي آيس.

ٻن ڇئن ڏينهن کان پوءِ سرور هڪڙو فائيل کڻي آيو. چيائين: ”هي ياگيپريءَ جي ڪيس جا نقل آهن. باقي سندس قبولداريءَ جو نقل انهن ۾ ڪونهي. اهو به آءٌ جيئن تيئن ڪري، پنهنجي خرچ تي هٿوهٿ ليٽر موڪلي يا پاڻ وڃي وٺي ايندس. توهان جي ليڪچر جو ڪجهه اسان تي به اثر پوڻ شروع ٿيو آهي ته هڪٻئي جي جائز مدد ڪجي. خاص ڪري مظلوم انسانن جي بنان لالچ جي مدد ڪجي. هاڻ اوهين ڇهه پهاڙ جيڏا مڙس آهيو. آءٌ اوهان جي ذاتي قانوني قابليت کي ۽ اوهان ڇهن ئي جي خلوص ڀريل انساني همدرديءَ جي جذبي کي تڏهن سلام ڪندس جڏهن توهان هن ڇوڪريءَ جي زندگيءَ کي موت جي منهن مان بچائي ڏيکاريندا!“

ٻئي هفتي قبوليت جو نقل به اچي مليو جيڪو انور پڙهيو ۽ اسان سڀني ٻڌو:

”آڏون ياگيپري زال عبدالجبار، مسلمان، بالغ، عمر اٽڪل ١٦ سال، ذات.... ڇوان ٿي ته مون کي ڪنهن به ڪونه برغلايو آهي. نڪي ڪو آسرو ڏنو آهي يا لالچايو آهي. هوش حواس جي سلامتيءَ ۽ پنهنجي رضا خوشيءَ سان هيٺيون بيان ڏيان ٿي:

”منهنجو نالو ياگيپري ڌيءِ الهڏنو، زال فوتي عبدالجبار، ذات.... ويٺل ڳوٺ وسيدپور تعلقو.... ضلع.... آهي. آءٌ الهڏني جي ٻي نمبر ڌيءِ آهيان. ٻهريون نمبر ڌي رحمت هئي جيڪا نائين ۾ پڙهندي هئي. فوتي عبدالجبار ٻهرين منهنجي مائٽن کي ڌمڪائي، ڊيڄاري، منهنجي وڏي ڀيڻ سان شادي ڪئي. پوءِ ان کي بند ڪري ويهاري ڇڏيائين. اسان وٽ اچڻ ڪونه ڇڏيندو هئس. پوءِ مورڳو ڪيس شهر وٺي هليو ويو. آخر هڪڙي ڏينهن اچڻ جي بهاني، واٽ تي گهٽتا ڏيئي، خون ڪري ڇڏيائين ۽ منهنجي ڀيڻ تي ڪوڙو الزام هنيو، غيرت جو بهانو ڏاهي، پاڻ کي نڪي ڪري

ٻچائي ورتائين. ڏيڍ سال کان پوءِ هو آزاد ٿي موٽي آيو. مون مئٽرڪ پاس ڪئي هئي. فوٽي وري به منهنجي پيءُ ماءُ کي خون جا ڏوڪڙ ڏيئي ۽ راڄوٽي ڏياءُ وجهي، مون سان زوريءَ شادي ڪئي. مون نڪاح ۾ وارث به ڪونه ڪنيو ۽ صاف انڪار ڪري ڇڏيو. پر مون کي مائٽن دٻ وچان زبردستي عبدالجبار کي ڏيئي ڇڏيو. رڳو اها راڄوٽي ضمانت ڏنائين ته عيدن ٻرادن تي مائٽن کان ڪونه جهليندس. پوءِ هو مون کي به ان شهر ۾ ڏي وٺي وڃي رهيو جتي منهنجي پيءُ سائس رهندي هئي. هو مون کي اجائي مارڪٽ ڪندو هو. سدائين چوندو هو ته 'پڙهي ڪري تنهنجو دماغ خراب ٿي ويو آهي. آءٌ توکي به پورو ڪري ڇڏيندس. وري ٻين شادي به ڪري سگهان ٿو.' مون کي منجهانئس هروقت سر جو خطرو رهندو هو. مون دل ئي دل ۾ پاڻ سان وچن ڪري ڇڏيو ته جي ڪو اهڙو وقت آيو ته آءٌ پاڻ کي رڍ ٻڪريءَ وانگر بنا مقابلي جي چپ چاپ ڪُسجڻ ڪانه ڏينديس.

”واقعي واري ڏينهن اسين عيد تي شهر کان منهنجي پيءُ جي ڳوٺ پئي آياسين. جڏهن ڳوٺ عبدالله جي پرسان جيڪو ڪنڀ جو جهنگ آهي اتي پهتاسين ته هن مون کي چيو ته ٿورو آرام ڪنداسين. اسين ويهي رهياسين. آءٌ ڪنڀي جي هڪ ٽاريءَ وٽ ڪي ٽڪ ڏيئي ويهي رهيس. هن وري اهي دستوري ڳالهيون ڪرڻ شروع ڪيون ته عيد تي هلڻ جو ڪوبه ضرور ڪونه آهي. تون ضد ۽ نافرماني ڪري پيئي هلين. آءٌ غيرت وارو ماڻهو آهيان ۽ دلير آهيان. مون کي ڪير به هٿ لائي نٿو سگهي. تون پيٽين کان به وڌيڪ هنيلي آهين. مئٽرڪ پاس ڪيو اٿئي ته پاڻ کي وڏي شيءِ سمجهڻ لڳي آهين. آءٌ توکي اهڙو ٺيڪ ڪندس جو جڳ ڏسندو. هي سامهون جيڪو وڻ ڏسين پئي نه.... ان ساڳئي وڻ هيٺ پيٽين کي به سندس هٿ جي سزا ڏني هيم.

”فوٽيءَ جون اهي ڳالهيون ٻڌي منهنجي من ۾ پنهنجي بيگناهه پيءُ جي مظلوميت جي ڏک وچان آگ ٻرڻ لڳي. مون

Gul Hayat Institute

ٻه چئي ڏنو مانس ته ”جبار! تون ايڏو تڪبر نه ڪر! قدرت جي قهر کان ڊڄ! قدرت چاهي ته تون ٻه ڪنهن ڏينهن منهنجي ڀيڻ وانگر ڳريل لاش تي سگهين ٿو!“

اها ڳالهه ٻڌي ڪيس چڙ وٺي ويئي ۽ ائين چوندي ته ”تنهنجي ايڏي مجال!“ ڪهاڙي کڻي مون تي حملو ڪرڻ لاءِ ڊوڙيو.

”مون کي پڪ ٿي ته اڄ هي مون کي ماري پورو ڪندو. موت کي اکين آڏو ڏسي مون ۾ ڄڻ ازغيبي قوت ۽ ڦڙتي اچي ويئي. مون سوچي ورتو ته جي هن حملو ڪيو ته ڇا ڪرڻ گهرجي. جڏهن هن ڊوڙي مون کي ڪهاڙي هنئي ته آءٌ يڪدم هيٺ جهڪي ويس ۽ ڪهاڙي وڻ ۾ کپي ويئي. لٺ جهڙي هڪ ٿلهي سڪل ٽاري منهنجي پاسي ۾ پئي هئي. جيسين هو ڪهاڙيءَ کي وڻ جي ٿڙ مان ڇڏائي، تيسين مون وڄ جهڙي تيزيءَ سان سٽ ڏيئي اها ٽاري کڻي ورتي ۽ سر جو آسرو ڀلي تمام زور سان ڪيس وهائي ڪڍيم. ڀرڀرون ٿي ڏک وڃي لونڊڙيءَ ۾ لڳس. مون ڊپ ۾ وارو وار ٻڌي ڏني. نيٺ هو ڪري پيو. ٻه ٽي وري اٿڻ جي ڪيائين. مون ڊپ وچان ڪيس تيستائين ڏڪ پئي هنيا، جيسين پڪ ٿيم ته هو ساڻو ٿي ڊهي پيو آهي. پوءِ جڏهن ڏسي پڪ ڪيم ته هو مري ويو آهي، تڏهن اها لٺ جهڙي ٿلهي ٽاري کڻي، پاسي واري عبدالله خان جي ڳوٺ ويس. اتي ماڻهن کي ٻڌايم ته مون مڙس ماريو آهي. انهن مون کي پوليس ۾ پيش ڪيو.

مون پنهنجي ڀيڻ جي ناحق خون جو ٻلاند ورتو آهي ۽ سندس قاتل کي قتل ڪيو آهي. ڪورٽ سڳوري انصاف ڪري.“

جڏهن بيان جو نقل پڙهجي پورو ٿيو ته سڀ کان اڳ محمد علي خان وڏي هڪل سان تبصرو ڪيو:

”لخنالت هجنئي! بي‌غيرت رن! مڙس ماري هاڻي ويئي آهي ٽال و گهار ڪرڻ! ٽڪ ٽڪ ائيئي پڙوي!“

انور ٽپي ڳاڙهو ٿي ويو. چيائين: ”واهه جو انصاف ڪيو ائيئي محمد علي خان! آخر وئين نه پنهنجي رجعت‌پسند لائين تي!“

Gul Hayat Institute

مون همراهن کي چيو، ”نور محمد چارليءَ جي هڪڙي فلم هئي جنهن ۾ پاڻ ۾ ٽي يار آهن. چارليءَ جي هٿ ۾ هڪ ننڍڙي گهنڊڙي آهي. ڪيڏانهن گهمڻ وڃن ٿا ته هڪبئي جي ڪنڌن ۾ ٻانهون وجهيو هلن. وچ ۾ چارلي، پاسي ۾ ٻيا ٻه. جتي به چارليءَ کي ڪو خيال اچي ٿو ته، فلاڻيءَ ڳالهه تي پاڻ ۾ صلاح ڪريون ته هٿ سان ويٺو گهنڊ وڄائي ۽ زبان سان واڪو ڪريو چوي ”ميٽنگ!“ اهي آواز ٻڌيو سڀ ٻيهو رهن ۽ اٿين ويٺي ويٺي پاڻ ۾ صلاح مصلحت ڪرڻ لڳن ٿا. پاڻ وٽ گهنڊڙي ته ڪانهي پر پاڻ به هاڻ هن مسئلي تي پاڻ ۾ چارلي ۽ سندس يارن وانگر ميٽنگ ڪنداسين.“

عبدالجبار جيڪا مون سان حقيقت ڪئي هئي سا مون سربستي ”ميٽنگ“ کي ٻڌائي ۽ کين چيو ”هاڻ سمورڻين معلوم ٿي سگهڻ جهڙيون حقيقتون اوهان جي اڳيان آهن. هاڻ آءٌ سوال ٿو پڇان ته ”ڇا هن ڇوڪريءَ بي واجبي قتل ڪيو آهي؟“

پهريائين محمد علي خان چيو: ”بلڪل بي واجبي! لعنت هجيس!“

پوءِ انور چيو: ”قتل ته ڪيو ئي ڪونه اٿس. پنهنجو سر بچايو اٿس. پر جي واقعي قتل ڪري ها ته به جائز هو. پيءُ جو بدلو وٺڻ سندس فرض هو.“

جمال چيو: ”حق تي آهي! اسان جو ڪيس سلام آهي!“

ٻئي شاگرد ڪمال الدين رڳو ايترو چيو: ”بيڏوهه آهي. مٿس سلام آهي.“

وڪيل محمد اسماعيل چيو: Self Defence يعني پاڻ بچاءَ جو ڪيس ٿو ڏسجي. بظاهر ڇوڪري سچ ٿي ڳالهائي.“

مون چيو: ”آءٌ گهٽائيءَ جي راهه سان هلندڙ آهيان، ڇوڪريءَ کي پاڻ بچائڻ توڙي بدلي وٺڻ ٻنهي قسمن جا حق هئا. هوءَ بيڏوهي آهي.“

Gul Hayat Institute

سڀ اٿي لڳا. مون چيو: ”اڄا ميٽنگ جاري آهي. منهنجي رٿ آهي ته جي پاڻ متفق هجون ته هن بي گناهه ڇوڪريءَ جي بچاءَ لاءِ پنهنجي حال آهر ڀرپور ڪوشش ڪريون.“

محمد علي خان چيو: ”آءٌ رٿ جو مخالف آهيان. باقي سنگت جيڪو گهڻائيءَ سان فيصلو ڪندي سو مون کي منظور آهي.“

ٻين رٿ سان اتفاق ڪيو. آخر فيصلو ٿيو ته هرڪو پنهنجي وت آهر ڪجهه پئسا ڏئي.

محمد اسماعيل ڪيس جي حقيقت واري پاسي Factual Aspect جي قانوني يادداشت Brief ٺاهي. آءٌ قانوني پاسي Legal Aspect جي Brief ٺاهيان، ۽ محمد اسماعيل سان گڏجي پنهنجي دوست مسٽر فيض محمد وڪيل کي خط لکان ته هيءُ ڪيس کڻي ۽ هلائي، جوابدارڻ آزاد ڪرائي. خط کڻي وڃڻ لاءِ ماڻهو محمد علي خان جو وڃي.

محمد علي خان پنج سو ڏنا: مون ۽ محمد اسماعيل ڍ، ڍ سو ڏنا، شاگردن پنجاهه پنجاهه رپيا ڏنا. ڪل ٿيا ١٠٥٠ رپيا. ان مان پنجاهه رپيا محمد علي خان جي ماڻهو کي ڀاڙي جا ڏيئي هزار رپين ۽ خط سان ڪيس مسٽر فيض محمد وڪيل ڏانهن موڪليوسون. ڪيس لکيوسون:

پيارا مسٽر فيض محمد،

انسان دوستيءَ جي جذبي وچان اسان هن ڪيس ۾ هٿ وڌا آهن، توهان جي آسري. اوهان هي اسان جو ڇڻ ذاتي ڪم ڪري سمجهندا ۽ ان ۾ ايتريقدر دلچسپي وٺندا. في الحال اسين ڏيئي نٿا سگهون. هيءَ ٿورڙي رقم فقط ڀاڙي پٽي لاءِ موڪليون ٿا. ڪيس هلڻ وارو هوندو. وڪالت نامو جلد ڏياري موڪليو. پاڻ کي خبر آهي ته عدالت قانون موجب رڳو شاهدي جي ٻاهرين روپ Form کي ڪانه ڏسندي آهي پر تهه ۾ وڃي ان جي اصليت Content کي ڏسندي ۽ پنهي ۾ ٽڪر جي حالت ۾ حقيقي اصليت کي ٻاهرئين ڏيک تي فوقيت ڏيندي.

هن ڪيس ۾ قبوليت کان سواءِ ٻي ڪابه اکين ڏٺي شاهدي
Occular Evidence ڪانهي. قبوليت ۾ به تضاد آهي. جيئن
واقعو بيان ڪيل آهي، تنهن موجب سر بچايو ويو آهي ۽ اهڙي
ريت ذاتي بچاءُ جو قانوني حق استعمال ڪيو ويو آهي جيڪو
ڏوهه ناهي. رکيو ڀيڇاڙي ۾ بدلي وٺڻ جو ذڪر ڪيل آهي. ان
جملي جو اصل واقعي سان ڪوبه واسطو ڪونهي. اهو فقط ڀاڻ
کي هڪڙي نفسياتي آٿت ۽ جواز ڏيڻ لاءِ چيو ويو آهي. ڇو
ته جوابدارڻ ذاتي بچاءُ جي قانوني حق جي موجودگي ۽ سو به
ڪنهن عورت کي اهڙي قانوني حق ميسر هجڻ ۽ اهو به خود
پنهنجي مڙس جي خلاف، تنهن حقيقت کان اڻ ڄاڻ آهي. ٻئي
طرف پلاند جي ڳالهه هرڪو پيو ڪندو آهي. ان ڪري هن
پنهنجي قانوني طرح جائز (پر سندس اڻ ڄاڻائي ڪري خود سندس
نظر ۾ ناجائز) ڪم کي بدلو سڏي ان لاءِ هڪڙو اخلاقي ۽
جذباتي جواز پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. اهو واقعي
کان بعد جو Post Facto جذباتي ۽ نفسياتي ويچار آهي! بس،
واقعي جي حد تائين. ان ۾ پلاند جو ڪوبه عنصر Factually
موجود ڪونهي. پلاند وارو جملو ڀاڻ ڇوڪريءَ جي معصوميت،
اڻ ڄاڻائي ۽ ايمانداريءَ جو ثبوت آهي، ته هو ڀاڻ کي هاسيڪار
بچائڻ نٿي گهري ۽ جيڪي دل ۾ آيو اٿس سو سواءِ سوچڻ جي
چئي ڏنو اٿس. هن ڳالهه سان گڏ اسان هن ڪيس بابت توهان
جي مدد لاءِ حقيقت توڙي قانون جي سلسلي ۾ ياداشتون شامل
ڪيون آهن. مناسب سمجهو ته انهن کي به نظر مان ڪيندا.
قدوني سنندون ۽ حوالا ٽي سال اڳ تائين جا آهن. انهن جي
چڪاس ڪري باقي ٽن سالن ۾ قانون اندر ٿيل واڌارن کي نظر
مان ڪيي وٺندا. حالات جي شاهدي Circumstantial Evidence
پڻ جوابدارڻ جي فائدي ۾ آهي. ڪهاڙيءَ ۽ ان جي وڻ تي
نشان جو واردات جي مشيرنامي ۾ ذڪر ٿيل آهي. اميد ته
توهان کي ڪا خاص ڏکيائي ڪانه ٿيندي.

Gul Hayat Institute

ڪاميابيءَ جا دعاگو.

”........“

اسان وٽ وڏن وڪيلن جي في ڪانه هئي. فيض محمد کو وڏو يا نالي وارو وڪيل ڪونه هو. پر حياءَ وارو ۽ ڀار ويس ماڻهو هو. سوچيوسون ته گهڻو بنيادي ڪم اسان ڪيس ڪري ڏنو آهي. ڪيس سنئو آهي. همٿ ڪندو ته وڃي پار پوندو.

سرور جيلر وڏن حيلن ۽ اٽڪلن سان ڀاڳيريءَ کان وڪالت نامي تي صحيح ورتي. ڀاڳيريءَ جون به رسمي شنوايون پئي هليون، اسان مان به هڪ ته ٻئي جو، پنهنجين شنوائن تي وڃڻ پيو ٿيندو هو. ائين گسان پنڌان ماڙيءَ يعني جيل جي گيٽ واري آفيس وٽ ڪڏهن ڀاڳيريءَ سان آڏي ابتي عليڪ سليڪ تي ويندي هئي.

هڪڙي پيري منهنجي ۽ انور جي گڏ تاريخ رکيل هئي. اسين ٻاهر وڃڻ لاءِ ماڙيءَ تي پهتاسين ته هوءَ به شنوائيءَ تان موٽي. مون کي ڏسڻ شرط چيائين: ”سڀ خبر اٿم.... پر ايترو ٻڌائي ڇڏيانوَ ته پنهنجي بيان تان ٽِر جيترو به ڪانه ڦرنديس.“

مون چيس: ”توکي الائي ڪهڙي خبر آهي؟ اسان کي ته ڪابه خبر ڪانهي. توکي بيان تان ڦرڻ لاءِ چوي ڪير ٿو؟“

ٻئي پيري به انور ۽ آءٌ گڏ هجون ۽ ساڻس اهڙي اتفاقي گڏجاڻي ٿي. چيائين: ”توهان مون کي ڇڏائڻ لاءِ ڀلي زور لڳايو، پر ورندو ڪجهه به ڪونه. آءٌ جا ڇاتيءَ تي هٿ هڻيو ويٺي آهيان.“

”تون سدا ڇاتيءَ تي هٿ هڻيو ويٺي هج.“ مون وجهه ڏسي انور ڏانهن نهاري چيو: ”اسان سڳاوتيون به ڪري ڇڏيون آهن: جيڪي وٽيشي سي خيرون ڪر.“

ٻئي ڇٽا ڳاڙها ٿي ويا. انور ڪنڌ هيٺ ڪري ڇڏيو ۽ ڀاڳيري رُکائيءَ سان چيو: ”توهان ڪي ماڻهن جا وارث آهيو ڇا؟“

وراڻيم: ”ماڻهو زبردستي مڙس به ٿيا ٿيندا آهن. اسين رڳو ڪٿي زبردستي وارث ٿياسين ته ڪو ڏوهه ٿي پيو ڇا؟“

Gul Hayat Institute

”ٽڪڙ ڪانهي“ چوندي، هوءَ زور زور سان وکون کڻندي هلي ويئي. پر مون ڏسي ورتو ته ويندي مهل آڏيءَ اک سان انور ڏانهن ڏسي ڪجهه سوچ ۾ پئجي ويئي. اسان جو يار انور به ته گهٽ ڪونه هو.

مون اها ڳالهه اچي همراهن سان ڪئي. پوءِ ته انور کي ”سرڪاري“ طرح کٽي گهوٽ بنايائون ۽ ڪانٽس رونشي ۾ طرح طرح جون سنهيون رشوتون اڳاڙڻ لڳا. ”گهوٽ! پاٽي پيارا“ ”گهوٽ! ٿورا زور ڏي!“ ڪِن ته چون ”گهوٽ! ٿورو بوٽ ته پالش ڪري ڇڏ. لاڏلو ٿيندين سيائي. اڄ ڪجهه سَرورس-ڙري ته ڪري ڇڏ!“

ڪي وري ڪوڙي همدردي ڪري چون: ”نه، يار نه! اسان کي پنهنجو يار مارائڻو ڪونهي. ڇوڪري اڳيئي مڙس مارڻي، همراهه اسان جي ڪان تي وڃي، ڪنهن نه ڪنهن ڪم ۾ ڪا ٿوري گهٽي مِشتيڪ! ته هٽي لاهه نه ڪڍي رکيس!“ انور به چرچن ۾ گهوٽ ٿيو، رونشي ۾ سيني جون سروسون پيو ڪندو هو.

هڪڙي دفعي پاڳيريءَ کي پرسان لنگهندي، ٽڪڙو ٽڪڙو صاف چٽي ڏنم: ”اسان سيني گڏجي تو ۽ انور جي سڱاوتي ڪري ڇڏي آهي. هاڻ وٺيئي ته اسان جي ڳالهه کي پاڻي ڏجاڻ ۽ وٺيئي ته رد ڪجان.“ اهي اکر چٽي، آءٌ کيس ڪو جواب ڏيڻ جو موقعو نه ڏيئي، ٽڪڙ ۾ اڳيرو ٿي ويس. باقي ڪم پنهي جي سمجهه، همت ۽ قسمت تي ۽ ٻئي طرف سرور جي هوشياريءَ تي ڇڏي ڏنم.

آخر ڪيس هليو. پاڳيريءَ اهو ئي ساڳيو بيان ڏنو جيڪو پهرين ڏينهن ڏنو هئائين. ساڳيو جملو چيائين ته ”مون پنهنجي پيءُ جو بدلو ورتو آهي.“

ٽين يا چوٿين شنوائيءَ تي سرور ٻن پهرن مهل ٽڪڙو ٽڪڙو وارڊ اندر گهڙي آيو. ”مبارڪ! مبارڪ! آرڊر اچي ويا!“

”ڇا جا آرڊر؟“ اسان سيني حيران ٿي پڇيو.

Gul Hayat Institute

”ياڳيري“ ۽ ڪي ڇڏڻ ۽ ڪيس دارالامان موڪلڻ جا آرڊر.
جيئڻ پاڻ فيصلو ڪيو تيئن ٿيو. لک لک مبارڪون.“

اسان فيصلو ڪيو هو ته متان ڪو ڦـڏو ٿئي تنهن ڪان جي ڇوڪري آزاد ٿئي تـه مائٽن بدران في‌الحال دارالامان وڃي ۽ پوءِ انور آزاد ٿي وڃي ساڻس ملي پنهنجي قسمت آزمائي.

جيل جو دستور آهي ته عام طرح جيڪو ماڻهو ٻاهر نڪرندو آهي سو وري وسٺون پويان لوڙهو ڪونه هڻندو آهي. جن جي جيل اندر هڪ‌ئي ڪان سواءِ ساعت ڪانه سرندي آهي تن مان ڪو ٻاهر وڃو ته وري ڏس ٻه مشڪل ليندس. جيل ۽ ٻاهرين دنيا ۾ فرق بلڪ تضاد ٿي اهڙو آهي، جو ٻاهر جي ماڻهوءَ ڪي اندر واري سان ڳالهائڻ لاءِ مناسب لفظ ٿي ڪونه ملندا؛ هڪ‌ئي ڪي ڇا چون؟ هُنن جا مسئلا هڪڙا، هِنن جا ٻيا. جيل وارن جو ڏينهن ٿي مشڪل سان گذري ۽ جيڪي ٻاهر آهن، تن کي مٿو کنهڻ جي ٻه واندڪائي ڪانهي.

آئان ميهان دا ڪيها ميلا، او چرن جهنگ او چرن ٻيلا واري ڪار آهي.

ٻن-ٽن مهينن ڪان پوءِ اسان واري لڏي مان ماڻهو نڪرڻ شروع ٿيا؛ پهرين محمد علي خان جو ضامن ٿيو. پوءِ انور آزاد ٿيو. پوءِ محمد اسماعيل وڪيل. پڇاڙيءَ جو وڃي اصلوڪن مان آءٌ ۽ ڪمال‌الدين رهياسين. تيسين وري نوان همراهه اچي ويا؛ ولي محمد، نورعلي، احمد خان ۽ ٻيا ڪئين اچي ڪٺا ٿيا. جيل ۽ مسافرخانو خالي ٿيڻا ناهن. هڪڙا ٻيا ويندا ٻيا ٻيا ايندا.

ڪئين مهينا لنگهي ويا. هڪڙي ڏينهن ملاقات جو سڏ ٿيو! وڃي ڏسان ته ملاقات جي ڪمري ۾ منهنجي دستوري ملاقاتين مان ڪير ٻه ڪونهي. پوءِ انور تي نظر پيم. سندس پاسي ۾ مائي ويٺي هئي، اجرڪ ۾، اِها ٻه سٽ ڏيئي، اٿي، ”بابا!“ ڪري مون کي پيرين پئي، هٿ ڏيئي گڏي. جي ڪٿي ڏسان ته ياڳيري! سندس مٿي تي هٿ رکي چيم: ”ڪين تن ڏيئن جون

سزائون اڳي ئي پيو لوڙيان! هيءَ ڇوڙين سزا ڪهڙي ڏوهه ۾ ملي آهي؟"

مون لاءِ جيڪي ڪتاب ۽ رسالا وٺي آيا هئا اهي منهنجي هٿ ۾ ڏيندي ۽ مرڪ ڏيائيندي، حجت ڀري شوخيءَ ۽ رعب سان چيائين: "اهو انهيءَ ڏوهه ۾ جو ٻنان ڀڄاڳاڇا جي ڀرائين ڏيئن جون پرپٽ سڳاوتيون ڪريو ڇڏيو، پوءِ ماڻهو ماڻهن مان ڦاسيو پون ۽ جند ئي ڇڏايو ڪونه سگهن!"

انور مرڪي چيو: "سائين ٻڌي ڇڏيئو ڳالهيون!"

ڏٺم ته هوءَ خوش آهي. اڳي بي‌باڪ ويڙهاڪ ۽ مرڻ مارڻ لاءِ تيار هئي. هينئر انهن صفتن جي مٿان اٿاهه خوشي سرشاري، خوداعتمادي ۽ انساني رشتن ناتن تي اعتبار ۽ ناز جا احساس ڇانيل تي لڳا. پڇيومانس: "انور ڪيئن نيڪ ناڪ تو هلي يا ڪريونس ڪن مهٽ؟"

ڀاڳڀري مظلوميت جو ڍونگ ڪري چيو: "بس بابا! اوهان جنهن آڙاهه ۾ اڇليو آهي تنهن ۾ ويٺا پچون.... ڪُڇون پُڇون ڪونه ٿا."

انور چيو: "سائين! اسان جي مرلي ٻند آڻتو! يارن اڳيئي سمجهائي ڇڏيو آهي ته ڪا "مشٽيڪ" ڪيئه ته پنهنجو ته خير نه سمجهجانءِ. تنهن ڪان سواءِ هاڻي بندوق پندوق ته هلائي سکي ويئي آهي. مون ڪان ته سٺي نشاني باز ٿي ويئي آهي. هاڻ پنهنجي چلتي ناهي!"

ڀاڳڀري رڳو مرڪندي رهي.

ان ڪان پوءِ آءٌ ته نيٺ آزاد ٿي ويس، وري ملڻ ڪونه ٿيو.

(٥)

ٽن چئن سالن ڪان پوءِ تنهن ڏينهن ڪيس اوچتو حيدرآباد ۾ پنهنجي گهر ڏسي بي‌انتها خوشي ٿي هيم. پيٽي خوشي ان ڪري ٿي هيم جو ٻختاور جنهن جي هيتري هاڪ ٻڌي هيم سا

Gul Hayat Institute

خود اسان واري پاڳيري هئي. جڏهن مانيءَ تي ويٺا هئاسين
تڏهن ياد اٿم ته پڇيو هومانس: ”چري! پڪا سال خط پٽ ڪونه
لکيئي؟ حال احوال ڪونه ڏنئي؟“

چوڻ لڳي: ”سوچيم ته ڀلا اکر پيٽ ۾ وجهي، ڪجهه
اپري سيري سمجهه پرائي، ڪجهه ٽڪي پيسي جو اندو مندو
قومي ڪمڪار ڪري، منهن ڏيکارڻ جهڙي ته ٿي اچان!“

مانيءَ کان پوءِ انور سان به خوب ڪچهريون ٿيون هيون،
جيل جي گذريل ڏينهن جون، سندن تڏهوڪي زندگيءَ جون.
پتو پيو ته پاڳيري ڳوٺ ۾ ماستريائي هئي. بي-اي پرائيوٽ پاس
ڪئي هئائين. ايم-اي جي تياري پئي ڪيائين. انسانيت، سمجهه،
جدوجهد ۽ قربانيءَ جو سبق ڏيندڙ سوين ڪهاڻيون، ناول، شعرن
جا ڪتاب، پيا علمي ڪتاب چڱي طرح پڙهيا هئائين. پاڻ کي
دل جان سان هڪ بهتر دنيا اڏڻ جي جدوجهد لاءِ ارپي ڇڏيو هئائين.
موڪلن جي ڏينهن تي ۽ خاص ڪري وئڪيشن ۾ گهر ڪانه
ويهندي هئي.

خود انور به پوئتي پيل ڪونه هو، پر پاڏر هئس. اهي
ٻئي ٻارو سنڀاليندا هئا. پاڻ نوڪري اهڙي ڳولهي هٿ ڪئي
هئائين جنهن ۾ ٻگهار ڪا ايڏي گهٽي ڪانه هئي پر ٻيئي زال
مڙس گڏيل ڪمائيءَ مان رکو سکو کائي پنهنجي ڪم کي لڳا
پيا هئا.

تنهن کان پوءِ وري به سال ٻه ٽي ٿي ويا. هرڪو پنهنجي
پنهنجي پٽ کوهه ۾ لڳو پيو هو، تان جو اهو ڦيرڪو ڦيريو.
ڏرتي تپي ٽاڏيا ٿي پيئي، هو جيٽ ڪيٽ بهانا ڪري ڳوٺن ۾
ڪاهي پيا. انور جي پيرپاسي جي ڳوٺن ۾ ته ٻارڻ ٻاري ڏنا هئائون.

تار ملڻ کان پوءِ آءٌ جڏهن ڪريما کي ساڻ ڪري اسپتال
پهتس ته پاڳيري جي سس ٻڌايو هو ”ڏينهن ڏٺي جو وچين وچين
مهل اوچتو ڪٽي ڏسان ته الله ماريا ڳوٺ کي گهيرو ڪري ويا
۽ فوءِ شروع ڪري ڏنائون. اسان جو مان به جنهن وٽ جيڪو

Gul Hayat Institute

هٿيار هو، تنهن ان سان مقابلو شروع ڪري ڏنو. ڪلاڪن جا ڪلاڪ فائرنگ هلندي رهي. ٻنهي طرفن ماڻهو ڦٽيا ۽ مئا.

پٺ اڳيئي ڪاٽ ۾. باقي ننهن کي به الله مارين واڍوڙي وڌو. آخر بيهٿيار ماڻهو ڪيترو وڙهي ڪيترو وڙهندو. دشمن ڏوڪي پيا ڳوٺ ۾. ماري ڪٽي، راڄ مڙسن جو سلهاڙي ڪٽي ويا. الله مٺن جي ٻچن ۾ رڙ وجهي. راڄڻ جي ٻچن کي رلائي ڇڏيائون.“ مائيءَ توڙي سندس پرسان بيٺل مٺن مائٽن جي اکين مان ڳوڙها زاروزار وهي رهيا هئا.

... ...

الاهي بخش جي گهر جي اڱڻ ۾ انهن ڳالهين کي ياد ڪندي، پاڳيري جي زندگي تي سوچيندي، الاجي ڪيڏي مهل اکيون پورجي ويس.

ٻئي ڏينهن صبح جو سٺو ڊاڪٽر الهه رکئي وٽ ويس. سندس منهن تي سرهائي ڏسي سمجهيم ته هوءَ اجها جيئري آهي ۽ سندس حالت خطري کان ٻاهر ٿي چڪي آهي. حقيقت ان کان به بهتر هئي. سندس صحت، جسم ۽ روح، موت کي پهرين ملهه دسي ڇڏي هئي. هوءَ هوش ۾ اچي چڪي هئي. پنهنجي پياري ساهيڙيءَ کي هوش حواس ۾ ڏسي، ڪريما جو ڪومايل چهرو، خوشيءَ وچان گلاب جيان ٽيڙي پيو هو.

مون پاڻ کي پوريءَ طرح قبضي ۾ ڪري، مُنهن تي رُڪ چاڙهي سندس مٿي تي پاڻهه وچان هٿ ڦيريندي مرڪي چيو: ”سمجهيو هئم ته تون ٻنان موڪلائڻ جي ٻنان ٽڪيٽ رواني ٿي وئين ۽- پر تون ته شينهڻ لڳي وئي آهين.“

سندس چپ چُريا. مون ڪنڌ نوائي جيڪي ٽٽل ڦٽل اکر چوائين، سي ٻڌا. اهو ئي سندس پراڻو تڪيه ڪلام: ”تڪڙ ڪانهي!“

Gul Hayat Institute

ايتري ۾ چپ وري چڙيا. ڪريما نيوڙي سندس ڳالهه پڌي ٺهڪ ڏيئي چيو: ”بابا خبر اٿئي ڇا پئي چوي؟ هنئن ڇمات هٿائين! ڇري ڇٽي تي ايڏي تڪليف ڇو ڪئيو؟“

اسين ان ڏينهن موٽي گهر آياسين ۽ پئي هفتي موٽي وياسين ۽ هر هفتي ايندا رهياسين. ان وچ ۾ سندس ٻار، سندس ماءُ پيءُ، ياءُ، پيڻ به اچي ويا هئا. سندن تنظيم جون ڪئين ساٿياڻيون به ياڻرن يا مڙسن يا لٺي پٽي وڏين ماين سان گڏجي اسپتال ۾ پئي آيون ويون. هرڪنهن وس آهر سندس هٿ تي ڪجهه نه ڪجهه رکيو. ڪي بيدا، ڪي گيهه مکڻ ڪٺي آيون. اسپتال ۾ سڀ ڪيس ياڳيريءَ جي نالي سان سڏڻ لڳيون. ڪريما ڪين سمجهايو هو ته اهو نالو مٽس سٺهرن رکيو هو.

ٻن مهينن ڪان پوءِ هوءَ ٺيڪ ٺاڪ ٿي وئي. ڏينهن ٻن ۾ سندس اسپتال مان موڪل ٿيڻي هئي. ڪانئس موڪلائڻ مهل مون ڪيس آهستي چيو: ”ياڳيري! ڇٻو هن ييري ماڻهو پاڻ کي ملهه ماري ويا!“ ڪيس ڇڻ ڪنهن وڇونءَ ڏنگ هڻي ڪڍيو،

”ڇو بابا؟“

بسڻس چيو: ”ادا ٺن الله مارين کي ڏيئڙيءَ جي بندوق جي فيرن سان ڪرندي ته مون پنهنجين هنن گنهگار اکين سان ڏٺو وڏيڪ جي پاڻ کي خبر ڪانهي.“

مون چيو: ”ياڳيري! تون واقعي بختاور آهين! هن نئين دور جي بختاور.“

Gul Hayat Institute

ليکڪ جو تعارف

نالو: رسول بخش علي محمد پليجو.

ڳوٺ جو نالو:
منگر خان پليجو، لڳ جنگشاهي، ضلعو ٺٽو.

ڄمڻ جي تاريخ:
٢١- جنوري، ١٩٢٩ع.

تعليم:
پرائمري: جنگشاهي، ميٽرڪ ۽ انٽر، سنڌ مدرسة الاسلام، ڪراچي، ايل ايل بي، جناح اسلاميه ڪاليج، ڪراچي.

ڌنڌو:
وڪالت.

ليکڪ جا ڪتاب:
"انڌا اونڌا ويڄ"، "جيڪي ٻنگال سان ٿيو"، "[illegible] ڪهاڻي"، "انقلاب ۾ ادب ۽ فن جي اهميت"، "ڌرتيءَ جا ڏک"، "ڳالهيون ڳنوارن جون"، "صبح ٿيندو"، "سنڌي ذات هنجن" ۽ "ٻسي ڳاڙها گل".

ان کان علاوه انڳڻيا سياسي، ادبي ۽ تنقيدي مضمون، نثري نظم، شعر ۽ مقالا مختلف رسالن ۽ اخبارن ۾ ڇپيل آهن.

Gul Hayat Institute